

MARMARA ÜNİVERSİTESİ
ORTADOĞU ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
ORTADOĞU İKTİSADI ANABİLİM DALI

**İRAN'IN BÖLGESEL POLİTİKALARI
ÇERÇEVESİNDE GÜNEY AZERBAJCAN'IN SOSYO-
EKONOMİK YAPISI**

Yüksek Lisans Tezi

AHMAD MAHDİAN

İstanbul

2010

MARMARA ÜNİVERSİTESİ
ORTADOĞU ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
ORTADOĞU İKTİSADI ANABİLİM DALI

**İRAN'IN BÖLGESEL POLİTİKALARI
ÇERÇEVESİNDE GÜNEY AZERBAJCAN'IN SOSYO-
EKONOMİK YAPISI**

Yüksek Lisans Tezi

AHMAD MAHDİAN

**DANIŞMAN
YARD. DOÇ.DR. MURAT BOZKURT**

**İstanbul
2010**

TEZ ONAYI

Marmara Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü Ortadoğu İktisadı Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisans öğrenimi gören 301100720070002 no.lu Ahmad MAHDİAN'ın hazırladığı "İran'ın Bölgesel Politikaları Çerçevesinde Güney Azerbaycan'ın Sosyo Ekonomik Yapısı" konulu YÜKSEK LİSANS TEZİ ile ilgili TEZ SAVUNMA SINAVI lisansüstü Öğretim ve Sınav Yönetmeliğinin 15. maddesi uyarınca 15.10.2010... günü saat 10.00...te yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonucunda adayın tezinin 'Kabul' ne OYBİRLİĞİ/OYÇOKLUĞUYLA karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	KANAATI	İMZA
Yard. Doç. Dr. İ. Murat BOZKURT	olumlu	M. Bozkurt
Prof. Dr. Tiğınçe OKTAR	olumlu	Tiğınçe Oktar
Yard. Doç. Dr. Hamdi GENÇ	olumlu	Hamdi Genç

ÖZET

İRAN'IN BÖLGESEL POLİTİKALARI ÇERÇEVESİNDE GÜNEY AZERBAYCAN'IN SOSYO-EKONOMİK YAPISI

İran'daki demokrasi sorunu tartışmalarında etnik meselelerinde bu konuya dahil olması çok yenidir. 1925 Türk Kaçar sülalesinin İngiltere'nin de yeşil ışık göstermesi ile yıkılması sonucu yeni kurulan Pehlevi sülalesi kendisini eski Perslerin mirasçısı olarak görüyordu. Yeni Pehlevi sülalesi çeşitli etniklerden oluşan İrani, Farsı ve Arı ırklı bir ülke görmek istiyordu. Bunun içinde Tek dil. Tek ve safkan Irklı bir İran inşası için diğer etnikleri inkâr ve asimile yolunu seçti. Bu amaçlara ulaşmak için çok karmaşık bir asimilasyon politikası uygulanmaya konuldu. Bu asimilasyonu politikasının en önemli araçlarından biride ekonomik araçlar olmuştur. Tabi ki bu ekonomik politikaların yanında kültürel asimilasyon politikalara da uygulamaya konulmuştur. Fars dilinin resmi edilerek başka dillerin eğitimi ve hata bazı dönemlerde konuşması yasaklanmıştır. İran Tarihi hakkında bir taraflı ve Farslığı öven tarihi gerçeklikten uzak yazın oluşturulmuştur. Fars olmayan halkların dil ve tarihlerinin yozlaştırılması ve Fars dili ve kültürü dışında İran'da var olan dil ve kültürleri yabancı kabul edip, onlara yönelik aşağılama propagandası ve çağdaş olmama propagandası yapılmıştır. 1925'ten günümüze uygulanan ekonomik politikalara kısaca baktığımızda ırkçı politikler ile ilgili çok ciddi bulgulara rastlarız. Fars bölgelerindeki ekonomik durumun başka bölgeleri ile kıyaslanması, durumu net ortaya koymaktadır. İran'daki merkezi yönetimin ülke yönetiminde ki ırkçı yaklaşımı net olarak görünmektedir. Bu sadece geçmiş yönetim ile ilgili olmayıp, İran İslam devrimi sonucu devleti ele geçiren İslami söyleme dayalı din adamlarının kurduğu yeni devlet modelinde de değişmez unsur olmuştur. Yeni İslami rejimde de geçmiş rejimdeki asimilasyon ve ırkçı yaklaşım devam etmektedir. İran'da ki demokrasinin yerleşmesi açısından üstünde durulması gereken en önemli konuyu etniklerin hakları olmalıdır. İran'da ki devletin etnik ve ırkçı yapısını İran'da demokrasi önünde ki en önemli sorunlardan biridir.

Anahtar kelimeler: İran, Güney Azerbaycan, Ekonomi, Asimilasyon,

ABSTRACT

THE SOCIO-ECONOMIC STRUCTURE OF SOUTH AZERBAIJAN IN THE FRAMEWORK OF THE REGIONAL POLICIES OF IRAN

Including the issue of ethnic affairs on the issue of democracy in Iran is very new. In 1925 Turkish Qajar dynasty due to the breakdown which was supported by England the newly established Pahlavi dynasty saw itself as heir to the old Persians. New Pahlavi dynasty wanted to see Iranian, Persian and Ari blood as a country so the single language, the single and pedigree race were the needed. To achieve these goals there was a need to the policy of assimilation. One of the most important tools of this policy of assimilation has been the economic tools. Of course, next to the economic policies, the cultural assimilation policies also put into practice. Persian was made as the official language of education even in some periods it was prohibited to talk in other languages. History of Iran was written one-sided and far from reality also they try to show Non-Persian cultures and languages as unknown, worthless and primitive cultures and languages. By having a brief look on the economic policies since 1925, the racist economic policies will greet so clearly moreover. By comparison of economic situation in Persian regions with other regions, the situation clearly reveals. This racist approach is not just about the past administration, the new Islamic regime as a result of Iran's Islamic revolution carry out it currently. There is a need to focus on democracy in Iran and the most important issue in replacing democracy in Iran is ethnic people's rights. The racist configuration of government is one of the most important challenges in implementing democracy in Iran.

Key words: Iran, South Azerbaijan, Economy, Assimilation.

ÖNSÖZ

Bu konu başlığı altında tez konusu seçiminin başlı başına kendine has zorlukları bulunmaktadır. İlk zorluk bu konunun İran resimleri tarafından güvenlik meselesi gibi algılandığına göre bu konuyu ele almak bir nevi yasak bir konuyu ele almaktır. İkinci zorluk ise İran’da bu konu da benzer araştırmaların olmamasıdır. Özellikle etniklerin yaşadığı bölgeler ile ilgili sağlıklı, ideolojik siyasi amaçlar güdemeyen verilere ulaşmanın zor olmasıdır.

İran’da bir etnik gurubun kültürünü resmi ve nüfus açısından resmi kültür nüfusuna yakın bir nüfusa sahip olan Azerbaycan Türklerinin kültürlerinin yasak kültür olmasının İran Türkleri için getirdiği toplumsal, siyasal ve ekonomik sonuçları vardır. Bu sonuç bu guruba karşı ırkçılığa kadar varan bir ayrımcılıktır. Türklerin yoğun olarak yaşadığı Güney Azerbaycan coğrafyasında İran devletinin ekonomik ayrımcılık politikaları bölgeni ekonomik olarak zayıf düşürerek insanları daha iyi yaşam koşulları için göçe zorlamaktadır. Bu planlı göç ettirmenin arkasında yatan Türkleri Farslaştırmak ve zorunlu bir asimilasyona tabi tutmaktır. Tezi çalışırken bir daha İran’da ki demokratikleşmenin en önemli ayağının etniklerin hakları konusunda olması gerekliliği hakkında ki yargımın güçlendiğini de burada vurgulamamda yarar olacaktır. Tezi çalışmamam sırasında bana kılavuzluk eden ve yardımlarını esirgemeyen Sayın Yard. Doç.Dr. Murat Bozkurt hocama teşekkürlerimi sunarım.

İÇİNDEKİLER

Özet.....	ii
Abstract.....	ii
Önsöz.....	iv
İçindekiler.....	v
Tablo Listesi.....	viii
Giriş.....	1
GİRİŞ	1

I.BÖLÜM

GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE İRAN

İRAN'DA DEVLET,ULUS-DEVLET VE ULUS OLUŞUMU.....	3
1.1 İRAN'DA DEVLET OLUŞUMU TEZLERİ VE YAPISAL ÖZELİKLERİ.....	3
1.2 İRAN'DA ULUS –DEVLET 'İN OLUŞMASI.....	7
1.3 İRANLILIK ÜST KİMLİĞİ.....	21
1.4 İRAN COĞRAFIYASI.....	34
1.5 İRAN'DA SİYASİ YÖNETİM VE İDARİ YAPI.....	36
1.6 İRAN' NÜFUS YAPISI.....	37
1.6.1 Etnik yapı.....	40
1.6.2 Dini Yapı.....	45

II. BÖLÜM

İRAN EKONOMİSİ

2.1 İRAN EKONOMİK TARİHİ.....	47
2.1.1 Devrim Öncesi İnan Ekonomisi.....	47
2.1.2 Devrim Sonrası İnan Ekonomisi.....	54
2.2 SEKTÖRLE İTİBARI İLE GÜNÜMÜZ İRAN EKONOMİSİ.....	58
2.2.1 Tarım Sektörü.....	58
2.2.1.1 Tahıl.....	61
2.2.1.2 Şeker.....	62
2.2.1.3 Yağ ve Yağlı Bitkiler.....	63
2.2.1.4 Pamuk	64
2.2.1.5 Çay.....	64
2.2.1.6 Meyve.....	65
2.2.1.7 Hayvancılık.....	67
2.2.1.8 Orman ve Ağaç, Kâğıt sanayisi.....	71
2.2.2 Sanayi Sektörü... ..	72
2.2.2.1 Otomotiv.....	73
2.2.2.2 Petro –kimya.....	74
2.2.3 Enerji sektörü.. ..	76
2.3.1 Petrol.....	76
2.2.3.2 Doğal Gaz	80
2.2.3.3 Elektrik.....	82
2.2.4 Ulaştırma.....	83
2.2.5 Madencilik.....	85
2.2.6 Turizm.....	88
2.2.7 Bankacılık ve Hizmet Sektörü.....	89
2.2.8 İş gücü piyasası.....	90

2.2.9 Dış Ticaret.....	91
------------------------	----

2.2.3 Diğer Ekonomik Göstergeler ve Yapısal özellikler.....	95
---	----

III. BÖLÜM

GÜNEY AZERBAJYCAN'IN SOSYO-EKONOMİK YAPISI VE MERKEZİ HÜKÜMETİN UYGULADIĞI SOSYO-EKONOMİK POLİTİKALAR

3.1 TARİHİ, SİYASAL VE KÜLTÜREL OLARAK GÜNEY AZERBAJYCAN BÖLGESİ... ..	99
---	----

3.1.1 Güney Azerbaycan'ın coğrafyası.....	110
---	-----

3.1.2 Güney Azerbaycan'ın Nüfusu ve Göç.. ..	111
--	-----

3.2 GÜNEY AZERBAJYCAN EKONOMİSİ.....	116
--------------------------------------	-----

3.3 GÜNEY AZERBAJYCAN'A YÖNELİK UYGULANAN AYRIMCI EKONOMİK POLİTİKALAR.....	121
--	-----

3.3.1 Sanayi.....	123
-------------------	-----

3.3.2 Tarım ve Hayvancılık.....	126
---------------------------------	-----

3.3.3 Ulaştırma.....	130
----------------------	-----

3.3.4 Maden ve Yeraltı kaynakları.....	132
--	-----

3.3.5 Bayındırlık.....	135
------------------------	-----

3.3.6 Yatırımlar ve Diğer Ekonomik Göstergeler.....	138
---	-----

3.4 GÜNEY AZERBAJYCAN'A YÖNELİK UYGULANANA AYRIMCI SOSYAL- KÜLTÜREL POLİTİKALAR.....	140
---	-----

3.4.1 Toplumsal-Kültürel ve Ekonomik Bir Süreç Olan Olarak Asimilasyon... ..	140
--	-----

3.3.2 Asimilasyon – Kültürleşme İlişkisi.. ..	145
---	-----

3.4.3 Kültür ve eğitim.....	146
-----------------------------	-----

SONUÇ.....	155
------------	-----

KAYNAKÇA.....	158
---------------	-----

Tablo Listesi

Tablo 1: Yaş Aralığına Göre İran Nüfusu(2006).....	38
Tablo 2: Konuşulan Dilere Göre İran Nüfusu(1950–1957).....	40
Tablo 3: İran’da Önemli Tarım Ürünleri İçin Ayrılan Toprak Sahası ve Ürün Miktarı(2007–2008).....	60
Tablo 4: İran’da Hayvansal Ürünler Üretimi(2009).....	69
Tablo 5: İran’da Bir Yıl içinde Üretilen Otomotiv, Minibüs, Deniz Araçları, Tıraktır,Vagon, Lokomotif(2008).....	73
Tablo 6: İran’da Bazı Madenlerin Rezervleri ve Üretim Miktarları(2008).....	86
Tablo 7: 2009 İtibari ile İthalat Rakamları	91
Tablo 8: 2009 İtibari ile İthal Edilen Önemli Mallar.....	92
Tablo 9: 2009 İtibari ile En çok İthalatın Yapıldığı Ülkeler.....	93
Tablo 10: 2009 itibari ile En çok ihracat yapılan ülkeler.....	94
Tablo 11: Tarihi Süreçte Bazı Fars ve Türk Şehirlerinde ki Nüfus Sayısı Değişimi.....	114
Tablo 12: Bazı Fars ve Türk İllerinde Sanayi İşletmeleri Sayısı Karşılaştırması.....	124
Tablo 13: Örnek Türk ve Fars İllerinde Endüstri Üniversitelerinde Öğrenci Sayıları(2004–2005).....	125
Tablo 14: Örnek Türk ve Fars Şehirlerinde Endüstri Üniversitelerinde Öğrenci Sayıları(2004–2005).....	126
Tablo 15: Uluslar arası uçuşlarda ülke havaalanlarından Yapılan seferler sayıları.....	131
Tablo 16: İç hatlarda taşınan yolcu sayısı(bin kişi).....	132
Tablo 17: 2006 İtibari ile Ülke Madenlerinde Yapılan Yatırımlar.....	134
Tablo 18: Ülkede Verilen İnşaat Ruhsatı Karşılaştırması(2007).....	135

Tablo 19: Ülkede Uyudu Şehirlerin Sayısı ve Nüfus Kapasitesi Karşılaştırması.....	136
Tablo 20: Yoksular için İnşa edilen Konut sayısı.....	138
Tablo 21: Kültürleşme ve asimilasyonun belirgin özellikleri.....	146
Tablo 22: İran’da Türk ve Fars İllerindeki Sinema ve Kütüphane Sayılarının Karşılaştırması(2002).....	148
Tablo 23: Çoğunluğu Türk ve Çoğunluğu Fars olan Üç Örnek il Arasında, 2004–2005 Eğitim Yılında, Yüksek Eğitimi Kazanlar ve Yüksek Eğitim Alanların Karşılaştırılması.....	150
Tablo 24: Bir Fars İli olan Mazandaran ve Bir Türk İli olan Batı Azerbaycan Arasında 2004–2005 Eğitim Yılında, Yüksek Eğitimi Kazanlar ve Yüksek Eğitim Alanların Karşılaştırılması.....	151
Tablo 25: Seçilmiş Yıllara Göre (1957–1967–1987) İran Şehirlerin Yüksek Eğitimde Karşılaştırmalı Üstünlük Avantajları 1335(1957) yılı.....	151
Tablo 26: Bazı Türk Ve Fars İllerinde Yüksek Eğitim Görmüşlerin Sayısal Karşılaştırması.....	153
Tablo 27: Sosyal kalkınma katsayısı(2000).....	154

GİRİŞ

İran Orta Doğu ülkeleri arasında kendine has konumu ve farkı sosyal, siyasal, ekonomik ve kültürel yapısıyla dikkat çekmektedir. İran'ı birçok Orta Doğu ülkesinden ayıran özelliklerinden biride İran'ın çok etnikli, çok dinli ve çok mezhepli yapısına karşın tek bir etniğin, tek bir dinin ve tek bir mezhebin devlete egemen olmasıdır. Devletin örgütlenişinin Fars dil ve kültürünü dolayısıyla Fars etniğinin çıkarları doğrultusunda oluşması ve diğer dil ve kültürlerin yasak dil ve kültür olarak kabul edilmesi şeklindedir. Ayrıca buna ek olarak ta İran Şiiliğinin dışında ki İslami mezheplere ve İslam dışı dinlere karşı devletin uyguladığı baskı ve yasaklar İran'i bir taraftan ırkçı diğer taraftan mezhepçi bir devlete çevirmektedir.

İran'ın birçok başka sorunları dünya kamuoyunun dikkat merkezinde olsa da İran devletinin Irkçı yönü dünya kamuoyunda çok fazla bilinmemektedir. Modern İran milli kimliğinin oluşumu 1900'ler rastlar bu milli kimliğin oluşumunda Avrupa'da eğitim alan ve Avrupa da esen Arı ırkı tezleri bir taraftan diğer taraftan da Alman Arkeologların çok büyük etkisi olmuştur. Diğer taraftan İngiltere devletinin de Hindistan'ı koruması için İran'i bir tampon ülke görmesi nedeni ile İran'da tek bir dilin ve tek tip bir milli kimliğini olmasını desteklediği de açıktır.

Eski Fars edebiyatında ithal edilen ve 20.yüzyılda kurumsulaştırılan İran milli kimliği, İranlıların hepsinin Fars olduğunu ve İranlıların ötekisini de Araplar ve Türkler olarak kabul eder. Bu mantıktan yolla çıkararak Fars olmayanlar Farslaştırılmalılar, İran'da herkes Fars olmalıdır. Bunu gerçekleştirmenin yolu ise zorunlu asimilasyon olarak görülür. Bu asimilasyon politikası ekonomik, siyasal, kültürel ve yasal olarak desteklenir. Asimilasyonun uygulanışında aşağılamaktan, inkârdan, yabancı olarak gördükleri Azerbaycan Türklerinin tarih ve kültürlerini yozlaştırmaya kadar varan taktikler kullanılmıştır ve kullanılmaktadır. Asimilasyonun en önemli ayaklarında biri ekonomik araçların kullanımı oluşturmuştur. Bölgede ekonomik yatırım yapmayarak, bölgede ekonomik gelişimi engelleyerek, bölgede işsizliği yaygınlaştırarak buna mukabil Fars bölgelerinde yatırımlar yapıp geliştirerek bir gelişmişlik farkı yaratılmıştır. Azerbaycan Türkleri bölgelerinde iş bulamayarak, bölgelerinde ekonomik olarak büyüyemeyerek Fars bölgelerin göç etmek zorunda bırakılarak o bölgelere giderek kolayca asimile ediliyorlar. Bölgede kalanlar insanları ise eğitim aracı ile, aşağılama, yasalar ve başka yöntemler ile asimile etmeğe çalışıyorlar.

Çalışmamızda Güney Azerbaycan Türklerine karşı uygulanan asimilasyonun ekonomik ayağı anlatılmaya çalışılmıştır.

Çalışmanın ilk bölümünde bu günkü İran topraklarında ilk devletlerin oluşumu sürecini ele almaya çalışmışız. Bu gün var olan devletin bu gelenekten etkilendiğini, sorunların bazılarının tarihi olduğunu göstermeye çalıştık.

İkinci bölümde İran'ın Demografik bilgilerini ele alarak İran coğrafyasının genel yapısını gösterdik. Aynı bölümde İran'da ki nüfusun genel yapısı ve etniklerin nüfusları hakkında bilgi vermeye çalıştık.

Üçüncü bölümde İran ekonomisi ele alınmıştır. Bu bölümde İran'ın ekonomik tarihine giriş yapılarak, İran'ın ekonomisini genel anlamda kavramak için bazı sektörler ayrıntılı ve bazı sektörler genel olarak irdelenmiştir. Bu bölümde İran'ın ekonomik potansiyellerinin ne durumda olduğu ve ekonomik göstergeleri açarak İran ekonomisi hakkında genel bir kanaat oluşturulmaya çalışmışız.

Dördüncü ve son bölüm olarak Güney Azerbaycan'a yönelik uygulanan Asimilasyonun ekonomik yönünü veriler ile ortaya koymaya çalışmışız. Bu bölümde Güney Azerbaycan Kavramı, Güney Azerbaycan'ın kısa tarihi, Asimilasyonun bilimsel tartışması da kısaca çalışılmıştır.

Çalışmamızın en önemli zorluklarının biri verilere ulaşmak olsa da veri toplamak ve derlemek ile meşgul olan resmi merkezlerin Hükümetin siyasi amaçlarına yönelik veriler ile oynadıkları için, verilerin kullanımında daha az siyasi amaç taşıyan verilerin kullanımına dikkat göstermişiz. Genel olarak İran kaynakları kullanılmıştır. İran meselelerini en çok tartışan ve bilen İranlı yazarlar ve araştırmacılar olduğu için İran'da güvenilir kaynakların kullanımını da dikkate alarak İranlı kaynaklar ağırlık verilmiştir.

I.BÖLÜM

GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE İRAN

İran'da Devlet, Ulus-Devlet ve Ulus oluşumu

İran'da Farslar, Türkler; Araplar; Kürtler; Beluçlar ve birçok başka Irksal etnikler yaşamaktalar. Ayrıca İran'da İslam, Hıristiyan, Musevi; Bahaî, Zerdüşti dinlerine mensup ve bu dinlerin çeşitli tarikat ve mezheplerine inanan insanlar yaşamaktalar. İran toprakları bölgede birçok milletin kurduğu Devletlere ev sahipliği yapmıştır. İran'daki yapıyı anlamak için İran'da ki devlet oluşum sürecini, Ulus-Devlet oluşumunu ve devletin bir üst kimlik gibi kabullendirmeye çalıştığı **İranlılığı** incelememiz bizim için yol gösterici olabilir.

1.1 İRAN'DA DEVLET OLUŞUMU TEZLERİ VE YAPISAL ÖZELİKLERİ

Devlet toplumu yöneten kararları belirleme yetkisine sahip olan özel bir kurumlar bütünüdür.¹ Veya Max Weber'in sözleri ile devlet belirli bir toprak parçasında meşru şiddeti kullanma yetkisine sahip olan kurumdur.

Devletin hangi süreçler sonucu oluştuğu konusunda geniş ve kapsamlı bir edebiyat vardır. Bazılarına göre devlet toplumsal sınıfların mücadeleleri sonucu oluşmuş bir yapıdır. Ulusal devletin(ulus_devletin) oluşumu ise Batıda oluşun kapitalizmin ortaya çıkmasıyla açıklanmaktadır.

Ama Doğuda ki devlet oluşumu konusu, Doğu ve Batı arasında ki coğrafik, sosyal, ekonomik, hava koşulları, su kaynakları, tarihi tecrübe, gelenek ve bunların sonucu olarak getirdiği iktidar, güç ilişkilerini de dikkate alarak Doğu ve Batıda ki devlet oluşumu süreçlerini farklı kılmaktadır. Ama modern çağa girdiğimizde bu farklar pek fazla dikkate alınmadan daha başarılı, güçlü ve etkin görünen Batı tarzı modern Ulus-Devletlerin kurulmasında Batı örnek alınmak istenmiştir.

Sosyal bilimlerde Doğuda ki devlet oluşumu süreçleri araştırılırken **Asya Tipi Üretim Tarzı** ve buradan yola çıkarak **Doğu Despotizmi**, doğu toplumlarını açıklamak için kullanılan iki önemli tez olmuştur. Bu tezlere karşı çoğu eleştiriler olsa da İran'da devlet oluşumu ile ilgili yapılan çalışmalarda İranlı yazarlar en çok bu tezlerden yola çıkmışlar.

¹ Gordon marshall, **sosyoloji sözlüğü**, Osman akınay. Derya kömürcü(Çev),Ankara, Bilim ve Sanat yayınları, 1999,S:146

Marks, Doğu ve Batı arasında ki üretim tarzında ki farkı gören bilim adamlarında biri olmuştur.”*Hava koşulları, özellikle Afrika’dan başlayan, Arabistan, İran, Hint ve Tataristan’a kadar uzanan ve en yüksek Asya platolarına kadar genişleyen bu hava koşulları Su kanlarının yaratılmasına ve suni sulama tekniklerinin gelişmesine yol açmıştır. Ki buda doğu tarımının temelini oluşturur... Suyun insanlar tarafından ekonomik kullanımı... Devletin müdahalesini gerekli kılmıştır.*”²

İngiliz tarihçi Roberts’e göre “*Dicle ve Fırat nehirlerinin güneyinde bu günkü Irak’ın güney batısında ki bölgede toprağı tarım için hazırlama ve onu sulama sürekli iskân nedeniyle toplu işbirliğini getirmiştir. İnsanlar arası bu işbirliği toplumun büyümesine neden olmuştur. Zamanla güç ve iktidar kurumu oluşmuştur. Bu güç ilişkilerini bu toplumlarda ki ilk şehir toplulukları olarak adlandırabiliriz*”³

“Doğuda devletin ortaya çıkış ile batıda devletin ortaya çıkışı süreçleri farklı olmuştur. Ve bu fark da, bu iki bölgenin farklı gelişme yolları izlemesine neden olmuştur. Doğu toplumlarında devletin ortaya çıkması toplum çatışması (Marks Batı toplumunu açıkladığı gibi) değil, belki tam bunun tersi toplu işbirliğine ihtiyac (suyu ele getirmek ve dağıtmak) olmuştur.”⁴

Yağmur oranlarının azlığı ve iklimin kuru ve yarım kuru olması, üretimin yapılabilmesi için yağmur suyunun dışında ki suların varlığını zorunlu kılmıştır. bu suyu ele getirmek veya doğada var olan suyu kontrol etmek ve dağıtımını yapmak için toplu işe ve düzenleyici bir kuruma ihtiyaç duyulmuş olabilir. Bu konuyu ünlü Rus tarihçi Girshman şöyle açıklar.”*devletin en önemli işlerinden suyun az olduğu bölgelerde kuyu ve lağım kazmak idi. ayrıca hükümet bataklıkları da kurutmak işleri ile uğraşmaktadır(bu derin kuyuları kazmak ve Irmak yataklarını ıslah etmek iki üç kişinin yapamayacağı işlerdi. Ve zorunlu olarak devletin ayağının bu işlere çekilmesine neden olmuştur*”.⁵

İran’da arkeolojik araştırmalarda ortaya çıkarılan su kanları bu teorileri destekler niteliktedir. Özellikle bu günkü İran’ın merkezinde yer alan kuru ve yağmuru çok az olan

² Dr.mohmmad Ali khanji” **Nagidi bar ketabe tarih Mad**” Tahran, Tahuri yayımları, 1358(1980),S:11–12

³ Roberts, j.c”**the penguin history of the world**”penguin books (U.K,1990)pp.55–59

⁴ Sadeg Ziyba Kalam”**Ma çegone ma shodim Riyşe yabi ellale agab mandegi dar iran**”4.baskı, , enteşarate rozane, Tahran, 1377,S:101

⁵ Girshman. A.”**iran az ağaz ta İslam**” **Dr. Mohhamad Moin** (Çev),2.baskı. Tahran. bongahе tarcüme va naşre ketab,1966,s.202–203

bölgede Suyun yeraltından çıkarılması ve kanalar yoluyla intikalinin ne kadar önemli olduğunu göstermektedir. Bu suyun yeraltında çok derinlere gidilerek çıkarılması ve uzun kanallara yoluyla tarım alanlarına intikali toplu işi gerektirmektedir.

Ünlü İran uzmanı Lambton göre “ *eski İran’da ki yazı ve yazıtlarda sürekli olarak Padişah ve hâkimin suyun dağıtımında ki adaleti ve eşitliği koruması gerekliliği hakkında öğütler vardır*”.⁶ Buda suyu dağıtanın ne kadar bir güce sahip olduğunu göstermektedir. Bu gücün nasıl kullanıldığı ve gücün sınırları iktidar yapısını da oluşturmuştur.

İran’ın toprak ve hava koşulları suyu elde etmek için insanların topluca çalışma ve işbirliğini zorunlu kılmıştır. Bu topluca çalışma ve işbirliği tabii olarak kendisi ile beraber bir yönetimi de zorunlu kılmıştır. Ve bu yönetim zamanla hükümete çevrilmiştir. Yani en değerli madde olan suyun elde edilmesi ve dağıtılması için oluşturulan kurum ve yönetim devlete çevrilmiştir.⁷

Ünlü yunan tarihçisi Herodot’un yazdığına göre.” *Padişahî ırmaklar(padişaha ait olan ırmaklar) (Akamenitler zamanında)Padişahın malidir. Tarım için su gerektiğinde devlet makamlarında biri İrmaklardan su almak için yapılan kapıların açılmasını gözetler. Her kabile ve mahallenin alacağı suyun miktarını belirler. Su almak için kapıların açılmasından para alınır ve Padişahın hazinesine verilirdi.*”⁸

Suyun bir güç aracı olarak Padişahın kontrolünde olması ve onun mallarının listesinde olması padişaha eşsiz bir güç vermekteydi. Suyun kontrolünün padişahın elinde olması ister istemez bu gün Ortadoğu da Padişahların veya Dini liderlerin kontrolünde ki petrolü ve petrol üzerindeki bu kontrolün getirdiği hükümet biçimlerini ve güç ilişkilerini hatırlatmaktadır.

Bu gün İran olarak adlanan topraklarda birçok devlet ve imparatorluk kurulmuştur. Sonra kurulan devletler genelde daha önceki devletin mirasçısı olmuşlar. Bu miras yoluyla iktidar biçimi ve yaranan toplumsal ilişkiler ağı sürekli intikal etmiştir. Kurulan devletlerin birçoğunun bu günkü İran’ın batısında, bu günkü Irak toprakları ve Dicle ile Fırat’a yakın bir yerde olması da suyun bölgedeki önemi göstermektedir.

⁶ Lambton, ann. k.s”*continuity and in medieval persia. Aspects of Adminstrative, Economic and social History*,11th-14th century”İ. B.tauris,(U.K,1988)pp.159–161

⁷ Ziyba Kalam. Sadeg, S:104

⁸ Girshman. A S:205

Su paylaşımını gerçekleştiren yönetim suya en yakın toprakları kendi denetimine geçirmiştir. Ve suyu en çok kendi topraklarına akıtmıştır. “Görünen o ki suyun mülkiyeti toprak mülkiyetini de beraberinde getirmiştir.”⁹

O zamanlar tarım ekonomisi temel sektörü olduğu için toprağın değeri onun tarım için uygun olup olmadığından aslı oluyordu. Böylece tarıma hakim olan ekonominin tamamına hâkim oluyordu. Bu toprak mülkiyeti de yönetimi elinde bulunduran veya bulunduranlar için suyun getirdiği gücün dışında ek bir güç daha getirmiştir. Mülkiyetin sadece belirli bir insanlar ve sınıflara ait olması da. Bireysel çalışma ile bir toprak veya su kaynağına sahip olunamayacağını göstermektedir.

“ Çeşitli sınıflar ve insanların çoğunluğu mülkiyet hakkından yoksunlardı. Bu hak sadece devlet ile çok yakın ilişkide olanların tekelindeydi.”¹⁰ Mülkiyet hakkının olmaması, en önemli kaynakların devletin elinde olması, iktidarı başına buyruk ve halkı dikkate almadan hareket etmesine imkân veriyordu.

“İran’da ilk çağlardan beri var olan ve rayiç siyasi felsefe Mülkün hâkime ve hükümete ait olması idi.”¹¹ Bu siyasi felsefe zamanla tanrısal bir hakka ve tanrının ayrıcalıklı olarak hâkimlere bahş ettiği hak gibi algılandığını da biliyoruz.

Devletin sözsüz, sorgusuz, tekel iktidarı ve tahakkümü ile beraber devletin sonsuz mülkiyet hakkı nerdeyse değişmeden İslam’dan sonra ki İran’a da intikal etti. Değişen ise Halifenin Padişahın yerini almasıydı. Eğer daha önce toprağın sahibi Padişah idi ise, şimdi toprağın sahibi Halife olmuştu.¹²

“Toprak sadece halifeninkidir”.¹³ Anlayışının kabul gördüğü bu muhitte tabi ki devlete rakip olabilecek güçten söz etmek olmaz.

“Avrupa’da hükümetin göreceli iktidarı (mutlak iktidar yok) aristokratların özel mülkiyet haklarının resmîyete tanınmasına neden oluyordu. Kırallar bir bölgeye hücum edip ve bir aristokratın toprakların almazlardı. Buda feodaller ile hükümet arasında bir dengenin

⁹ Ziyba Kalam. Sadeg, S:105

¹⁰ Nafisi, **Said**”**tarikhe ectemai İran az engeraz sasaniyan ta engeraze omaviyan**”Tahran. enteşarate muaseseye motaleat va tahgigat ectemai daneşkadeye adebiyat Daneşgahe, 1342,S:35

¹¹ Ziyba Kalam. Sadeg, S:174

¹² Ziyba Kalam. Sadeg S:106

¹³ Lambton, Ann. K.s”**Seyri Dar tarikhe İran Bad az eslam, Yagub jand**”(Çev),Tahran, enteşarate Amir kabir, 1985,s.129

oluşmasına neden oluyordu... Ama İran'da hükümetin sınırsız ve mutlak iktidarı dışında başka bir güç ve gücünü göstere bilecek kurum mevcut değildi.”¹⁴

Hükümetlerin önünden durabilen tek güç bekli de dini güçtü. Ama din kurumu eskiden beri İran'da devlet ile aynı çatı altında bileşmiş ve genelde bir devlet dini olmuştur. Eski İran'da dini sınıf toplumda tüccar ve siyasi iktidarın ayrıcalıklı olduğu sınıfların arasında yer almıştır.

“İran'ın tümü Şah'ın mülküdür, tüm yerler onun isteği ile zapt edilir ne zaman isterse tüm toprakları zapt edebilir.”¹⁵ Bu siyasi kültür sonraki dönemde de devam etmiş ve daha geniş alanları kapsamıştır. *“Selçuklu imptarorluğunda devletin idari yapısını oluşturan Nizamulmulk bunu açıkça ilan ediyor ve mülkün Sultana ait olduğunu vurguluyordu”¹⁶*

Elbette Saltanatın İlahi kaynaklı olduğu İslam'ın İran gelmesinde yüzyıllar önce İranlıların hükümet ile ilgili inançlarında vardı. İranlıların Saltanat ve Padişahlık kurumuna olan perestişkâr ve doğaüstü inancı İslam ile yeni bir cila ve renk almıştı. Buda hükümet kurumu ve onun başındaki Şah, Sultan ve Yöneticiden itaat kutsal olarak görülüyor ve vecibe olduğu vurgulanıyordu. ¹⁷

İran'da Devletin ve onun başında olan padişah, Sultan ve günümüzde Velayet Fağih (dini lider) Kutsallığı nerdeyse İran siyasal geleneğinin bir özeliği haline gelmiştir. Buda İran'da kutsanmışların birbirine karşı savaş açmasına imkân veriyor ve değişimlerin sadece Devrimler ile olmasına imkân tanıyor. Yani eski kutsallığı ancak yeni bir kutsallık ile yenmeye imkân tanıyor.

1.2 İRAN'DA ULUS –DEVLET 'İN OLUŞMASI

Sürekli olarak İran'ın ciddi bir devlet geleneğine sahip olduğunu, İran'ın büyük bir kültür olduğu hakkında yazılara, konuşmalar tanık oluyoruz. Genel algılama ise bu geleneğin Pers geleneği ve Pers devlet geleneği olduğu doğrultusundadır. Bu söylem İran'da kemikleşmiş bir Fars ırkçılığını devam ettirmekte İranlı yöneticiler ve milliyetçi aydınlar için bir haklılık duygusuna yol açmaktadır.

¹⁴Ziyba Kalam. Sadeg S:60

¹⁵ Lambton, ann. K.s s.136

¹⁶ Ziyba Kalam. Sadeg, S:174

¹⁷ Ziyba Kalam Sadeg, s.192

İran tarihini kronolojik olarak ele aldığımızda İran’da etnik olarak Perslerin kurduğu devlet sayısı 5 veya 6 geçmez ve İran’da ki kültürün sadece bir Pers kültüründen oluştuğu söylenemez. Bu gün İran adlandırdığımız coğrafyada kurulan Devletleri kronolojik olarak ele aldığımızda İran’da şuan isimlerinin bile anılmadığı kavimler tarafında ve isimlerini bildiğimiz Yunalar, Araplar, Persler, Moğolların ve Türklerin devlet kurduğunu veya bu günkü İran coğrafyasının da bu milletlerin kurduğu devletlerin bir parçası olduğu bir gerçektir.

İranlı Aydınlar arasında 2500 yıllık bir Pers Padişahlığının olduğuna dair çok ciddi iddialar vardır. Bu iddialar İran’da Perslerin dışında kurulan devletleri sanki yokmuş gibi kaleme verilmektedir. Güya Perslerin İran’a girişinden önce bu topraklarda hiçbir uygarlık ve devlet olmamıştır. Hâlbuki 2500 yıl sürekli devam eden bir Pers imparatorluğu olmamıştır. Ama İran’da kurulan devletler irdelenise bu iddiaların tamamen bir saplantıdan ibaret olduğunu görebiliriz. Bunu hatırlatmaktan amaç yapılan değerlendirmelerde yanlış yollara gitmenin bir nebze olsa önüne geçmektir. Tabi ki bu gün İran coğrafyasında ki oluşan siyasal, toplumsal yapıda bölgede medeniyet ve devlet kurmuş, İlamların(Elanlar),Kutiler(Gutilerin),lullubilerin, Perslerin, Aşkanilerin, Makedonların... Ve Türklerin etkisi inkâr edilemez bir gerçektir.

Diğer dikkat edilmesi gereken nokta ise İran’da kurulan birçok eski devletin bu günkü merkeziyetçi yapıda olmamasıdır. Eski devletlerin çoğu bu günkü konfederasyona yakın bir biçimde olmuşlar. Özellikle **Satraplık** denilen kurum bu devletlerde çok uygulanan bir yönetim biçimi olmuştur.

İran’da kurulan devletlerin arasında bu günkü modern devlet anlamına daha yakın olan devlet, 1501–1722 Safevi devleti olmuştur. Birçok İranlı yazara göre bu günkü anlama yakın olarak ilk merkeziyetçi milli devleti Safeviler kurmuşlar. Birçok araştırmacı Safevileri bu günkü İran Devletinin temelini atanlar olarak görür.

“Safevi devleti yeni İran devletinin temeli atanlar olarak görünüyor.”¹⁸ “İranlılar çeşitli kavimlerden oluşuyordular. Tarih boyu çok az bir merkezi devletin idaresinde yaşamıştılar. Farkı gelenek; görenekleri; dileri ve kültürel sınırları vardı. Safevilerin kurduğu

¹⁸ Nikki R.Keddie” **İran Doran Qacar ve Bar Amadan Rezakhan**”Mehdi Hagiyyathah(Çev),Tahran, gognus yayınları, 1381,S:20

yeni düzen ilk defa Devlet-millet oluşumunu ortaya koydu bu dönem Batı Avrupa'da ki devlet-milletlerin oluşumu ile aynı zamana denk gelir.”¹⁹

Safeviler hüküm sürdükleri toprakların tümünde gerçek iktidarlarını kurabilmiş, İran'da hüküm süren nadir devletlerden olmuşlar. Diğer taraftan Safeviler Şiiliği resmi Mezhep yaparak İran'ı İslam dünyasından ki Sünnilerden ayırmış ve ona özel bir konum ve İslam dünyasında özel bir mezhebi kimlik kazandırmışlar.

“Şiiliğin Safeviler tarafından resmi mezhep ilan edilmesi Sunni dünyası ile Şii dünyasını ülke bazında ayıştırdı. Buda Şiiliğin milliyetçilik ile birleşmesine imkân sağlamıştır. Veya daha doğrusu Milliyetçi duyguları ifade etmek için bir araç olmuştur.”²⁰ Şiilik İran milli kimliği ile çok geniş olarak karışmıştır. Genel olarak İran'da bir yönelimin ve varlığın Şii veya Milli olduğunu ayırmak imkânsızdır.²¹

Safeviler ile Osmanlıların savaşları Şii, Sünni ayrışmasını derinleştirerek İran'ın bölgedeki Sünni dünyasından ayrışmasına da neden oldu. Bu ayrışma İran'da ki milli kimliğin bölgeden farklı oluşmasına da neden oldu. Bu ayrışma İslam dünyasının Birge hareket etme gücünü de zayıflatmış oldu. Bu ayrışmanın İslam dünyası için olumsuz etkileri bu gün bile devam etmektedir.

Safevileri daha önceki İran'a hüküm sürmüş devletlerden ayıran diğer bir özellikte, Safevilerin Uluslararası ilişkilerinin daha önceki devletlere göre çok daha geniş olması ve diplomatik ilişkilerin yeni bir anlam kazanması oldu. Bu dönemde Safevilere Avrupa devletleri ayrı bir önem veriyordular ve bunun içinde bu devlet ile diplomatik ilişkiler kurmağa çok meraklıydılar. Bir devlet olarak ilk defa Safeviler zamanında Başka ülkelerden elçi kabul etme uygulaması başladı. Bu da Safevilerin dünya ile daha sıkı bir iletişime girmelerine neden oldu. İran ilk defa Safeviler zamanı Avrupa ülkeleriyle sürekli ekonomik; siyasal ilişkiler kurdu. Bu dönemde Hindistan, İngiltere, Rusya, Hollanda, Portekiz; Fransa, Almanya elçileri ve tüccarları İsfahan'da ikamete ediyordular. Gidiş gelişler de İranlılık kimliğinin belirginleşmesinde etkili oldu.

¹⁹ Dr.Parviz Dalirpoor” *Bohranhaye devlet -mellat sazi va esterejihaye tose dar İran*”**Ettelat Siyasi egtesadi**, sayı 217–218,1384,S:45

²⁰Ann Katharine Swynford, Lambton” **Nazariyeye Dovlat dar İran**” Çengiz Pahlavan(Çev),Tahran, Naşre Giv, 1379, S:160–161

²¹ Nikki R.Keddie.S:21

1722 de sona eren Safevilerin yerine yinede bir Türk sülalesi olan Afşarlar geçtiler. Afşarların ünlü lideri Nadir şahin ölümü ile bu devlete sona erdi. Afşarlardan sonra her bölgede yerel devletler kuruldu. Bu durumu 1796 da Kaçarların yönetimi ele geçirmeleri ile sona erdi. Kaçarlar (1796–1925) tarafından yeniden Merkezi ve güçlü bir devlet kuruldu.²²

İran’da Kaçarların yönetimi hakkında çok eleştiriler olmuştur. Ama bu değerlendirmelerin çoğu bilimsel ölçülerin dışında ve Kaçarlardan sonra gelen Pehlevilerin kendilerini meşru ve daha iyi göstermek için yaptıkları propagandadan uzak kalamamıştır. Bütün bu eleştirilere rağmen gerçek şu ki bu günkü İran, toprak bütünlüğünü Kaçarlara borçludur. “*Kaçarlar Sefevilerden sonra iç savaş ve dağılmaya yüz tutan İran’ı yeniden birleştirdiler.*”²³

18.yüzyıla geldiğimizde birçok doğu devleti gibi, İran’da hakim olan Kaçar devleti de Avrupa devletlerinin askeri ve teknolojik ilerlemelerinin karşısında dayanacak gücünden yoksundu.

İran uzun zaman Ortadoğu’da ve hatta dünya da önemli bir devlet olmuştu. Ama Avrupa’da aydınlanma çağının bir sonucu olan sanayi devrimi ile birlikte, İran’da birçok doğu devlet gibi Batı karşısında zayıf ve yenik konuma düşmüştür.²⁴

Bu dönemde Avrupa devletleri özellikle İngiltere ve Rusya devleti İran’ın işlerinde müdahale ediyordu ve kimin hangi göreve gelmesi hakkında bile karar verir durumdaydılar. Hindistan’ı korumak isteyen Büyük Britanya ve yayılmak isteyen Rusya, İran’ın işlerine müdahale ediyordular. Bu müdahillerinin boyutları çok genişti. Öyleki kimin hangi göreve gelebileceği hakkında bile karar verebiliyordular. İngiltere ve Rusya İran üzerinde bir savaşa girmemek için gayri resmi olarak İran’ı üç bölgeye ayırmıştılar. İran’ın merkezinde tarafsız bir alan oluşturmuş, bu tarafsız alanın Güney kısmı İngiltere’nin nüfuz alanı ve Kuzeyi kısmı ise Rusya’nın nüfuz alanı olarak belirlenmiştir. Her iki ülkeye de ekonomik ayrıcalıklar ve imtiyazlar verilmiştir. Bunları gören İranlılar özellikle İranlı aydınlar bu durumdan çıkmanın yollarını tartışmaya başlamıştılar. Bu durumdan kurtulmanın yolunu teceddüt , (zaman uyma, çağdaşlaşma)olarak görmüşler.

²² Nikki R.Keddie, s.31

²³ Nikki R.Keddie. S:31

²⁴ Bayır, E.(1999)*Fars Milliyetçiliğinin Gelişimi ve Güney Azerbaycan’da Miili Direniş Hareketi*, **Avrasya Dosyası**, cilt 5,Say13,90–125

(1813–1828) Rusya ile yapılan savaşlar ve alınan yenilgiler İran’da ki değişimi kaçınılmaz kılıyordu. Diğer taraftan Batıdan esen yeni Sanayi devrimi rüzgârının getirdiği fikir akımlarda İran’ın kapısına (Bakü ve İstanbul)dayanmıştı. Bakü ve İstanbul’da çalışan, ticaret eden ve yaşayan birçok İranlı ki bunların %99 Azeri Türkleri oluşturuyordular İran’ın değişmesi için bastırıyordular.

Rusya ile savaş ve Avrupalılarının İran’da ki varlıkları sonucu **Abbas Mirza** Kaçarların Vali-e ehti, Azerbaycan’ın hâkimi ve Kaçarların en güçlü insani Batı tarzı reformların yapılması gerekliliğini his etti. O Askerlerin Batı tarzı eğitimini başlatmıştı. Bunun içinde Yurt dışına öğrenciler gönderdi.²⁵ Abbas Mirza’nın ölümü ile onun başladığı reformlar çok yavaş ilerledi ve hata birçok zaman nerdeyse durma noktasına geldi. Ama Tebriz’de temeli atılan modernleşme hareketi yavaşta olsa devam etti. Özellikle eğitim alanına önem verilmeye devam edildi.

Şah 1845 de Mirza Sadik adında bir genci tip okumak için İngiltere’ye gönderdi. Bundan çok az sonra birkaç kişi daha Fransa’ya gönderildi.²⁶ Darülfünun 1851’de **Nasıradın** Şahin emri ile açıldı. Ve 7 Avustoraya’li Darulfunuda eğitimlik yapmak için İran’a geldiler. Bunlardan 4 askeri, biri kimya, biri maden ve biride tip bölümünde işe alındılar.²⁷

Böylelikle Avrupalılar ile Safevi zamanından olan ilişkiler yeni boyutlar kazanmaya başlamıştır. İranlılar Avrupa’da ki bilimsel ve fikri ürünler ile tanışmaya başlamışlardır. Avrupalılar İran’a geliyor ve İranlı gençler okumak için Avrupa’ya gidiyorlardı. Bu da toplumu yöneten sınıfın, ülkelerinin başka ülkeler ile arasında gelişme düzeyi farkının ne kadar olduğunu görmesine yardımcı oluyordu. Ayrıca Padişah’ta çevre ülkelere ve Avrupa’ya ziyaretler ve gezilerde bulunarak gördüklerinden etkileniyordu. Kaçarların en çok hüküm eden padişahî Nasıredin Şahin Osmanlı Irak’ına, Rusya ve Fransa gibi ülkelere gezileri, hükümetin en tepesinde olan adımının dünyada ki gelişmeleri yakında izlemesine fırsat veriyordu.

“Gün geçtikçe daha çok İranlı ülkelerinin durumunu Avrupa, Hindistan ve İstanbul’la karşılaştırıyor. İranlılar artan bir hızla eğitim, iş ve gezi için bu ülkelere gidiyorlardı. Birçok insanda geçici veya sürekli iş için Rusya yönetimindeki Kafkaslara gidiyor ve orada sosyal Demokrat partisinin görüşleri ile tanışıyorlardı. Bazıları da sosyal

²⁵ Nikki R.Keddie.S:45

²⁶ Ann Katharine Swynford, Lambton, 128

²⁷ Ann Katharine Swynford, Lambton, S:30

demokratlara katılıyordular. Hindistan, İstanbul ve Kafkasya'dan alınan fikirler Avrupa dilerinden yapılan tercümelemler ile birlikte birçok İranlıyı toplum ve hükümet hakkında ki Batılların yeni görüşleri ile tanıştıyordu."²⁸

Yurt dışında yaşayan ve çoğunluğunu Azerbaycan Türklerinin oluşturduğu insanlar Avrupa'da ki yeni fikirleri benimsiyor. Bu fikirleri yazılar ve çıkardıkları kitap ve dergiler halinde İran'a intikal ettiriyordular. Yurt dışında değişim ve İslahat isteyen yayınların da, İran'a intikali İranlıları aydınlatıyordu. Özellikle İstanbul'da yayınlanan Ahtar gazetesi bu yönde dengeli tutumu ile çok etkin bir rol oynayabiliyordu.

Yurt dışında ki İranlılar, İran'da ki siyasi gidişatı her zaman bu yayınlarıyla etkilemişler ve İran'da ki Siyasal kültürün oluşumunda büyük roller oynamışlar. Bu etkilerin İran için ne kadar olumlu veya olumsuz sonuçları doğurduğuda başka bir tartışma konusudur. Ama etkili oldukları tartışmasızdır. İran'da gazeteler ve basının özgürce faaliyet gösteremediği için İranlı aydınlar yurtdışında faaliyet ediyordu. Ve ürettikleri kültürel ve fikri ürünleri içeriye intikal ettiriyordular. Bu aslında İran siyasi kültürünün bir özeliği haline gelmiş. Bu olay 1979 İslam devriminden sonra da devam etmektedir. Birçok İranlı fikirlerini yurt içinde özgürce ifade edemedikleri için yurt dışında kurdukları Televizyonlar ve İnternet sayfaları ile yurt dışından fikirlerini ifade etmekteleler.

1900'lerde yurt dışında yayınlanan bu gazete ve dergiler Batıda cereyan eden milliyetçi akımlardan çok etkileniyordular. Özellikle Avrupa'da İrkçı söylemlerden etkileniyordular. Onların aynı söylemleri İran'a intikal ettirmesine neden oluyordu. Örneğin Kaveh adlı dergi İran'da ki Fars milliyetçiliğinin oluşumunda İrkçı söylemler ile öne çıkıyor. Bu ırkçı söylemleri İran'a intikal ettiriyordu.

" 1915 Almanlar da, İran'da etkin olmaya başladılar. Ve Düşmanları olan Rusya ve İngiltere'ye darbe vurmak için ve İran'ı kendi cephelerine çekmek için İran'da ki aşırı milliyetçileri ve Arı İrkinin üstünlüğüne inanları kullanmak amacıyla meydana girdiler. Onlar bunu için Hasan Tagi Zadeh den Berlin'de ikamet ve propaganda yazıları yazmak ve bir ihtimal ile bir birleşik Alman devleti kurmak için İran komitesini kurdular. Tagizadeh'in Kaveh adlı dergisi 1916–1922 kadar Almanya'da yayınlanıyor. Ve İran'da çok geniş

²⁸Nikki R.Keddie, S:80

*mikyasta dağıtılyordu... Kaveh İran tarih ve edebiyatı ve modern Avrupa kültürünü üst seviyede araştırmak ve yaymak için bir tribündü.*²⁹

Bu yayınlar İranların Arı ırkıdan olduğunu, İran da ki tarihi sadece İran'da yaşayan bir Irkın (Farsların) çıkarlarına yorumluyor. Bu gibi yayınlar sonraları İran'ın entelektüel dünyasına egemen olacak ırkçı edebiyatı ve literatürü yaratıyordular.

19.yüzyılın başlarında, 1900 yüzlü yıllarda Halk arasında diğer ülkeler, diğer ülke insanların yaşamları, hükümetleri ve yasaları hakkında ki artan bilgileri değişim isteğini de beraberinde getiriyordu.1906 gelindiğinde Halkın, Tüccarların, Din adamlarının bir kısmının ve toplumun farklı guruplarının katılımı ve ortaklığı ile Meşrutiyet devrimi olarak adlanan devrim başladı. Ve sonuç olarak ta İran için yeni bir anayasa, yayın ve basın özgürlüğü ve birçok özgürlükleri getirdi. Ama bütün bunlar çok kısa sürdü. 1925 geldiğimizde daha güçlü bir despotik devlet yönetimi oluşmuştur.

*“19.yüzyılda Avrupa'da Devlet-milletlerin (nation- state) ortaya çıkması ile Modern devletler millet oluşturmaya başladılar. Bunun temel teorik çerçevesini tek devlet; tek millet tek dil veya kültür oluşturuyordu.”*³⁰ İran'da bu genel konjektörün dışında kalmadı. Zaten İran edebiyatı ve entelektüelleri arasında daha önceden var olan ırkçı söylemler Avrupa'da ki Arı ırkı tezlerini de benimseyerek çok etnikli bir yapıya sahip olan İran'da herkesin Fars olduğu ve Arı ırkıdan geldiği çerçevesinde bir Ulus-Devlet yapılanmasına gidildi.

*“19.yüzyılın ortalarından başlayan bu vatanseverlik duyguları Meşrutiyet Deviniminde (1906–1911) daha çok gelişti. Ders kitapları ve gazetelerle halk arasında geniş bir biçimde yayıldı. Bu görüşler bu günkü İran milli kimliğinin ana söylemini oluşturdu. Bu dönemde oluşan milli hisler ve duygular 1. dünya savaşında İran'ın Kuzeyini Ruslar ve Güneyini İngiltere işgal edince, Almanya'nın yardımıyla yabancı işgalcilere karşı bir direnme ortaya çıktı. Sürgün devleti kuruldu. Ve Berlin'de “ İran milli yun “(İran millileri) komitesi kuruldu. Bunlar ile beraber Milliyetçi yayın yapan Kave, İran şehir dergisi Berlin'de ve Ayande Tahran'da yeni milli kimliği oluşturuyordular.”*³¹

²⁹ Nikki R.Keddie, S:118

³⁰ Will Kymlicka, "Liberal Multiculturalism: Western Models, Global Trends, and Asian Debates", in Will Kymlicka and Baogang He, eds, Multiculturalism in Asia, (Oxford: Oxford University Press, 2005),s. 28

³¹ Ahmad Aşraf, *Hoviyete İrani Be se Ravayat, İran name*,sale 24,1387, <http://www.fis-iran.org/fa/irannameh/volxxiv/iranianidentity> (erişim tarihi)14.08.2009)

İran'da ki eski sistemden kurtulma yolunda ki çalışmalar özellikle Avrupa'da eğitim görmüşler arasında çok yoğundu. Avrupa'da eğitim gören bu insanlar Avrupa'da esen milliyetçilik rüzgârlarından çok etkilenmiş ve İran'ın kurtuluşunu modernleşmekte ve milliyetçilikte görüyordular. Ama İran'ın çeşitli etnik guruplardan oluştuğunu unutarak etnik bir milliyetçilik, tek bir etniğe dayalı, yani Fars etniğinin temel alındığı bir milliyetçi yapılanmaya gidiyorlardı.

Daha önce Rusya ve İngiltere'nin kısılcacında olan İran her yaptığı planlamada bu iki ülkenin çıkarlarına dikkat etmek zorundaydı. Zaten Bu iki ülkenin İran iktidarında adamları vardı. Birçok yüksek rütbeli bürokrat ve devlet memuru atamalarında buna dikkat ediliyor ve denge korunmaya çalışılıyordu.1917 Rusya devrimi ile birlikte Rusya'nın İran'da ki müdahalesi geçici olarak sona ermiş ve İngiltere rakipsiz olarak İran'da ki tüm gelişmelere müdahale edebiliyordu.

O zamana kadar İran'ın Arap bölgesi olan Arabistan(Huzistan) ilinde ki özerklikten yana olan ve Arap aşiretlerinin yanında olan İngiltere İran'ın parçalanmasına göz yumabileceğinin işaretlerini veriyordu. Ama Bolşevik devrimi ile İngiltere'nin İran hakkındaki politikası değişti. İngiltere Rus devrimini de dikkate alarak, Bolşevik devriminin İran'a sıçramasını engellemek ve diğer taraftan Hindistan'ı korumak için İran'da güçlü ve merkeziyetçi bir yönetimden yana olduğunu ortaya koydu. İngiltere o zaman'a kadar yerel güçleri desteklerken, dünyada ki var olan konjektör İngillerinin bölgede yürüttüğü siyasete 180 derece dönüşe neden olmuştur.

*“1.dünya savaşı sonrası İngiltere devleti mali baskılardan dolayı İran'da ki askeri gücünü çıkarmaktan başka çaresi yoktu. Onun içinde Merkeziyetçi bir devletten yana olmak yerel güçlerden yana olmaktan daha çok menfaatlerine yakındı.”*³²

Pres Lorn İngiltere'nin İran'da ki tam yetkili vezirinin inancına göre “ *Güçlü bir devlet İngiltere'nin petrol çıkarlarını ve petrol tesisatını korumakta bir Şeyh veya birkaç Han*

³² Dr.Reza Niyazmand”**Rıza şah az tavalod ta Saltanat**” Neşre Hekayat Galam Novin.1358.S:607

³² Sasan Setobr” *Mavane Rafe Tabiz az Agaliyatha dar İran*“(bakhşe Çaharom)Negahi kotah be baft ectemai İran Ta zamane Reza şah, [www.foroneiran.com/index.php/article/m_archiv/2009/06/\(08.06.2009](http://www.foroneiran.com/index.php/article/m_archiv/2009/06/(08.06.2009)

dan daha etkin olabilir. Güçlü bir devlet Komünizmin İran ve Hindistan'a yayılmasının karşısını alabilir. Eğer bir gün Hindistan'ı Rusya tarafından bir tehlike tehdit ederse Bir düzenli İran devleti ve onun güçlü ordusuna yardım etmek, Aşiret başkanlarına yardımdan daha kolay olacaktır..."³³

Bunun içinde Rıza şahin ve Seyid Ziya'nin darbesi İngiltere'nin İran'ın kuzeyindeki askerlerinin komutanın yardımı ile yapıldı. Ve darbeciler 1921 da anarşiye son vermek ve fesat ile mücadele sloganlarıyla Tahran'a girdiler. İran 1. dünya savaşı nedeni ile çok yıpranmış ve darbe almıştır. Ayaklanmalar ülke içinde birçok bölgede ekonomik yokluk ve dağınıklık hüküm sürüyordu. İngiltere'nin Hindistan'ı korumak, İngiltereli Şirketin tekelinde ki İran petrolünün akışını devamlı kılmak, Bolşevizm'i önlemek ve İran'ı kendi mandası altına alma çabaları İran'ı çok zayıf ve viran bir durumda bırakmıştı.³⁴

Bu koşullarda birçok İranlı ülkeni toparlayabilecek ve reformlar yapabilecek güçlü bir hükümet istiyordular. Böyle bir hükümet onların beklediklerinden daha Despot olarak 1921 darbesiyle oluştu. Darbeyi iki kişi yaptı Rıza han (sonra Başbakan ve Padişah oldu) ki darbe sonrası ordunun komutanı oldu. Ve İngiliz taraftarı bir gazeteci olan Seyid Ziyaadin Tabataba ki Başbakan oldu.³⁵

İran'da genel kanı bu darbenin İngiltere'de planlandığı hakkında olsa da İngiliz belgelerine göre İngilizlerin İran'da olan memurları bu darbeyi desteklemişler ama Londra'da bu hakta bir planlama olmamıştır. Ama İngilizlerin bazı politikaları bu darbe için zemin hazırlamıştır."İngilizler Kaçarların son Padişahî Ahmet Şahı Ordu da ki Rus Subayları ihraç etmeye zorlamakla darbeye zemin hazırladılar."³⁶

Darbenin başkomutanı olan Rıza han giderek kendi konumu güçlendirerek Başbakanlığa yükseldi. Irak'a giderek yüksek rütbeli Şii din adamlarını ziyaret edip, Irak Hükümetinden Şii din adamlarına daha hoşgörülü davranma sözünü aldı. İngiltere ve din adamlarının Saltanatın değişmesine karşı çıkmayacaklarını öğrenen Rıza şah 1925'te Kaçar Hanedanın saltanatını Kaldırarak Pehlevi Hanedanın Saltanatını kurdu.1926'da resmi tören ile

³³ Nikki R.Keddie, s.135

³⁴Nikki R.Keddie. s.136

³⁵ Nikki R.Keddie. s.13

tahta oturdu. O orduyu güçlenilerek ve bütün güçleri kendi tekelinde toplayarak geniş bir modernleştirme, İranilaştırma(Farslaştırma) ve merkeziyetçi bir yapı oluşturdu. Ülke geçmişe göre daha çok modern ve Batıya bağımlıydı. Demokratik kuralara uymadan hızlı modernleştirme politikaları toplumda ki tüm dengeleri aniden alt üst etti. Böylelikle İran siyasi edebiyatında zorunlu modernleşme olarak adlanan dönem başlamış oldu.

*“Rıza şahı örnek bir reformcu olarak adlandıramayız. Çünkü onun para ve toprak toplama hırsı, muhaliflerine karşı acımasız ve şiddete dayalı tavrı. Yandaşlarına saygısızlığı çok belirgindi. O hiç bir zaman çiftçilerin durumunda sosyal ve ekonomik bir değişim yapamadı.”*³⁷

İkinci dünya savaşında Rıza şah Almanya’daki ırkçı söylemlere yakınlık duyuyordu. O İranlılar ile Almanların aynı Arı soyundan geldiklerine inanıyordu. Bu nedenle Almanlara sempati besliyordu. Almanlar bu durumu değerlendirmek için bazı çalışmalar başlamıştı bile, İran’ın bu durumunu gören ittifak devletleri İran’ı işkâl ederek Rıza Şahi Tahtan indirdiler. İkinci dünya savaşına geldiğimizde Rıza Şah Almanya meyli politikaları nedeni ile Saltanattan alınarak Muris Adasına sürgüne gönderildi. Ve onun yerine oğlu Mohammad Rıza getirildi.

Rıza şah’ın 16 yılda kurduğu güçlü, disiplinli ve merkeziyetçi rejimi 1942 de bir kaç gün içinde şaşkırtıcı bir vaziyete yıkıldı.³⁸ İran’ın işkâlinin ilk sonucu İran’ın büyük diktatörü Rıza Şahın sürgüne gönderilmesi ve onun yerine 22 yaşında ki oğlunun tahta getirilmesi oldu.

Rıza şah hükümeti hakkında İran meselelerinin araştıranlar arasında ihtilafli ve çeşitli ama önemli görüşler vardır. *“Rıza şah hükümetini Faşist rejimlere, Despotik rejimlere, Ptroymoni, Ponapat ve... Benzetenler olmuştur”*.³⁹ Ama sonuç olarak Rıza şahın kurduğu rejim bu saydığımız rejim türlerinin hiç birine tam olarak benzemese de bu rejimlerin birçoğunun özelliklerini taşımıştır. Rıza şah rejiminin özellikle despotluk ve Faşistlik yönü çok güçlü olmuştur. Rıza şah dönemi İran için Zoraki modernleşme, Farslaşma ve Batılaşma, despotik bir yönetim ve her şeyin tepeden indirme emirler ile yapıldığı bir dönem oldu. Rıza şah Hangi şehirden kimin parlamentoya seçileceğine bile karar veriyordu. Yani tek kişilik bir yönetim verdi.

³⁷ Nikki R.Keddie. s.152

³⁸ Dr.Moctaba Magsudi”**Tahavolate siyasi ectemai iran 1320–1357**”Dr. Sadeg ZiybakalamSakhtar Godrat Bad az Reza şah, Tahran, Eneteşarat Rozaneh,1380, S:41

³⁹ Dr.Moctaba Magsudi” **Tahavolate siyasi ectemai iran 1320–1357**”Dr.Moctaba Magsudi, Eşgal Nezami İran dar şahrivar 1320, Tahran, Eneteşarat Rozaneh,1380, S:24

Rıza şah dönemi Fars olamayan İranlılar için daha zor bir dönemiydi. Onların dilerinde eğitim ve tüm sosyal ve kültürel faaliyetler yasaklanmış, ekonomik olarak Fars olan bölgelere daha çok yatırım yapılmıştı. Ders kitapları ve resmi tarih ise Farşların üstünlüğü ve İran'da herkesin Fars olduğı ile ilgili propaganda, resmi ve dolaylı yayınlar vardır. Bu dönemde resmi bir devlet yazını oluşturuldu. Bu resmi devlet yazınında İran Farşların ülkesi ve Türkler ile Araplar öteki olarak görölmekteler.

Mohammad Reza Şah dönemi İran'ı, Babası Rıza şah döneminden farklı bir dönemdir. Yapılan modernleştirme sonucu daha önce olmayan işçi sınıfının yaranmasına neden olmuş, diğler taraftan modernleşme sonucu Batının demokratik değlerleri dışında ki tüketim kültür ve takılt olarak yaşam tarzından bazıları toplumun birçok alanında nüfuz etmiş. Beyaz yakalılar artmıştır. Yani bir orta sınıf oluşmuş. Bu dönemin diğler bir özeliğı geleneksel bazar(çarşı) ve dinci kesimin ekonomik ve kültürel olarak zayıflamış olmasıdır. Geleneksel olarak İran 'da nüfuz sahip olan İngiltere ve Rusya'ya ek olarak ABD'de İran'daki olaylara müdahil olamaya başlamasıdır. Mohammad Rıza Şah İktidarı soğuk savaş dönemine denk geldiğı için Batının ön koşulsuz ve sonsuz desteğıne de sahiptir. Şah rejiminin bütün antidemokratik uygulamalarına rağmen batı desteğini ondan kesmemektedir.

Mahammad Rıza Şahın 1942 Saltanata gelmesinden 1949 kadar İran siyasi olarak açık ve özgür günlerini yaşıyordu. Ve Şah da halk arasında seviliyordu. Bu 7 sene içinde başbakanlık 9 kişi arasında 14 defa değışti. Devlete bir istikrar yoktu. 1951'de Musaddak'ın Başbakan olması ile bu özgürlükler daha çoğaldı. Ama Darbe ile beraber tüm partilerin faaliyetleri yasaklandı. Gazetelere sansüre uğradı. Bu dönemde Şah Cavidan adında kendi muhafız güçlerini de yaratı. Şah muhafız ordusunu ve gizli sevisi kendi halkına karşı kullanarak babası gibi tek kişilik bir dikte rejimi ve despotik bir yönetim kurdu.

1951 yılında İran milli burjuvazisinin en büyük temsilcilerinden olan Dr.Mahammad Musaddık Başbakan oldu.⁴⁰ Muasddık hem İran milliyetçileri hem de önde gelen dini kesim tarafından destekleniyordu. Ve iki kesim oluşturduğı ulusal cephenin önderliğini yapıyordu.

1942–1954 göreceli olarak açık siyasi ortamda eski muhafazakâr siyasetçiler, Toprak sahipleri, büyük tüccar, işverenler ve dini liderler, Meclis, kabine ve yerel yetkililere nüfuz etmek ve onlara istediklerini yaptırabilme gücüne sahipken. Diğler taraftan Aydınlar ve Tudeh

⁴⁰ Prof.Dr. Aygün Atar"İran'in etnik yapısı" Divan yayıncılık, Ankara,2006.s:118

partisi tarafından örgütlenen işçiler, yeni ve eski orta sınıfın Musaddik liderliğinde milli cepheye toplanmış ve bu ayrıcalıklı sınıflara karşı koymaya başlamışlardır.⁴¹

Musaddik'ın Başbakanlıkta ilk işi İngiltere şirketinin kontrolünde olan İran petrolünü millileştirmek oldu. Ama İngiltere'nin İran'ın petrol satışlarını ambargo etmesi ve bu ambargoya Arabistan'ın daha doğrusu Arabistan'daki ABD şirketlerinin de katılması bu millileşmenin yenilgiye uğramasına neden oldu. Bu hareketin sonucu olarak ABD'de İran'da daha çok nüfuz sahibi oldu. Teorik olarak çok güzel görünen millileştirme eylemi hazırlıksız olduğu için pek bir şeye yaramadı. İran bu konuda geri adım atarak yeni bir anlaşma imzalamak zorunda kaldı. Bu anlaşmaya göre petrol gelirlerinin %40 İngiltere şirketine, %40 ABD şirketlerine ve %20 Hollanda ve Fransız şirketlerine kaldı. Bu anlaşma ile Amerikan'ın bölge petrolü üzerinde ki nüfuzu fazlasıyla artmış oldu.⁴²

1949 -1953 yılları Başbakan ve onun liderliğinde ki Ulusal Cephe ve Şah yandaşları arasında ki mücadele ile geçti. 1953 Musaddik'a karşı CIA'nin planlaması ile darbe yapıldı. Birinci darbe Başarısız olduysa da üç gün sonra yeniden darbe yapıldı. Ve bu darbe gayet Başarılı oldu. 1954 Darbe sonucu Musaddik mahkemeye çıkartılıp idam cezası aldı. Ama bu hüküm uygulanmadı. Darbe sonrası İran'da artık tek kişi yönetimi vardı. Şah İran'ı despotluk ile yönetmeye ve zoraki modernleştirmeye babasının kaldığı yerden devam etmeğe başladı.

28 Morda darbesi Britanya ve ABD gizli servisinin planlaması mali yardımı ile yapıldı. Bu darbe sonucu Musaddik görevden alındı 25 Morda da Roma'ya kaçan Rıza şah geri döndü.⁴³ Ve Despot hükümet dönemi başlamış oldu⁴⁴

Mahammad Rıza Rusların İran'daki gülcü casusluk örgütlenmesine karşı koyabilmek için ABD'den yardım istedi. 1957 de CIA İran için bir gizli servis yaratma planı ve teşkilat çerçevesini Şah'a sundu. CIA bu yeni örgütün yaranması ve örgütlenmesinde iştirak etti.⁴⁵ Kurulan yeni gizli servis SAVAK olarak adlanıyordu. Bu gizli servisin dışında Şahın

⁴¹ Ahmad Aşraf ve AliBenu Azizi “**Tabagat ectemai dar doreye Pahlavi**” Emad Afrug(Çev), fasılname Rahbord numara 2 zemestan 1372 S:110

⁴² Prof.Dr. Aygün Atar, S: 119

⁴³ Farahnaz Şakuri” **Amaliyate Çakme**” C. M. Woodhouse Tahran, Naşre Nur,1367, orjinal isim(Sometings Ventured)1982 London

⁴⁴ Amir Asadollah Alam” **Gofteguhaye man ba şah**” Abdolreza Huşang Mahdavi. 1. cilt, Tahran, Tarhe No yayınları, 1373

⁴⁵ *William Sullivan* eski ABD İran elçisi, *Sir Anthony Parsons* eski İngiltere İran elçisi”**Hatıralar, Şah devrilmesi sırları ve İngiltere ile ABD'nin İran İslam devriminde ki rolleri**”, Mahmud Tolui(Çev), Tahran, Entesharate Elm, ,1372, S: 94–95

kendine özel olarak kurdurduğu başka bir birimde vardı. Ki o birim SAVAK’i bile kontrol ediyordu. SAVAK ülkedeki tüm muhalif sesleri susturmayı hedef edinmiştir.

1972 de Mahammad Rıza Şah İran Şahenshahliğinin 2500 yılığını kutlama törenlerini geçirdi. Devlet bu törenlerin masrafının 17 milyon dolar olduğunu ilan etse de bağımsız kaynaklar bu törenin harcamalarının 500 milyon dolar olduğunu savundular. Yabancı Radyo Televizyonlar bu törenin görüntülerini İran’ın ve Tahran’ın yoksul mahallerindeki görüntüler ile beraber verdiler.⁴⁶ Şah’ın bu törenleri bir taraftan Tahran’da ve büyük şehirlerde ki yoksunluk ve alcık içinde barakalarda barınanlara umursamazlık, diğer taraftan da ülkede Fars olmayan guruplar karşı bir saygısızlık ve yönetimindeki İrkçı zihniyetin bir tezahürüydü.

Mahammad Rıza Şah’ın en büyük ve çok tartışılan işi ise Beyaz Devrim olarak adlandırdığı Toprak reformu ve Din adamlarını kızdıran anayasadaki değişimlerdi. *“1960 da Şah soysal, ekonomik ve siyasal yapı ve ilişkileri değiştirmek için bir sıra reformlar yapmaya çalıştı. Bu reformları Beyaz Devrim olarak adlandırdı. Bu reformular yapıldığı sırda iç ve dış koşular uygun görünüyordu.”*⁴⁷

*“1962 konjektöründe ABD’de dış siyasete hâkim olan Demokrat partisi Amerikan’ın İran benzeri gayri demokratik sistemleri Komünizmin nüfuzu etme korkusu ve o toplumların krizlere müsait olan sosyal ve siyasal yapılarından dolayı koşulsuz, şartsız desteklemesinin doğru olmayacağını düşünüyorlardı. Bunun içinde askeri yardımları kesip ekonomileri geliştirmek için sermaye yardımını ön görüyorlardı. Bununla yukarıdan reformular yaparak aşağıdan şiddete dayalı devrimlerin önüne geçilmesi planlanıyordu. Bunun içinde Batı yanlısı rejimler toprak reformu, eğitim sisteminde ki iyileştirmeler, sağlık, barınma ve sanayinin geliştirilmesini ön görüyor ve bunların başarısız olması halinde askeri gücün kullanımını ön görüyorlardı.”*⁴⁸

1963 Şah Beyaz Devrim’in başladığını ilan etti. Şahin Beyaz Devrimi 6 ana başlık içeriyordu.⁴⁹

1-Ağalık ve Reiyet sistemine son vermek(toprak reformu)

⁴⁶Dr.Bager Ageli,“Şarhe recale siyasi nezami Moaser İran”1. cilt. Tahran, Entesharate Goftar ba hamkariye Naşer Elm,1380

⁴⁷ Dr.Moctaba Magsudi”Tahavolate siyasi ectemai iran 1320–1357”Alireza Malai Tavani, Nehzate Emam Khomoyini, Tahran, Eneteşarat Rozaneh,1380,S:355

⁴⁸ Jeymz bill”ogab ve şir” mahvash golami(çev),Tahran,naşre kobe,1371,1.cilt 215 ve ikinci cilit 217

⁴⁹ Dr.Moctaba Magsudi” Tahavolate siyasi ectemai iran 1320–1357”Alireza Malai Tavani, Nehzate Emam Khomoyini, Tahran, Eneteşarat Rozaneh,1380 S:361

2- Ormanları millileştirmek

3- Toprak reformunu desteklemek için Devlet fabrikalarının satışı

4-İşçileri Fabrikaların gelirlerinde ortak yapmak

5-Seçim yasaının reformu(kadınlara oy hakkı vermek için)

6- genel ve zorunlu eğitimi yasaını uygulamak için Eğitim Ordusu kurmak

Beyaz devrimin amacı nüfusun toplumsal yapısını değiştirmek, Ağalık sistemini ortadan kaldırmak, Şehirleşmeyi geliştirmek, köylülerin şehirlere giderek işçi olarak Sanayi merkezlerinde çalışmasını sağlamak, bürokrasini geliştirmek, yeni orta sınıfa çoğaltmak, yeni bilim ve teknolojilerinin ve ona bağlı müesseselerin gelişimini sağlamak ve...

Ama uygulamada ve eylemde bu amaçların çok az ve önemsiz bir kısmına ulaşılabildi. Öngörülen olumlu amaçların yerine bu Devrimin kötü sonuçları ortaya çıktı. Toplumda kültürel buharının yaranması, toplumsal ve ekonomik yozlaşma ve bozulma, toplumsal ve siyasal dengenin kötü yönde gelişmesi, aşırı tüketim, tarım ve yerel Sanayinin yok olması ve...⁵⁰

Şah rejiminin muhaliflerine göre: Şah Beyaz Devrim ile kendi despotik rejimin temellerini güçlendirmek için yer sahipleri ve din adamlarının toplumsal gücünü azaltarak kendi gücünü mutlak kılmak istiyordu. Diğer taraftan 'da komünizmin İran'a sızmasına engel olarak Amerikan'ı memnun etmek istiyordu. Beyaz devrim milli ekonominin yok olmasına neden oluyordu.⁵¹

Sonuç olarak Beyaz Devrim köylüleri şehirlere getirmeyi başarmıştır. Ama onları şehirli yapmamıştır. İran'ı bir ithalat pazarına çevirmişti. Petrol satışından elde edilen gelirler ile iddialı proje planları ortaya atılıyor ama halkın birçoğu açlık sınırında yaşıyordu. Petrol gelirler ile finanse edilen bütçe devlete vergilerden bağımsız hareket etme yeteneğini sunuyordu. Bu da devleti halktan bağımsız kılıyordu. devlet getirim (rant) dağıtarak kendine yandaş yaratarak hükümetine devam ediyordu. Muhaliflerin sesleri ya duyulmuyor veya duyulsa bile çeşitli yöntemler ile susturuluyordu.

⁵⁰ Dr.Moctaba Magsudi, Alireza Malai Tavani, S:362

⁵¹ Said Berzin”**zendegi nameye siyasi mohaned Mehdi Bazergan**” 2.baskı, Tahran, neşre merkez,1374- -s.150

Giderek Şah daha çok sert ve despotça davranmaya başlamıştır. 1975 Şah Rastahız partisini kurdu. Ve herkesi bu partiye üye olmak için zorladı. O bir konuşmasında kim bu partiye üye olmak istemiyorsa ücretsiz olarak pasaport alıp İran'dan gitsin. Yoksa yeri hapis hanedir. Diye bilecek noktaya gelmişti.

Şah bütün güçlü görünmesine rağmen ve kendisini Orta Doğunun jandarması, ülkesini de Orta Doğunun güvenli adası adlandırmasına rağmen, belirgin olarak 1961 den başlayan muhalif Sol, İslamcı, Liberal ve Etnik guruplara yenilerek 1979 da ülkeden kaçmak zorunda kaldı. 1979 da Şah'ın ülke dışına kaçmasıyla sonraları İran İslam Devrimi diye adlandırılacak olan İran Devrimi sonuca ulaştı.

Devrim sonucu İran'a beklenen demokrasi ve özgürlükler yine de gelmedi. İslamcı guruplar diğer Devrimci güçleri temizleyerek İran İslam cumhuriyetini kurdular. İran İslam devrimi toplumun içinde var olan Şiilik inancını ve onun siyasi felsefesini İktidara taşıyarak, Şiilik ve Farslık üzerine kurulu yeni bir dönem başlatmış oldu.

Tüm bu kronolojik süreci dikkate aldığımızda İran siyasal geleneğinde despotluk, Tek kişi yönetimi, bir dinin veya mezhebin devlet dini ve mezhebi olması ve 19.yüzyılın sonlarından başlayarak İran'da tek bir dilin zorla hâkim olmasını görebiliriz. İran'da başka dinler, mezhepler, etnik guruplar ve bu etnik guruplara ait dil ve kültürlere rağmen İran'ın bir Şii ve Fars ülkesi olarak devlet tarafından kabul edilmesi, siyasal, sosyal ve ekonomik planlama ve politikaların bu zihniyete göre yürütülmesi İran siyasal sistemin bir niteliği haline gelmiştir. Ve İran siyasal kültürünün en belirgin özeliği olarak görünmektedir.

1.3 İRANLILIK ÜST KİMLİĞİ

Her olgu gibi İran ve İranlılık olgusunda çeşitli yönlerden ele alabiliriz.

''milliyetçilik'' bakış açısından yani romantik nasyonalizm denilen bakış açısında ele aldığımızda, bu görüş milleti beşer tarihinin Doğal bir olgusu kabul ediyor. Onun kökenini tarih öncesine götürüyor. Aşırı milliyetçi bir yorum olan bu yorumun karşısında, Modern, post modern ve tarihçi anlayış ve görüşleri vardır. İlk görüşü romantik nasyonalizm diye adlanıyor. 20 yüzyılda gündeme gelen modern ve post modern yaklaşım ve yorumda vardır. Bu görüş milleti yeni bir olgu olarak görmektedir. Devletlerin oluşturduğu bir olgu ve kökenleri 18.yüzyıldan öteye gitmiyor. Üçüncü görüş Tarihçi yorum olarak ortaya çıkıyor. Bu yorum göre kimlik ve millet yeni olgu olmakla beraber köklerini tarihten almaktadır. Yeni

oluşan millet ile eski arasında ki bağların olmadığını kabul etmiyor. Yeni yüzyılda İranlı aydınlar arasında ilk milli kimlik tartışmalarında Romantik ve Duygusal milliyetçilik görüşü hâkim oldu. Avrupa ile iletişimde olan İranlı aydınlar Romantik nasyonalizmi İran'ın geri kalmışlığının çözümü olarak görüyorlardı. Bu görüşten yola çıkarak yeni söylemler üretmeye başladılar. "İran milleti";vatanperverlik" Anne baba toprağına bağlılık" bu milliyetçilik, Antik vatana; Antik efsanelere ve Antik dine(Zerdüştlük) özlem; Milliyeti dine tercih vermek; milli birliği ve arazi bütünlüğünü korumak için fedakârlık ve candan geçme. Araplar; Moğollar ve Türklerden nefrete dayanıyordu. Çünkü onlara göre İran'ın geri kalmışlığı ve başarısızlıklarının nedeni bunlardı.⁵²

Bu milliyetçi akım Arapların ve Türklerin bu topraklar için bir felaket olduklarını düşünüyor ve Arplardan yola çıkarak İslam'a da karşı koymak istiyordular. Bu milliyetçiler kendi aralarında yaşayan ve etkinlik, nüfus ve nüfuz olarak çok güçlü konumda olan Azeri Türklerini kızdırmamak içinde Azeri Türklerinin aslında Fars olduklarını ama Moğolların saldırısı sonucu Türk dilini benimsediklerini iddia ediyordular. Bu milliyetçiler İslam'ın doğuşu zamanında İran'da fesat, yokluk ve Padişahların ve Zerdüş din adamlarının zulmünden bezmiş olduklarından dolayı insanların İslami benimsediklerini de unutarak bu konudan hiç söz etmiyorlardı. Onlar Zerdüş din adamları ve Padişahların halkı nasıl köle gibi kullandığını ve İran toplumunun da çok eşitsiz ve Kast sistemine yakın bir sınıfsal sisteme sahip olduğunu da görmezden geliyordu. Bu milliyetçilerin söylemi çok şövenistce ve ırkçıydı. Zaten" *Romantik nasyonalizm kolinegar (koleinici)organik ve Şövenisttir.*⁵³

19. yüzyıldan önce İran'da bir milletin söz etmemiz imkânsızdır. Devletler daha çok kendilerini oluşturan aşirete göre adlandırıyorlar. Zaten İran'da kurulan devlet adlarına baktığımızda bunu çok kolay anlayabiliriz. Afşarlar, İlhanlar, Safari, Zendiye, Safeviler, Kaçar, Selçuklu. Gaznevi ve... Bunların hiç birinde İranlılıktan söz edilmez.

Hata Kaçarla döneminde bile İran sözü kullanılmasına rağmen, devlet adı "Memalike Mehroseye İran" olarak adlanıyordu. Yani Korunmuş İran ülkeleri bu aslında bir tür geleneksel bir federalizmi andırıyordu. Çünkü yerel hâkimlerin güçleri var. Halk yerel kültüre göre yönetiliyordu. Sadece edebiyatta bir İranlılık söylemi vardı. Ve genelde bu İran, Turan ile karşı karşıyadır.

⁵² Ahmad Aşraf , <http://www.fis-iran.org/fa/irannameh/volxxiv/iranianidentity>

⁵³ Dr.Moctaba Magsudi" *Tahavolate siyasi ectemai iran 1320-1357*"Ali Karimi Malhe, Ahzabe Melli, Tahran, Eneteşarat Rozaneh,1380 S:178

İran’da ki Arap düşmanlığını birçoğu yazar Umevilerin Arapçılığına bağlamaktalar. Umevilerin Arapları üstün tutan yaklaşımları İslam dünyasında ki Arap olmayanların tepkisini çekmiştir. İran’da ki tepki İran edebiyatına önem verme ve hata İslam’dan Arap yorumunun dışında bir yorum ortaya koymak oluşmuştur. Özellikle Şübiye hareketi bu tepkinin bir ifadesi olmuştur. Ve bu tepkini başını çeken bir yaklaşım içine girmiştir.

Lambton göre: *Şubiye ve onların yarattığı edebi gelenek İranlılık duygusunu yeniden üretmiştir. Bu tarihi ve kültürel fikri korumak ve intikal ettirmekte en önemli rolü üstlenmiş. Bu geleneğin bitmesine rağmen, İran şiirinde ve tarihçiliğinde bu gelenek devam etmiş ve zamanla efsane tarihin yerini almıştır. Halkın belginde yer alan bu efsaneler İranlıların kültürel miraslarına övünmelerine ve iftihar etmelerine neden olmuştur.*⁵⁴

Şubiye İran’a eski tarih uydurmak için hikâyeler ve efsaneler yaratmışlar özellikle, Orta Asya, Çin; Hint, Yahudi ve Mısır efsanelerinin Horasana ulaşan halını alarak, o efsaneleri değiştirerek ve yerlileştirerek İran edebiyatının bir parçası haline getirmişler. Daha sonraları İranlı Aydınlar bu efsaneleri gerçek tarih gibi kaleme vermişler. Firdevssinin Şehnamesinin Çin’de benzeri olması veya Kırgızların milli destanî Manasa benzemesi bunun bir göstergesidir. Firdevs’inin şehnamesi İranlılar için milli kimlik belgesi gibidir. Efsanelerden oluşan bu eseri bir tarihi belge gibi kabul etmek İran’da bir ırkçı bakışı da beraberinde getirmiştir. İranlılar(Farlar) bu eseri bir milli senet ve tarihleri için bir dayanak olarak kabul ediyorlar.”*Bu kültürel senetler ve belgeler olarak adlandırılan belgeler Şubiyenin siyasi aracı olarak Araplar ve İslam’a karşı kullanılmıştır*”.⁵⁵

İran’da kurulmuş olan Antik devletlerin hatırası Ferdevsi’nin kitabında Fars devletiymişler gibi kaleme verilmiş. Bu yaranan edebiyat sonraları da devam ederek birçok efsane tarihi gerçekmiş gibi yerini almıştır. Ama bu efsaneler bir tarihi gerçek gibi İranlılık duygusunu Fars edebi geleneğinde canlı tutmuştur. Ama bu tarihleşen efsanelerde bile daha çok kültüre vurgu yapılıyordu, milliyete değil.

Bunların dışında Avrupa’da ki milliyetçi dönemde gelişen Arı ırkı tezi de birçok Avrupa’da okumuş veya Kaynak olarak Avrupa’dan beslenen İranlı Tarihçi ve yazarları da etkilemiş. İranlı yazarlar Avrupa’da üretilen bu tezleri sorgulamaksızın İran’a taşımış ve bu tezleri mutlak doğrular gibi kaleme vermekle kalmamış bu tezlerinden yola çıkarak toplum mühendisliği yapmak için bu tezleri devletin resmi politikasını oluşturmadan bir malzeme gibi

⁵⁴ Ahmad Aşraf , <http://www.fis-iran.org/fa/irannameh/volxxiv/iranianidentity>

⁵⁵ Nasir Poorparar” **Poli bar gozashte**” Tahran, Naşre karrang, 1380, s:17

kullanmışlar. Bu İrkçı tezler Rıza Şah ve onun yerine gelen Mahammad Rıza Şahın ve onlardan sonrada İran İslam cumhuriyetinin resmi politikasının ana hattını olmuştur.

Bütün bunlara rağmen 19.yüzyılda bile ortak üst kimlik Dini ve mezhebi kimliktir. Hatta İranlılık kimliği bir siyasi kimlik bile değildir.19.yüzyılda bile “İranlılık duygusu modern anlamda milliyetçilik için uygun bir zemin yaratmıyordu. (Zaten İran adı altında) Ortak İyi bir hükümetten, aydın ve görünür bir hatıra yoktu. İletişim imkânlarının yokluğu sonuncuda bölgeler arasında ve sınıflar arasında hiçbir ilişki görünmüyordu.”⁵⁶

“Ortak duygu mezhebi duygu idi. Milli duygu değil. Buda ortak mezhepten kaynaklanıyordu. Okumuşlar arasında da bir edebi ortaklıktan söz edilebilir.”⁵⁷ Toplumun düzenini ve birliğini koruyan İslam idi. kütleleri hareket geçirende Müctehidler(Dini bilgiler) birinin çağrı idi.⁵⁸

Ortak üst kimlik İslam idi. Ötekiler ise Gâvurlar ve Suniler olarak görünüyordu. Tabi ki Sünnilerin Müslüman olmasına bakmayarak Şii din adamları toplumda ki kendi konumların korumak için İslam’ın Şii yorumuna sıkı sarılmaları gerektiğinin farkında oldukları için Şiiler ile Sünnileri ayırıştırmayı uygun görüyorlardı. Birde ki bu ayırışma Şii din adamlarının İslam dünyasında ki yerlerini de Sünni din adamları ve kurumlarında ayırıştırmak daha güvenle dini duygulara hüküm sürebilecekleri bir alan sunuyordu. Şah bile İran şahı değil, İslam’ın şahı ve İslam ülkesini yönete bir yöneticiydi.“Şah İslam’ın Şahı ve İran ise Memalik-e(ülkeler)İslam idi. İslam memleketleri idi”.⁵⁹

Toplumda bu durum devam ederken batıda okunmuşlar ve aydınlar arasında Batıdan esinlenerek yeni bir üst kimlik söylemi görünmekteydi. Bu söylem üstün Arı ırkı ve doğal seçim tezlerinden oluşuyordu. Farısların da Hint-Avrupa dili guruba ait oldukları için bu üstün ırka mensup oldukları söyleniyordu. Bu tezin doğruluğunu da ispatlamak için İran coğrafyasının tarihi etnikleştirilerek yozlaştırılması gerekiyordu. Bunun içinde İran tarihi Fars olması muhtemel olan sülaleden başlaması gelindiler.

Bunu içinde İran tarihçilileri, İran tarihini Akamenitlerden başlamayı uygun gördüler. Akmenilerden önce bu topraklarda medeniyet yaratmış olan Şümerler, İlmlar, Gutiler, Luubiler ve... Yokmuş gibi görünmezden geliniyordu.

⁵⁶ Ann Katharine Swynford, Lambton, s:122

⁵⁷ . Ann Katharine Swynford, Lambton. s:123

⁵⁸ Ann Katharine Swynford, Lambton. S:140

⁵⁹ Ann Katharine Swynford, Lambton. S:123

Yeni inşa edilen bu milli kimlik, Pehlevi dönemi ile birlikte Batılı Doğu bilimcilerinde etkisi ile, çok eskilerden Patlardan(İsa'dan önce)başlayarak sürekli ve kesintisiz bir bütün varmış gibi yeni bir olgu olarak Akamenit milliyetçiliği üretilip meydana koyuldu. Bu yeni dalganın oluşumunda Avrupalı doğubilimciler ve özellikle Almanlıların rolü çok büyük oldu. Bir arkeolog olan Ernest Hertsfeld, Akamenit nasyonalizminin şekillenmesinde çok büyük rol ifa etmiştir. O İranlı hoca ve öğrencileri İran dileri ve tarihi konusunda eğitti. Bu dönemde bir Akamenitçilik furyası tutmuş gidiyordu.⁶⁰

“Birçok devlet idaresinin mimarisi Akamenit mimarisine göre yapılıyor. Milli şarkılar ve marşlar Akamenitlerin hatıralarından kaynaklanıyor. Ders kitaplarında özellik ile tarih ve Fars dili kitaplarında bu döneme özel vurgu yapılıyor. Aynı dönemde Avrupa’da Pers olarak geçen ülkenin adı ‘Ariyalığı’(Arı ırkına mensup olmayı ifade ediyor) vurgulayan İran adı ile değiştiriliyor. Aynı dönemde Dil Kurumu kurularak Fars dili Arap sözlerinde ve(Türk) sözlerinde temizlenmek isteniyor. Mahammad Rıza şah kendisini Ariya Mihr(Ariya Irkının Güneşi) olarak adlandırıyor. İran padişahlığının 2500. yılı törenleri yapılıyor. Ve tarih hicri şemsiden Şahenşahi’ye çevriliyor.”⁶¹

Bu dönemde devletin himayesi ile İran’a yeni bir tarih uydurulmuş. Tarih sahteleştirilerek bir siyasi proje olan İran milleti oluşturulmaya başlanılmıştır. Bu siyasi proje çerçevesinde yeni bir tarih oluşturuldu. Bu tarihe göre bu topraklarda medeniyetin kurucusu persler veya onların ırktaşları olmuştur. Diğer taraftan sanki ezelden beri İran milleti diye bir millet bu topraklarda varmış gibi edebiyat oluşturulmaya başlandı. Bu mesele bir inanç haline getirilerek tartışılması nerdeyse günah haline getirildi. Tabi ki bu yaklaşımın soncu olarak İranı(Fars) olmayanlar İranileştirilmeliler. Fars dışında ki ırklar ve kültürler ya inkâr ediliyor veya aşağılanıyordu. Sonuç olarak Asimilasyon projesi devreye giriyordu. Fars olmayan herkes asimile edilerek Farslaşacaktı.

Onlar Akamenitlerin girişinden (Ariler) önceki dönemde, İran’ı kültürler, ekonomik ve siyasal hayattan yoksun ve kimliksiz göstermeye çalıştılar. Onlar Akamenitleri İran’da ki uygarlığın temelini koyanlar olarak gösterip. Kir ve Daryuş’tan öyle bir tarihi kimlik oluşturdular ki Tevrat’ta anlatılanlar ile tıpatıp aynı olup örtüştü.⁶² Kir Babile saldırdığında Babilde esarete olan Yahudileri de kurtarmış ve özgür bırakmıştır. Buna göre de Yahud’lar

⁶⁰ Ahmad Aşraf, <http://www.fis-iran.org/fa/irannameh/volxxiv/iranianidentity>

⁶¹ Ahmad Aşraf, , <http://www.fis-iran.org/fa/irannameh/volxxiv/iranianidentity>

⁶² Nasir Poorpirar, S:31

arasında Kir bir kurtarıcı gibidir. Tevarta bu olaydan söz etmiştir. Tabii ki Kir kurtarıcı olduğuna göre Yahudlar tarafından ona atf edilen değer de abartılmıştır.

İranlı tarihçiler İran tarihini Akamenitlerden başlatmayı yeğleseler de, Akamenitlerden önce bu topraklarda farklı kavimler ve kültürler olmuşlar. Ve bu topraklara sonradan gelen Persler ve başka kavimler bu topraklarda kendilerinden önce oluşmuş kültür ve medeniyetin üzerinde oturmuşlar.

Bazı yazarlar hata Perslerin İran'a girmesini bir tarihi felaket olarak ta görmekteler. Bunu da nedeni Perslerin bu topraklarda var olan kurulu medeniyeti yok etmelerine bağlamaktalar. *"İran tarihi Akamenitlerden başlamaz. Ayrıca Akamenitlerin ortaya çıkışını orta doğu tarihinde bir beşeri facia olarak nitelenmek gerekiyor"*.⁶³

Bütün tarihi kalıntılar Perslerin İran gelmesinden önce bölgede başka uygarlıkların olduğunu gösteriyor. Zaten Perslerden kalan tarihi eserlerdeki yazılar bile yerli uygarlıkların yazı alfabesi ve dili ile yazılmıştır. Perslerin kullandıkları araç gereçlerin yapılış şekli ve mimari eserleri bölgedeki uygarlıklardan taklit olarak yapılmıştır. Hata Fars edebiyatında ki birçok efsanede doğal olarak daha önce bu coğrafyada var olan uygarlıklardan kopyalanmıştır.

Bazı diğer yazarlara göre de *"İran milli kimliği Sasaniler döneminde yaratılmış, İslami dönemde aşağı yokuşlar ile evrim geçirmiş; Safeviler ile yeniden doğmuş ve yeni asırda İran milli kimliği adıyla üretilmiş ve düzenlenmiştir. İran milli kimliğinin 3 bin yıllık veya 2 bin beş yüz yıllık bir geçmişi iddialarını da böylece yalan ve saçma olduğunu bilmek gerekir"*.⁶⁴

Bütün bu iddialara rağmen İran milleti kavramı çok yeni oluşmuş bir kavramdır. Çünkü bizatihi ulus veya millet kavramı kendisi yeni bir kavramdır. Özellikle ulus-devlet kavramı ve devlet biçimi olarak yakın tarihin kavramıdır. Belki pers milleti kavramı kültürel ve bir ırkın yaşam biçimi anlamında doğru olabilir. Ama Tarihi bir İran milletinden söz etmek imkânsızdır. Zaten bu dönemde(1900'lerde) İran milleti kavramı zoraki olarak oluşturulmaya çalışılırken ortak kimlik İran kimliği veya Fars kimliği değildir. Üst kimlik Müslümanlık kimliğidir. Alt kimlik olarak ta yerel kimlikler vardır.

⁶³ Nasir Poorpırar, S:19

⁶⁴ Ahmad Aşraf, <http://www.fis-iran.org/fa/irannameh/volxxiv/iranianidentity>

Birçok İranlı aydının tarihi bir İran milletinden söz etmesine rağmen,1925 geldiğimizde bu günkü anlamda milli bilinç yoktu. İnsanlar kendilerini ikamet etikleri şehre veya konuştukları dile göre tanımlıydılar. Ama genel olan kimlik ise Müslümanlık idi.

Bütün zoraki millet oluşturma çabalarına rağmen yinede yerel özellikler hala devam etmekte ve istenilen homojen bir milli kimlik oluşturamamıştır. Hatta Fars etniği ve diline dayanan İran milli kimliği 1900'lerde günümüze kadar defalarca Far olmayan etnikler tarafından defalarca çeşitli ayaklanmalar, bölgesel özerklik ilanları ve merkezi Devlete karşı savaşlar ile sorgulanmıştır.

1936- 1937 yıllarında İran İngiltere elçiliğinin basın danışmanı olan Lambton: *İlk defa İran'a gittiğimde henüz yerel özellikler açıkça görünmekteydi. Gerçi Rıza şahin gülcü oluşu, bunları azaltıyordu, ama hala sokakta veya köylerdeki her hangi bir insandan kimsin? Diye sorulduğunda: İranlıyım diye demiyordu. Tebrizliyim, İsfahanlıyım veya herhangi bir başka şehir ki orada doğmuş veya Lor, Kaşkay veya mensup olduğu kabile ile kendini tanımlıyordu. İki büyük ve genel ayırım söz konusu idi. Türk-Tacik(Fars, Türk olmayan)ve Arap-Acem(Fars, Arap olmayan) aşiretler, etnikler arasında çeşitli ve farklı toplumsal gelenek ve görenekler tam olarak görünmekteydi. Bunun karşısında tüm bunlara karşı İslam örtüsünde Birlik yolunda da adımlar vardı. Özellikle Şiicilik ve bir tür Perslik bilinci, yani İranlılık*⁶⁵

Yani bu dönemde İslami birlik ve İranlılık daha yeni oluşum aşamasındadır. İslami kimlik bir kimlik olarak var, ama İslam dünyası birliği yeni bir söylemdi. İranlılık bilinci son döneme ait olan bir kimlik algılamasıdır. Bu bilinci çok gerilere götürmek ile güdülen amaç tamamen bir ırkçı yaklaşım ve ülkede tek tip bir insani yapı oluşturma çabasının yansımasıdır.

*“19.yüzyılın sonuna gelindiğinde henüz toplumda önemli bir ayırışma yoktu. Toplumun büyük çoğunluğu aynı dünyada seyir ediyordular. Ve daha sonraları görülecek olan Batıda okumuşlar ile toplumun diğer kısmında ki ayırışma henüz yoktu.”*⁶⁶

Sonraları görünen bu ayırışma sonucu bir tarafta İran'da Batılaşma ve eski ve antik tarihi döneme büyük özlem duyan bir tabak ve onların karşısında İslami değerleri savunan büyük bir kitle vardı. Antik İran'a özlem ve Batı değerlerini savunan artı İslami değerleri de bir türlü eski tarih ile ilişkilendiren ve bunlardan bir sentez yapan Milli-Mezhebi guruplar

⁶⁵ Ann Katharine Swynford, Lambton, S:193

⁶⁶ Ann Katharine Swynford, LambtonS:153

denen guruplarda oluşmuşlardır. Bu guruplar daha sonralar 1979 İran Devriminde büyük rol oynayacaklardır. Bu oluşmuş olan yeni guruba göre İranlılara İslam'ın en doğru yorumunu yapanlar olmuşlar. Bu guruplarda Arapları ve Türkleri kendi ötekileri olarak tanımlarlar.

İranlılık duygusu ve bilinci bir ithal bilinç gibiydi. Batıda okuyanlar arasında bir taraftan kendi kültürlerinin bugünkü halini aşağılama vardı. Diğer taraftansa Batı kültürü ve Batıda onlara anlatılan eski İran kültürüne bir hayranlık ve oraya geri dönüş yapma sevdası vardı.

Bu gün bile İran'da homojen bir milli bilincinde söz etmek imkânsızdır. Hala birçok insan kendisini İranlı değil. Belki mensup olduğu ıraca, dile ve dine göre tanımlamaktadır. Zaten bunun içindir. Ki birçok milliyetçi gurup Şiiliği savunmaktadırlar. Çünkü Fars dilinin ve Ari ırkı söyleminin tek başına bir üst kimlik oluşturamayacağını bilmekteler.

Halk nasyonalizmi ve liberal nasyonalizm dağınık bir şekilde 19.yüzyılda ortaya çıkmaya başladı. Meşrutiyet Devrimi ile İran'da kabul edilir olup yayılmaya başladı. Peheviler ile beraber Akamenit nasyonalizmine dayalı ve 2500 yıllık Şahenshahlık tarihini öven "Milli Devletin" kurulmasıyla güç kazandı.⁶⁷

*"Bu dönemde İranlılık bilincinin Kültürel ve tarihi temeli, dört taraftan Şiilik gelenek ve hadisleri ilişkilendirmek ve açıklanması için çaba gösterildi. Nevruz törenleri Şii hadisler ile uygun görüldü. Dördüncü imamın Annesinin İran padişahî Yazdgerdin kızı ve bunun sonucu olarak 4. imamdan sonra 12. imama kadar bütün imamların soylarının İran Padişahîne dayanması. Siyavuşun (eski İran padişahı) Yas töreninin Aşurede geçirilmesi. Ve son olarak Hobol-e vatan min al iyman Hadisinin İran'ı sevmek olduğunu deklere etmek."*⁶⁸

Bu bakış açısını destekleyen literatürde oluşturulmaya başlandı ve birçok insan imam Hüseyini bir İranlı olarak göremeye bile başladı. Sanki Kerbela çölünde savaşan İranlılar ile Araplarımı gibi bir hava bile yaratıldı. Bu dönemde Avrupa'da yaranan milliyetçi ve İrkçi edebiyattan da esinlenen İranlı aydınlar İran milliyetçiliği literatürünü İrkçi bir temele dayanarak inşa etiler.

1906 İran meşrutiyet devrimi Saltanat kurumuna karşı yasama kurumunun kurulmasıyla sonuçlansa da, bu yasama organı Saltanat kurumunun kenarında özerk bir organ

⁶⁷ Ahmad Aşraf, , <http://www.fis-iran.org/fa/irannameh/volxxiv/iranianidentity>

⁶⁸ Ahmad Aşraf, , <http://www.fis-iran.org/fa/irannameh/volxxiv/iranianidentity>

olarak kalamadı. Diğer taraftan, Rusya ve İngiltere gibi Yabancı güçlerin müdahalesinden uzakta kalamadı.

*“1906 İran meşrutiyet Harekâtının İngiltere'nin kontrolüne geçmesi ve 1921'de İngiltere'nin yaptığı Askeri Darbeden sonra; İran Devletinin resmi politikası; İran ahalisini tek bir millet olduğu; bu milletin Ari ve İranı ırkından olduğu; adının İranlı; tarihsel milli dilinin Farsça ve dinsel inancının da 12 İmamlı Muteşerria Şiilik olduğu.”*⁶⁹ Bu yönde ilerleyen İran milli kimliği kavramı beraberinde bu tanıma uymayan unsurları, bu tanıma uydurmak için Fars ve Şii olmayanlara karşı asimilasyondan tutmuş inkâra ve fiziki yok etmeye kadar varan çeşitli tedbirler ile sonuçlandı.

İranlılık, milli kimlik anlamında, 1925 Pehlevi sülalesinin saltanat tahtına oturmasıyla devletin tekelinde bulunan şiddete dayanarak oluşturulmaya çalışılan yeni bir kimlikti. Bu yeni kimliği oluşturmak için devletin bütün ekonomik, siyasi, hukuki ve askeri gücü seferber edilecekti. İran tarihi Perslerin kurduğu devletler abartılarak eşsiz ve yüksek medeniyet olarak ortaya koyulub, anılacak, Türk ve Araplar ise bu medeniyeti yok etmek için uğraşan Irklar olacaktılar. Bunun içinde İran'da aslında Türk yok belki Türk dilini zoraki olarak benimsemiş Ari ırklı Azeriler var idi. İran'da bütün kültürel değerler Ari Irkın ürettiği değerleriydi. Dünya medeniyetine yön veren bütün önemli buluşları Ari ırklı İranlılar gerçekleştirmiştiler. Bütün Tarihe yön veren olaylar ve buluşlar Ari ırklı İranlılar dünyaya bahş etmişler.

İranlı düşünür Mutafa veziri'e göre *“İran milli kimliğinin” tarihi geçmişi yoktur. Bu Doğubilimciler ve Avrupalı sömürgecilerinin yarattığı ve ürettiği bir olgudur. Avrupalılar 19. yüzyıldan itibaren kendi sömürgeci amaçları için bu tezi oluşturmuş ve kamuoyuna yaymışlar. Ve yönetici sınıfın kafasına yerleştirmişler. Mastafa Vaziri'ye göre İran'ı yönetmiş olan padişahlıklar ve sülalelerini hiç bir artıcılığı ve ilişkisi olmamış ve ilk kez 19. yüzyıldan başlayarak Batlı Doğu bilimciler İran tarihini oluşturmuş ve düzenlemişler.*⁷⁰

*“ İran'ı tek ve homojen bir toplum ve 2500 yıllık bir siyasi tarihe sahip bir ülke gibi kaleme vermek sadece bir efsanedir.”*⁷¹

⁶⁹ Rafael Blaga”İran Halkları El Kitabı”İstanbul.1997,s:2

⁷⁰ Ahmad Aşraf, <http://www.fis-iran.org/fa/irannamemeh/volxxiv/iranianidentity> (erişim tarihi)20.12.2009

⁷¹ David Menashri,”khomeini's politiks Toward Ethnic and Religious Minorities”in Esman and Rabinovch,215

Ama “Birçok İranlı yazar millet ve milli kimlik kavramının yeni bir kavram olmasına dikkat etmeyerek öyle zan ediyorlar ki İran milli kimliğinin binlerce yıllık geçmişi var. Onlara göre sanki yaradılıştan itibaren İran ‘da ki her kavim, her aşiret, şehirli, köylü ve göçebe, bilgin ve avam böyle bir bilince sahipmişler ve kendilerini İranlı biliyorlarmış.”⁷²

“Ama buna bakmayarak Rıza Şahın Modern devleti Avrupa’da ki devletlerden taklit ederek millet yaratmaya çalıştı. O İran’ın İslam’dan önceki tarihini kutsayarak Batı kültürünü yayarak, Türk düşmanlığı yaparak ve Fars dilini resmileştirerek Fars etniği üzerinde bir milli kimlik oluşturdu.”⁷³ Pehlevi hanedanını kuran Rıza Şah bu yeni kimliği yerleştirmek için o güne kadar serbestçe eğitimi verilen Türkçe ve başka dillerin eğitimini yasakladı. Ordu da ve idarelerde yeni milli kimliği yerleştirmek için sıkı çalışmalar yapıldı.

Bu dönemde:“Vatanseverliliği ve milliyeti askerler arasında aşılacak içinde çok gülcü çalışmalar gidiyordu”.⁷⁴ İllerin sınırları yeniden çiziliyordu ve iller tarihi adları ile değil, numaralar ile adlandırılıyordu. Bunun amacı yerelliği azaltmaktı.⁷⁵ Bu uygulamanın amacı kendilerini millet olarak gören ve tanımlayan Araplar ve Azerbaycan Türklerinin bu bilincini yok etmek ve yeni oluşturulmaya çalışılan İran siyasi milli kimliğini yerleştirmektir.

Okul Eğitimi ve üniversitelerde Tarih, Coğrafya ve Edebiyat derslerinde yanıltıcı, gerçekler ile bağdaşmayan ırkçı bir edebiyat üretiliyordu. Derslerde genelde Türkler ve Arapların İran’ın düşmanları olarak işleniyordu. İran’ın geçmişi parlak olarak gösteriliyor ve o geçmişe dönüş arzusu yaratılıyordu.

Eski İran tarihi veya antik İran tarihine meşhur olan İran’ın orta asır tarihinin oluşumu son 80 yılda çeşitli dillerde yazılan yazılarla oluşmuştur. Bu yazarların da birçoğunun Yahudi olması neden ile bu tarih yazını Tevrat’ta anlatılanlara uyumlu olması konusunda özel bir çaba harcanmıştır. Özellikle ile yaratılan Kuruş figürü Tevrat’ta anlatılana uyumlu olması konusunda çok çaba gösterilmiştir.⁷⁶

Aslında bu günkü İran milli kimliğinin oluşmasında Batılıların rolü çok büyük olmuştur. Özellikle Alman, Yahudi, Ermeni ve Rus kaynaklarının İran’ın bu günkü tarihçiliğinin oluşumunda çok büyük rolü olmuştur. Bu milli kimliğin oluşumunda katkıları

⁷² Ahmad Aşraf, <http://www.fis-iran.org/fa/irannameh/volxxiv/iranianidentity> (erişim tarihi)20.12.2009

⁷³ Majid Tehranian, "Power and Purity: Iranian Political Culture, Communication, and Identity", in Ramin Jahanbegloo, ed. Iran between Tradition & Modernity, (Toronto: Lexington Books, 2004), 188.

⁷⁴ Ann Katharine Swynford, Lambton, s.193

⁷⁵ Ann Katharine Swynford, Lambton, s.196

⁷⁶ Nasir Poorpirar, S:13

olan milletlerin birçoğunun Türklere karşı olan tutumları bilinmek ile beraber, bu milletlerinin bazılarının özellik ile Almanların Ari ırkı tezleri de dikkate alındığında İran'da bu milletlerin kaynaklarına dayanarak oluşturulan tarihi yazının ne kadar sağlıklı olduğu tartışmalıdır. Bu tarihi yazından yola çıkarak yaratılan milli kimliğinde ne kadar ırkçı olduğu dikkate edilmesi gereken diğer bir konudur. Bu saydığımız ülkelerin Türklere olan bakışlarını da dikkate aldığımızda İran'da milli kimlik edebiyatının oluşmasında rolleri olan bu milletlerin Türklere karşı olan planlarının da İran milli kimlik yazınında ki etkisi büyük olmuştur. Bunları dikkate aldığımızda İran milli kimliğinin Türk unsurundan ve Türk etkisinden arındırılarak oluşması ve oluşturulması da manalı ve anlamlı olsa gerek.

1943 Rıza şahın Almanya yanlısı politikalarından dolayı Müttefik Devletler tarafından Yurt dışına sürgün edilmesinden sonra Saltanat tahtına oturan oğlu Mahammad Rıza Şah'da babası gibi Fars dili ve Fars ırkına dayalı bir devletin oluşturulması için çabalarına devam etti.

Bu dönemde iletişim araçlarının gelişmesi ile Fars olmayan guruplara karşı yapılan asimilasyon daha geniş ve daha etkin bir şekilde devam etti. Bu dönemde yapılan ekonomik, sosyal ve siyasal tüm planlamaların hedefinde zoraki olarak modernleşme ve İran milletini yaratma çabaları vardır. Bu planın ana unsurlarının biride Türklerin kimlik bilincini değiştirmek olmuştur. Bu plana göre Türkler kendilerini İranlı zan etmeliler, İranlılarda Fars dili ve Ari ırklı olarak tanımlandığına göre Türkler kendilerini Ari Irklı ve dillerinin de aslında Farsça olduğunu his etmeliler. Ama Çengizhan'ın (Moğolların) saldırısı sonucu dillerinin Türkçeleşmiş olduğunu bilmeliler. Veya Farsça kökenli Azerice bir dilin Azerbaycan bölgesinde var olduğunu ve zaman ile bu dilin Türklerin baskınları sonucu Türkleştiğini his etmeleri gerekir. Sonuç olarak bölge insani kendini Türk his etmemelidir.

Bu sahte milli kimlik zor ve cebirle yerleştirildi. Bu gün İran'ın demokratik bir topluma geçememesinin önünde ki en büyük engelde zaten bu ırkçı milli kimlik algılamasıdır.

Bu günkü İran milli kimliğini oluşturan öğeler arasında Şiilikte çok önemli öğelerden biridir. İran İslam rejiminin iktidarı elde etmesi ile bu öğe milli kimliğin en önemli öğesi haline geldi. "*İran milli kimliği Tarihi padişahlık mirasından, Fars dil ve edebiyatından ve İran mezheplerden yani İslam'dan önce Zerdüştilik ve İslami dönemde Şiilikten bir karışımdır*".⁷⁷ Şii inancının kökenlerini İran'da ki İslam dışı eski dinlerde görebiliriz. Fransız

⁷⁷ Ahmad Aşraf, <http://www.fis-iran.org/fa/irannameh/volxxiv/iranianidentity> (erişim tarihi)20.12.2009

yazar **Henry corben** ve ünlü İranlı yazar **seyid Hasan Nasr**: Şiiliğin kökenlerini eski İran'ı dinlerden gediğini ileri sürmektedirler.

Şiiliği bir İran'ı mezhep olarak tanımlamak biraz abartılı görünse de, İran'da yaşanan Şiilik çok millileşmiş veya daha doğrusu Persleşmiş bir inancıdır. Bundan dolayı da İran milliyetçileri sürekli olarak İslam'dan daha çok Şiiliğe vurgu yapmayı tercih etmişler. Ve birçoğu zaman Safavilerin hatırasını ve Safavi –Osmanlı savaşlarını canlı tutmaya çalışmışlar.

Pehlevi Padişahlık hanedanının 1979 Devrimi ile yıkılması sonucu, ülkede bir özgürlük havası esmeye başladı. Bu esnada Farslık ve Arı ırkına dayalı İran milli kimliği Azerbaycan Türklerinin, Kürtlerin ve Türkmenlerin ayaklanması ile bir daha sorgulanmaya başladı. 1980 İran'da ki Fars olmayan milli guruplar yeni devlet örgütlenmesinin eski Şahlıktan farklı olması gerekliliğini düşünerek kendi bölgelerini federal sisteme yakın bir sistem çerçevesinde yönetmek isteklerini ortaya koydular.

Ama daha önceki rejimde olduğu gibi yeni İslami rejimi de sorunu askeri yöntemler ile çözmeği tercih etti. İran İslam rejimin bu konuda ki tavrının bütün İslami kardeşlik iddialarına rağmen eski şahlık yönetiminden pek farkı yoktu. Sonuç olarak İran milli kimliğini oluşturan üç önemli öge olarak Fars dili, Şii mezhebi ve Arı ırkına mensup olmak Ve bu kimliğin ötekileri olarak, Tarihi ötekiler Türkler ve Araplar değişmeden yerinde durdu. Sadece eski ötekilere yeni bir öteki olarak Batı da eklendi. Tabi ki Batını geçici bir öteki olarak görmek gerekir.

İran İslam Cumhuriyeti döneminde İran milli kimliğinde zaten var olan Şiililik daha güçlü vurgulanmaya başladı. Ve milli kimlikten çok İslami kimlik vurgulandı. Hata devrimin ilk yıllarında İslam umeti İran milleti yerine kullanılmaya başladı. Ama zaten anayasada Farsçanın resmi dil ve Şiiliğin resmi mezhep olarak ilan edilmesi yeni rejimin düşünsel yapısını ortaya koyuyordu. Devrimin ilk yıllarından uzaklaştıkça içeriği Farslık ile doldurulmuş milli kimlik İran İslam rejimi tarafından da işlenilmeye devam etti.yinede Fars olmayan etniklere karşı ciddi bir baskı ve zoraki bir Farslaştırma politikaları yeniden uygulamaya girdi.

İran mili kimliğinden yapılan bu tanım ve bu tanıma göre oluşturulan devlet bu gün ciddi olarak Fars olamayanlar ve Şii olmayanlar tarafında gayrimeşru sayılmaktadır. İran devleti ciddi olarak bir meşruiyet kızı yaşamaktadır.

*“İran kültürü Ari, Yunan, Hint, Arap, Türk, Moğol kültürü, dili ve Batı edebiyatı, değerleri ve mitolojilerinden etkilenerek oluşmuş olan bir kültürdür. Ona göre İran’da asıl bir ırktan, tek orijinal bir kültürden söz etmek imkânsızdır”.*⁷⁸

Ama bütün bunlara rağmen İran’da ülkeyi yönetenlerin büyük bir çoğunluğu ve İran aydınlarının birçoğu bu görüşe katılmamakta ve İran’ı Fars dili ve Arı ırklı bir toplum olarak görmeye devam etmekte ısrar etmektedirler. Ama bu kimliğin sağlam temlere oturmadığının farkında olacaklar ki bu kimliği sorgulayan herkesi potansiyel düşman olarak görmektedirler.

Ünlü İran tarihçisi Nasir Poorpirarın dediği gibi: *İranlı önde gelenler(aydınlar)bütün çabalarıyla milli tarihi oluşturmaya çalışırken Şehnamenin Efsanelerinden başka bir şey akıllarına gelmedi.*⁷⁹ Ve bu efsaneler üzerine inşa edilen milli kimlik bu gün çok ciddi bir meşruiyet krizi ile karşı karşıyadır.

Sonuç olarak bu günkü İran milli kimliği dediğimiz kimlik tam olarak yerine oturmuş ve tamamlanmış bir kimlik projesi olarak görülemez. İran milli kimliği Iraksal bir yorumdan yola çıktığı için ve Fars Irkına dayandırıldığı için İran’da yaşayan başka ırklara mensup olan topluluklarda kendi kimliklerini Irksal ve dil üzerinde tanımlamaktalar. Bu da İranlılık üst kimliğini tehdit eden en önemli unsurdur. Bu doğrultuda İran’da yaşayan Azeri Türkleri, Türkmenler,Kürtler, Beluçlar ve Arapların bu kimliği kabullenmemedeki direnişleri ve bu kimliğe karşı koymaları 19.yüzyıldan beri defalarca çok açık ve net olarak kendini göstermiştir.bu kimliğe karşı Fars olmayan etniklerin hepsi çeşitli tarihi dönemlerde ayaklanmışlar. Devrimin bu sorunu çözeceğini düşünen Fars olmayan topluluklar İslam Devrimi rejiminin de bu sorunu çözmek istemediğini ve İranlılık kimliğini Irk ve mezhep üzerinden yorumladığına devam ettiğini gördükten sonra İranlılık kimliğini kabul etmemedeki tavırlarını çeşitli vâsileler ve siyasi hareketler ile ortaya koymaktalar. Kürtler; Beluçlar bu dayatılan kimliğe karşı silahlı karış koyma yolunu seçmiş iken Güney Azerbaycan Türkleri siyasi ve kültürel mücadeleyi benimsedikleri görünmektedir.

⁷⁸ Majid Tehranian, "Power and Purity: Iranian Political Cultur, Comunication, and Identity", in Ramin Jahanbegloo, ed. Iran between Tradition & Modernity, (Toronto: Lexington Books, 2004), 188

⁷⁹ Nasir Poorpirar, S:9

1.4 İRAN COĞRAFIYASI

İran 1,648000 kilometre kare yüzölçümü ile Batı Asya'nın Güneyinde yer almaktadır. İran yüzölçümüne göre dünya'nın 17. ülkesi ve siyasi coğrafya olarak Ortadoğu tanımlanan jeopolitikte yer almaktadır. Kuzeyden Hazar denizi; Türkmenistan; Azerbaycan ve Ermenistan ile sınırlarını paylaşan İran, Güneyden Basra körfezi ve Uman Denizi, Doğudan Afganistan ve Pakistan, Batıdan ise Türkiye ve Irak ile kuşatılmıştır. İran'ın en uzun sınırı Irak ile 1609 kilometre ve en kısa sınırı 48 kilometre ile Ermenistan iledir.⁸⁰

İran coğrafyası dört mevsimin yaşandığı bir coğrafyedir. İran coğrafyasını genel olarak kuru, yağmuru az olan bir coğrafya olarak tanımlayabiliriz.

“ İran kuru ve yarım kuru bir coğrafyada yer almaktadır. İran'ın büyük bölümünü çöl ve bitkisiz sahra kaplamaktadır. İran'ın 165 milyon hektarlık topraklarından sadece %12 lik bir alan ekilebilen topraklardır. Toprakların %30lik bir alanı ise mera ve ormanlar ile kaplıdır. Hava durumu ülkenin çeşitli bölgelerinde birbirinden çok farklıdır. Bu da tarım açısından çeşitli ürün yelpazesi sunmaktadır. Ama ürünün miktarı büyük ölçüde hava durumuna bağlıdır.”⁸¹

İran özel coğrafik nedenlerden dolayı dünyanın kuru bölgeleri arasında yer almaktadır. Ortalama yağmur oranı 240 milimetre ile dünya ortalamasının 1/3 kadardır. Bu az olan yağmur da ülkede eşit oranda olmayıp. Düzenli bir dağılıma sahip değil.⁸²

İran'ın %90 kuru ve yarım kuru iklime sahiptir. Son verilere göre İran'da 43 milyon hektarlık bir alanını (İran topraklarının %25) sahra ve çöller oluşturmaktadır.⁸³ İran topraklarının %10 ile %12 arasında bir alanı tarım topraklarıdır. Geri kalanı ise orman, çöller ve... Oluşturmaktadır.” İran'ın geri kalan %90 yükseklikler; çöller; meralar; ormanlar ve... Oluşturmaktadır. Sadece dağlar İran topraklarının 2/3 tutmaktadır. Ve İran'ın ortasında ki çöller toprakların 1/4 işkâl etmektedir.⁸⁴

⁸⁰ <http://www.mfa.gov.ir/cms/cms/tokyo/fa/IranOderThanHistory/> (04.010.2009)

⁸¹ Dr.Moctaba Magsudi”**Tahavolate Siyasi Ectemai İran 1320–1357**” Amir Mohammad Hacı Yusefi, Eslahat Arazi Dar İran Zamineha Siyasatha va Payamdaha, eneşarat Rozane, Tahran,1380 S:386

⁸² Cafar şahabulmol fard”*Brasye avamel khoşksali va chegonegi mogabele ba an*”macaleye **ettelat egtesadi va siyasi**-şomareye 201–202,1383

⁸³ Ruznameye hamşahri-şenbe 31 khordad 1382-sale yazdahom- shomareye 3083,S:5

⁸⁴ Dr. Fatollah Sadat; Amir huşang Amini” **Coğrafıyayı Egtesadi İran**” Tahran, Entesharat daneşkadeye Ertebatat ectemai, 1350,s.20

İran topraklarının 86 milyon hektarını Meralar oluşturmaktalar. Bu meraların 6 milyon 460 bin hektarı iyi ve yoğun bitki örtüsü olan yani bitki örtüsü %50 üzerinde, 20 milyon 690 bin hektar bitki örtüsü %25 ile %50 arası ve 56 milyon hektarının bitki örtüsü %25 altındadır.⁸⁵

“Dünya ortalamasınının 831 milimetrekare olduğu yağmur İran’da Yıllık ortalama 248 mili metrekaredir. Yağmur miktarı bölgelere göre çok farklıdır. İran’da en çok yağmur alan yer Hazar denizi kıyısında ASTARA 2000 milimetrekare ve en az ise TABAS 50 milimetrekaredir. Yıllık ortalama yağmur miktarı 413 milyar metrekaredir. Ama bu suyun büyük miktarı buharlaşmakta ve kontrol altına alınmadan heder (heba) olmaktadır. Yılık 8 milyarlık yurt dışından giren sular ile beraber ve buharlaşan sulardan sonra arta kalan su miktarı 130 milyar metrekaredir. İran’ın yıllık su masarîfinin 90 ile 100 milyar metrekare olduğu tahmin edilmektedir.”⁸⁶ İran’da yağmurun çoğu Hazar denizi kıyısı ve Zagros dağlarının eteği yani batı bölgesi ve Azerbaycan bölgesi almaktadır. İran’ın merkezi çok az yağmur almakta, hatta bazı bölgelerde nerde ise hiç yağmur yağmamaktadır.

Tabi ki gelişme ile beraber suya olan ihtiyaç artmakta ve İran su sıkıntısı çeken ülkeler arasında yer almaktadır.⁸⁷

17.yüzyılda İran’ı gezen Fransız gezgin Shardın da bu konuya değinmektedir: İran kuru ve bitki örtüsü zayıf bir ülkedir. Ki onun onda birinde bile tarım yapılmıyor.⁸⁸

İran topraklarının %10 tarım için kullanılmaktadır. Bunu yarısı da dinlenmededir. Sadece bu toprakların %4,2 de sürekli tarım yapılmaktadır.⁸⁹

İran bitki örtüsü bakımında zengin bir ülke değil ve çeşitli bölgeler arasında bu bakımdan çok büyük farklar vardır.”Son verilere göre İran Ormanlık alanları 14,2 milyon hektar dir. Bunun bir milyon hektarı sonradan dikilmiş suni ormandır.⁹⁰ İran topraklarının

⁸⁵ Asadollah Aflakı"Ozae marate badtar az cangalha,7 aban 1385,<http://www.hamshahronline.ir/News/?id=7300>

⁸⁶ Sazemane havaşenasiye keşvar. tahlile şarayete ab va havaye keşvar(naşıriye 13 marbut be mahhaye esfand 1385 leğayat esfande 1386)

⁸⁷ <http://www.mfa.gov.ir/cms/cms/Tehran/fa/Tourism/>

⁸⁸ Sayahat nameye Şarden(Çev) Mohammad Abbasi, celd 10.Tahran 1335,nakıl Abazar Vardasbi –Ellale kondi va napeyvastegi Takamole Cameye Feodal-s:9

⁸⁹ Doktor Fatollah Sadat;”**Amir huşang Amini-CoğrafiyaEgtesadi iran**”Enteşarat daneşkadeye Ertebatat ectemai- Tahran_1350-s.20

⁹⁰ Mahammad Karımzadeh agda, Barasiye vaziyat va nagşe Cnagalha va Marate dar İran. [http://soils.blogfa.com/post-35.aspx\(08.05.1388\)](http://soils.blogfa.com/post-35.aspx(08.05.1388))

sadece 7,5 ormanlar oluşturmaktadır.”⁹¹ Bu ormanlar arasında sanayi ormanı olarak tanımlanacak orman miktarı konusunda kesin veriler yok. Ama birçok uzmana göre sanayi ormanı nerdeyse yok denilebilecek kadar azdır.

Dünya petrolünün büyük bir kısmının üretildiği Ortadoğu ve Orta Asya'nın tam ortasında yer alan İran, bir taraftan Hazar denizi diğer taftanda Basra körfezi kıyısında yer alması nedeni ile çok stratejik bir coğrafik konuma sahip bir ülkedir. İran Basra körfezini kullanarak açık denizlere ve okyanuslar açılabilen, ithalat_ıhracatının büyük kısmını bu yoldan yapmaktadır. İran Hazar denizini kullanarak Rusya ve diğer Hazar yani ülkeler ile iletişim kurabilmektedir.

Hava durumu İran'ın çeşitli yerlerinde değişti. İran'ın kuzey bölgesinde çok yağmurlu ve İran'ın merkezi ve doğu bölgeleri kuru ve çok susuzdur. Kuzey batı ve batı bölgesinin çok soğuk ve yağmurlu kışları vardır. Güney ise nemli ve sıcaktır.⁹²

İran'ın en yüksek yeri Damavand dağı 5610 metredir. En uzun ırmağı Karun 890 kilometre uzunluğunda bu ırmak İran'ın tekçe gemi taşımacılığı yapılabilen ırmağıdır. İran'ın en büyük gölü 4868 kilometre kare ile Urumiye gölüdür. Basra körfezinde yer alan Qeşm adası 1491 kilometre kare ile İran'ın en büyük adasıdır.⁹³

1.5 İRAN'DA SİYASİ YÖNETİM VE İDARİ YAPI

İran Anayasasının 110 maddesine göre Ülkenin en yetikli makamı dini liderdir. Dini lider ülkenin genel siyasal çizgisini belirler ve herkes buna uymak zorundadır. Dini lider birçok kilit birimin başında ki yetkilileri atar. Dini lider silahlı kuvvetlerin genel komutanlığını yapar.113 maddeye göre ise Dini liderden sonra en yüksek makam Cumhurbaşkanlığı makamıdır. Cumhurbaşkanı yürütmenin başı ve bakanlar kurulu başkanıdır. Cumhurbaşkanı genel seçimler ile seçilir ama dini lider ve dini lidere bağımlı olan Şuraye Negahban(koruyucular Konseyi) bu seçimi onaylamalıdır⁹⁴.

⁹¹ Eynullah Khalac, , barasiye asar egtesadi va ectemai va ziyst muhiyti cangal, haftenameye barname, sale 7, Tahran, şomare313, 12.02.1388 <http://www.maj.ir/portal/File/ShowFile.aspx?ID=1d736e36-b87a-4ced-9441-e312eac52203>

⁹² Sasan Setobr- Mavane Rafe Tabiz az Agaliyatha dar İran (bakhşe Haştom).Tabiz Aleyhe www.foroneiran.com/index.php/article/more/4005/,(11.08.2009)

⁹³ <http://www.mfa.gov.ir/cms/cms/Tehran/fa/Tourism/>

⁹⁴ www.majlis.ir/majles/index.php?option(10.09.2010)

Yürütmeni illerde valiler temsil etmekte. Valiler İç işleri bakanı ve Cumhurbaşkanlığı kararı ile atanırlar. Ve Hükümetin yerelde ki en üst makamıdır. Yerelin diğer bir unsuru belediyelerdir.

Ülkenin İdari bölmesi 6 birimden oluşmaktadır. En küçük birim Köy dur. Köyden sonra Kasaba gelmektedir. Kasaba'nın nüfusu 4 bin ile 8 bin arasındadır. Üçün birim ise şehirdir. Şehirde ticaret. Küçük sanayi vardır Şehrin en az 10 bin nüfusu olmalıdır. Bahş(Bölüm) Şehirden daha büyük bir idari birimdir.20 bin ile 30 bin arası nüfusa sahiptir. Şehiristan bir ilin en büyük idari birimidir. Şehristan 80 bin ile 120 bin arası nüfusa sahiptir. En büyük idari birim ise İl birimidir. İl birkaç köylerden. Kasablardan, Şehirlerden, Bölümlerden ve Şehristan'lardan oluşan bir birimdir. Şu an İran 32 İl den oluşmaktadır.⁹⁵

Yerel yönetimlerin en önemli ayaklarından biri Şehir konseyleridir. Şehir konseyler üyeleri genel seçimler ile seçilmekte.20 bin ile 50 arasında nüfusa sahip olan bir yerel 7 aslı ve 3 yedek konsey üyesi seçer.1 milyon ile 2 milyon arasında nüfusa sahip olan bir şehir ise 21 aslı ve 8 yedek konsey üyesi seçer. Konseyin görevi Belediye başkanını seçmek, Siyasi konuların dışında o belde de ki tüm Kültürel, ekonomik ve sosyal konular ile ilgilenmektir. Konsey bu konularda raporlar hazırlar ve önerilerde bulunur ve denetleme yapar. Büyük şehirlerde Belediye başkanı bu konseyin önerisi ve İç işler bakanının onayı ile seçilir.⁹⁶

Yerelde en etkili makamlardan biride Cuma İmamıdır, Cuma İmamı Dini Liderin her Beldeye atadığı temsilcisidir. Bu din adamları Cuma namazını kılmakla yükümlüler. Ama bu din adamlarının görev ve yetki sınırları tama olarak tanımlanmış olmadığından o belde de ki her konu ile ilgilenirler ve en yetkili Devlet makamı olan Valilerin ve seçilmiş Millet vakilerinin işlerine bile müdahile edebiliyorlar. Dünyada bağımsız ve ya özerk bir yapıya sahip olan birçok kurum İran'da dini liderin kontrolündedir. Bu da idari yapı olarak İreni birçok ülkeden farklı kılmaktadır.

1.6 İRAN' NÜFUS YAPISI

İran'da 2006 da yapılan en son nüfus ve hane halkı sayımına göre İran'ın nüfusu 70.495.782, nüfusu yoğunluğu her kilometre kareye 43 kişi ve yıllık Ortalama nüfus artışı %1,6 olmuştur. Bu nüfusun 35.866.362 yani %50,9 erkekler ve 34.629.420 yani %49,1 Kadınlar

⁹⁵ [www.moi.ir/portal/.../ShowPage.aspx\(1.08.2010\)](http://www.moi.ir/portal/.../ShowPage.aspx(1.08.2010))

⁹⁶ shorayemalard.ir(19..9.2010)

oluşturmaktalar.⁹⁷Muhammad Nazimi Ardakani İran Nüfus İdaresinin başkanın son açıkladığı rakamlara göre 2009 da İran nüfusu 72 milyon 847 bin 50 kişiye ulaşmıştır.⁹⁸Bu son veriye göre İran nüfusu yaklaşık 73 milyon civarındadır.

2006 sayımına göre İran en büyük şehirleri şöyledir: Tahran (7.088.287 kişi) Maşhad (2.427.316 kişi) İsfahan (1.602.110 kişi) Tebriz (1.398.060 kişi) Karac (1386,030) ve Şiraz (1.227.331 kişi)⁹⁹

İran genç bir nüfus yapısına sahiptir. Buda İran için bir taraftan fırsat ve avantaj sunarken diğer taratanda tehlikelerde beraberinde getirmektedir. Bu genç nüfus bir taraftan ekonomik gelişmenin motoru olabilir ve ülkenin daha çok kalkınmasına zemin hazırlayabilir. Diğer taraftan da bu genç nüfusun siyasi, ekonomik ve sosyal taleplerinin cevap bulmaması halinde İran'ı sorunlar ile karşılaştırabilir.

Tablo 1

Yaş Aralığına Göre İran Nüfusu(2006)

Yaş aralığı	Kişi sayısı
0-1	1.141967
1-5	5.433.658
6-11	5.601.390
11-14	5.504.614
15-24	17.738.183
25-64	31.419.379
65 üstü	3,656,591

Kaynak: www.sci.org.ir/iran sattstik kurumu verilerinden hazırlanmıştır. 10.09.2007)

Yukarıda ki veriler, İran nüfusunun dengeli bir yapıya sahip olmadığını gösteriyor. Bunun nedenlerinden biri evlilik yaşının yüksekliği ve nüfus kontrolünün aşırı olmasıdır.15-

⁹⁷ <http://www.sci.org.ir/portal/faces/public/sci/sci.negahbeiran/sci.Population> (İran istatistik kurumu.2007)

⁹⁸ <http://www.mehrnews.com/fa/newsdetail.aspx?NewsID=1009899>(12.10.1388 Tahran)

⁹⁹ <http://www.sci.org.ir/portal/faces/public/sci/sci.negahbeiran/sci.Population>(İran (statistik kurumu 2007)

19 yaş arası: en çok nüfusun bu yaş aralığında olduğunu göstermektedir. İran nüfusunu 25 milyonu 15–30 yaş arasındadır. Bu nüfus yapısı İran'ın tüketim pazarının çok geniş olduğunu göstermektedir. Ama diğer taraftan bu nüfusun iş ihtiyacı, Eğitim ihtiyacı ve mesken ihtiyacını da göz önünde bulundurmak gerekir. Bu ihtiyaçlar tüketim için çok yüksek bir talep potansiyelinin olduğunu göstermektedir. Ama bu tüketimi cevaplayıcı bir ekonomik yapının olduğunu söylemek mümkün değil. Yerli üretimin yetersiz olduğundan, bu nüfus yapısı İran'ı bir hizmet ve ürün ithalatı cenneti yapmaktadır.

İran nüfusunun %25/1, 15 yaş altında ki yaş gurubu. %69/7, 15 ile 65 arası yaş gurubu ve %5/2, 65 yaş üstü yaş gurubu oluşturmaktadır. Buda İran'ın genç bir nüfus yapısına sahip olduğunu göstermektedir. İran'da nüfus artış oranı 1977 ile 1987 arası %3,9 olmuştur. Bu artış hızı devrimden sonrada devam etmiştir. Özellikle İran-Irak savaşı döneminde doğumlar teşvik edilmiştir. Ama savaşın bitmesi ile beraber ve devletin doğumu kontrol programlaması ve ekonomik koşulların zorlaması ile 1992 de ,%2,5 ve 1992 ile 1997 arası %1,5 kadar düşmeye başlamıştır.

İran'da doğum zamanı yaşama umudu 71 yıl ve 5 yaş altı ölüm oranı doğan her 1000 çocukta 34 kişidir.¹⁰⁰ İran nüfusunun %71 şehirlerde yaşamaktadır. %29 köylerde veya göçebe olarak yaşamaktalar.¹⁰¹ Tabi ki bu nüfusun belirli bir kısmı kışın şehirlerde ve yazın köylerde yaşamaktalar ki bu rakam verilere yansımamıştır.

Devrimden önceki dönemde Petrol gelirlerinin yüksek olması ve Şah'ın iddialı ve hızlı sanayileşme planları, hizmet sektörünün gelişmesi, düzenli ordunun büyütülmesi ve devlete çalışanların artması sonucu şehirlerde işçiye ve memura duyulan ihtiyaç şehirleşmeye hız kazandırmıştır. Hızlı Şehirleşmenin nedenlerinden biri de köy yerlerinin ve köylerin şehirlere çevrilmesi oldu. 1957'de toplam 199 şehir var iken 1964'de 272 1997'de 612 ve 2007'de ise 1016 ya ulaşmış görünüyor. Bu hızlı şehirleşme beklentiler ve ön görülerin çok üstünde olmuştur. Şehirleşme oranlarının bu kadar yüksek görünmesinin bir nedeni de birçok kasabanın şehir statüsüne kavuşturulmasıdır. Gerçi bunlarının birçoğunda şehirde olması gereken imkânlar yoktur. Ama siyasi kaygılardan dolayı bunlara şehir statüsü verilmiştir. 2006 genel nüfus sayımına göre 70.495.782 milyonluk nüfusun 48 milyon 260 bini (%68,5) şehirlerde ve 22 milyon 236 bini(%31,1) köylerde yaşamaktalar.

¹⁰⁰ <http://www.sci.org.ir/portal/faces/public/sci/sci.negahbeiran/sci.Population>

¹⁰¹ [http://www.sci.org.ir/portal/faces/public/sci/sci.negahbeiran/sci.Population\(İran](http://www.sci.org.ir/portal/faces/public/sci/sci.negahbeiran/sci.Population(İran) (statistik kurumu 2007)

1.6.1 Etnik yapı

İran nüfus yapısı, etnik olarak Fars, Türk, Kürt, Arap, Beluç, Tümken ve... Gibi guruplardan oluşmaktadır. **Rafael Blaga (1997)** göre İran'ın etnik yapısı: Farmlar %40,Azeri %32 ve Diğer %28 olarak vermektedir. Ve Etnik azınlık olarak Kürt, Lor, Teberi, Gilek, Lek, Arap, Beluç, Sistani, Tacık ve Türkmenleri saymaktadır¹⁰².

İran'da siyasi ve güvenlik meseleleri bahane edilerek Şah döneminde bu güne kadar etnik bir sayım yapılmamıştır. Bu konuda devlet tarafından her hangi bir statistik ilan edilmemiştir. Böyle İstatistikler ancak tahmini olabilir. Aşağıda ki İran'in etnik yapısıyla ilgili veriler İran ordusunun topladığı bilgilerden ve 1957 genel sayımda ki tahminlerden yola çıkılarak oluşturulmuştur.

Tablo 2

Konuşulan Dilere Göre İran Nüfusu(1950–1957)

Dil	1957 genel nüfus sayımı (1)	1957 genel nüfus sayımı (2)	Coğrafıya Sözlüğü 1950–1953(3)
Farsça ve diğerleri	46.9	50.1	40.1
Türkçe	26	20.6	24.8
Kürtçe	10.6	5.5	8.8
Gilek ve Mazandaranice	5.2	1.9	8.4
Arapça	3.4	2	2.4
Beluçca	2.6	2.2	2.9
Lorca	2.1	5.6	5.2
Türkmence	1.1	1.7	1.2
Gayrı Müslimler	2	0.9	0.7
Diğerleri	0.7	0.5	5.5
Toplam	100	100	100

Kaynak:(1)Washington üniversitesinin 1335 genel sayımında yaptığı derleme¹⁰³

(2)1339 da İran Statistik Merkezi dergisinde çıkan bir makaleden alınmıştır.¹⁰⁴

¹⁰² Rafael Blaga, ,S:20

¹⁰³ Abrahamian. Y” **İran Beyn do Engelab”** Ahmad Golmahammadi ve Mahammad Ebrahim Fatahi(çev),Tahran, Naşre Ney,1384,s.17

¹⁰⁴Abrahamian. Y s.17

(3)Bu veriler J.M.petrof tarafından İran ordusunun yayınladığı Coğrafya Atlasının 10.cildinden yararlanarak hazırlanmıştır.¹⁰⁵

Yukarıda ki veriler İran'da resmi siyaset kurumunun bütün İran'ın Farslardan oluştuğunu iddia etmesine rağmen İran nüfusunun büyük bir kısmının Fars olmadığını göstermektedir. İran'da ki araştırmalarda genelde Tahran bir Fars kenti olarak ele alınır. Ama bu tümenden yanlış bir kanıdır. Çünkü Tahran'da ki Türk ve başka etniklerin nüfusu gözle görünür bir şekilde çok sayıdadır.

İran'da siyasal ve ekonomik olarak etkin olan iki etnik var Fars ve Türk etniği. Ama 1925 sonra bu etkinlik Fars etniği lehine değişmiş ve Türk etkinliği azaltılmıştır. Ülkenin yönetiminde söz sahibi olmak isteyen, sosyal ve kültürel haklara sahip olmak isteyen, kendi kaderlerini belirlemek için ve Fars etniğinin Ayrıcalıklı konumuna karşı siyasi mücadele veren Etnikler olarak Türkleri, Kürtleri, Arapları, Beluçları ve Türkmenleri gösterebiliriz. Başka etnik guruplar var olan durumu kabullenmiş gibiler.

İran nüfusunun etnik yapısı ile ilgili çok kesin ve herkesin kabul edebileceği rakamlar yoktur. Bazı kaynaklar etniklerin yoğun olarak ikamet ettiği illerin rakamlarını veri olarak kabul ederken, bazı kaynaklar ise devletin yaptığı nüfus sayımında ki rakamları ile oynadığını ileri sürerek bu verileri şüpheli ve ayarlanmış rakamlar olarak görüyorlar. İllerin genel nüfus sayımına göre etniklerin nüfusunu temel alan verilerin en önemli eksik yanı Tahran, Maşad, Karac, Bandar Abbas ve... Diğer kentlere göç etmişlerin göz ardı edilmesidir. Özellikle Türklerin (Azeri Türkleri, Türkmenler, Kaşkaylar ve Türklerin çeşitli boylarından olan guruplar) İran'da çok geniş bir coğrafyada ve çeşitli adlar ile yaşadıklarını dikkate aldığımızda bu verilerin ne kadar itibar edilebilir olduğu konusunda karar vermek zordur.

Türkler, Azerbaycanlı, Halaç, Kaşkay ve başka lehçeleri ile Doğu Azerbaycan, Batı Azerbaycan, Erdebil, Kazvin, Zencan, Tahran, Gorgan, Horasan, Hamadan, Fars illerinde ve Karac, Varamın, İslam şehir, Save, Arak gibi şehirlerde yaşamaktalar. Bazılarına göre Tahran'ın nüfusunun %60 Türkler oluşturmaktalar. Ve bu şehir İstanbul'dan sonra dünyada en büyük Türk nüfusunun yaşadığı şehirdir. İran nüfusunun %25 ile %33 Türkler oluşturmaktalar.¹⁰⁶

¹⁰⁵ Amir Hassanpour” **Nationalism and languge in Kurdistan, 1918-1985**” (San Francisco : Mellen Research University Press, c1992), 17.

¹⁰⁶ yusef Azizi Bani torof, www.roozonline.com/persian/archive/.../-83ea6f9feb.html (23.01.1388)

İran'da faaliyet gösteren Azerbaycanlı siyasi guruplara göre İran'da ki Türklerin sayısı 35 milyonu bulmaktadır. Güney Azerbaycanlı siyasi partiler ve guruplara göre İran'da ki Türklerin nüfusu 35 milyon ile 40 milyon arasındadır. Devletin Ve Farsçı gurupların verdiği rakamlar ise 11 milyon 12 milyondur. Tabi ki bu rakamlar güvenilir değil ve siyasi maksatlar için verilen rakamlardır.

Ama Türklerin İran'da ki coğrafi olarak bazı bölgelerde(Doğu Azerbaycan, Batı Azerbaycan, Erdebil, Zencan, Hamadan, Türkmen Sahra, Arak; Save ve...) yoğunlaşmasına bakmayarak İran'da Türklerin olmadığı ve yaşamadığı bir bölge ve il bulmak nerde ise imkânsızdır. Ne olursa olsun kesin olan şu ki İran'da Türkler Farsça konuşanlar ile beraber İran'da en yoğun nüfusa sahip olan etnik gurupların başında gelmekte. İran'da bütün Türk boylarını dikkate aldığımızda, İran'ın nüfusunun %40'dan fazlasını Türklerin oluşturduğu idea edilebilir.

Kürtler, Fars ve Türk etniğinden sonra nüfus sayısı olarak İran'ın üçüncü etniği konumundalar. Kürtler yoğun olarak İran ile Irak ve Türkiye sınırında ve bazı aşiretleri ise Horasan ilinde yaşamaktalar. Kürtler Kürdistan ili, Kermaşah ve Lorustan ile Batı Azerbaycan ilinin bazı şehirlerinde yaşamaktalar. Kürtler bazı şehirlerde Türkler ile karışmış durumdadır. Kürt ve Türk siyasi gurupları bu konuda bir anlaşmazlık içindeler. İran'da ki merkezi yönetim bu özel konumu korumak ve Kırız zamanında Kürtler ile Türkleri karşı karşıya getirmek istemektedir iddiaları vardır.

Kürtlerinde sayısı hakkında çeşitli kaynaklar farklı bilgiler vermekteler. Arap araştırmacı Benitorof'a göre:"Kürtler Surani, Badyan ve başka lehçeler olmak üzere, İylam, Kırmaşah, Kürdistan, Batı Azerbaycan; Hamadan; Tahran ve Horasan'da ikamet etmekte. İran'da ki Kürtlerin Nüfusu 10 milyon ile 15 milyon arasında tahmin etmektedir".¹⁰⁷

Amerikan gizli haber alma servisine göre Kürtler İran nüfusunun %8 oluşturmaktalar.¹⁰⁸ Buda tahmini olarak 6 milyona denk gelmektedir.

Başka bir araştırmacı Hasanpoor ise: Kürtlerin nüfusu 4 ile 5 milyon yani %8 ile %10 arasında tahmin edilmektedir.¹⁰⁹ İran'da faaliyet gösteren Kürt siyasi guruplar ise Kürt nüfusunun 17 milyon olduğunu iddia etmekte.

¹⁰⁷ yusef Azizi Bani torof, www.roozonline.com/persian/archive/.../-83ea6f9feb.html (23.01.1388)

¹⁰⁸The world factbook.İran, <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/ir.html>(20.09,2009)

Uluslararası kurumlara göre İran’da ki Kürtlerin nüfusu 5 milyon civarındadır. İnsan hakları örgütünün 2009 yayınladığı raporda İran’ın 69 milyonluk nüfusundan 4,5 milyonun Kürtlerden oluştuğuna belirtmektedir.¹¹⁰

2010 itibari ile nüfusu 73 milyona varan İran’da, Kürtlerin İran’ın bütün bölgelerinde yaşayanları dikkate aldığımızda toplam Kürt nüfusun 6–7 milyon arasında olması gerçeğe yakındır.

Beluçlar İran’da ki var olan milli kimliği ve özellikle milli kimliğin Şiilik yanını ciddi olarak sorgulayan diğer bir etniktirler. İran’ın güney doğusunda İran’ın Pakistan ve Afganistan’la olan sınırında yaşayan, Sünni mezhebine inanan **Beluç** etniği de İran’da sosyal ve siyasal haklar için mücadele eden bir diğer etnik guruptur.

Harrison 1970’ li yıllarda Beluçlarının nüfusunu 5 milyon olarak gösterir.¹¹¹ Beluçların en büyük topluluğu ve siyasi olarak en aktif bölümü yani Beluçların %40 Pakistan dadır.¹¹² İran’da Beluçlar Sistan Belucistan, Kerman, Horasan ve Gorgan illerinde yaşamaktalar. Beluçlar İran nüfusunun %3 ile %4 oluşmaktalar.¹¹³

Beluç nüfusunun ana vatani olan Belucistan İran’da ekonomik ve gelişmişlik açısından en geri kalmış bölgedir. Beluçlara uygulan baskı türü de diğer guruplara uygulanandan daha farklıdır. İran merkezi yönetimi bölge insani Şiileştirmek istemektedir. Buleclar İran merkezi yönetiminin etnik ve mezhebi ayrımcılığına karşı silahlı mücadele yürütmekteler.

Beluçların toplumsal yapısında ki Aşiret yapısı ve Sünni mezhebinin güçlü konumu dikkat çekmektedir. Bölgede İran merkezi yönetiminin bütün baskılarına rağmen Sünni medreselerin toplumda ki olaylara yön verme ve halk üzerindeki etkisi çok güçlüdür.

Araplar’da İran’da ki siyasal ve var olan İran milli kimliğinde hoşnutsuz olan milli etniklerdenler. “Statistik verilere göre Huzistan ilinin 5,5 milyon nüfusu vardır. Bu nüfusun

¹⁰⁹ Hasanpour,12–17,Bulloch,51–52(**Amir Hassanpour, Nationalism and language in Kurdistan, 1918–1985,** (San Francisco: Mellen Research University Press, c1992)

¹¹⁰ [Iran: Freedom of Expression and Association in the Kurdish Regions,](http://www.hrw.org/.../iran-freedom-expression-and-association-kurdish-regions)

www.hrw.org/.../iran-freedom-expression-and-association-kurdish-regions, January 9, 2009

¹¹¹ Selig Harrison,*Nightmare in Baluchistan*,**Foreign Policy**,32(Fall 1978):13

¹¹² Robert G.Wirsing,Thebaluchis Question in Pakistan,(Lahore:Vanguard,1992),200

¹¹³ yusef Azizi Bani torof, www.roozonline.com/persian/archive/.../-83ea6f9feb.html (23.01.1388)

%75 **Araplar** oluşturmaktalar. Elbette Araplar sadece bu ilde değil, İran'ın başka yörelerinde de yaşamaktalar. Araplar İyilam; Fars, Buşehir, Loristan ve... Yaşamaktalar.”¹¹⁴

Araplar Mezopotamya, Halici ve başka şiveler olmak üzere Huzistan, İyilam, Fars, BandarAbbas, Horasan, Karac ve Kum'da yaşamaktalar. Araplarının nüfusunun İran toplam nüfusunun %6 ile %8 oluşturduğuna inanılmaktadır.¹¹⁵

İran'da ki Arapların yoğun olarak yaşadığı Huzistan ilinin Tarihi ismi Arabistan idi. 1925 kadar bu isimle biliniyor ve İran merkezi yönetiminden özerk bir yapıya sahipti. Bölge nüfusun ezici çoğunluğunu da Araplar oluşturuyordu. Bölgede petrol yataklarının bulunması ve çıkarılması ile bölgedeki nüfus yapısı da değişti veya değiştirildi. İran-Irak savaşı da bölge insanların birçoğunun topraklarından göç etmelerine sebep oldu.

Arap aydınlarına göre İran İslami rejimi Arap bölgesinin nüfus yapısını planlı bir şekilde değiştirmekte ve petrol zengini bölgeye Arap olmayan unsurları yerleştirerek bölgenin etnik yapısını Araplardan arındırmaktadır ve Fars üsüleri yerleştirmektedir. Bu iddialar ile ilgili Hatami'nin Cumhurbaşkanlığı döneminde Hatami'nin birinci yardımcısı Abtahi'nin Bu ilin nüfus yapısının Arapların aleyhine değiştirilmesi gerekliliği hakkında ki mektubu bölgede ayaklanmaya sebep olmuştur. Bu ayaklanma kanlı bir biçimde bastırılmıştır.

Arapların İran merkezi yönetiminin Araplara karşı nüfus ve kültürel politikalarına karşı itirazları 2005 yılında kanlı bir şekilde bastırılmıştır. Bölgedeki Arap nüfusu Şii ve Sünni mezhebine inanmaktalar. Ama merkezi yönetimin baskılarına karşı olarak Arap halkı arasında Sunileşmenin yaygın olduğu haberleri gelmektedir.

Beluçlar kadar olmasa da Araplarda da güçlü bir Aşiret yapısında söz edebiliriz. İran_Irak savaşı sırasında Arapların çoğu İran'ın başka bölgelerine göçmesi sonucu bu aşiret yapısı gevşemişse de hala Aşiretlerin Araplarda ki etkinliğinden söz edilebilir.

Türkmenler'de İran'da ki devlet politikalarından rahatsız olan ve İran Milli kimliğini sorgulayan etniklerden sayılmaktalar. Hazarın doğu kıyısından başlayarak Horasan doğru, Türkmenistan Cumhuriyeti ile İran sınırında yaşayan **Türkmenler** Sünni mezhebine

¹¹⁴ Mahammad Navarsı, <http://news.gooya.com/politics/archives/027881.php> (8 April 2005)

¹¹⁵ yusef Azizi Bani torof, www.roozonline.com/persian/archive/.../-83ea6f9feb.html (23.01.1388)

inanmaktalar. Türkmenler Gölustan ve Horasan ilinde yaşamaktalar ve İran nüfusunun %3 oluşturmaktalar.¹¹⁶

Türkmen siyasi guruplar Türkmenlerin nüfus oranlarının 4 milyon olduğuna inanmaktalar. Bağımsız kaynaklar ise Türkmenlerin nüfusunun 1,5 milyon ile 2 milyon arasında olduğunu düşünmekte. Türkmenler de Fars etniği dışında ki diğer etnikler gibi kültürel, siyasi ve ekonomik olarak ayrımcılık ile karşı karşıyalar. Türkmenlerde diğer Sünni guruplar gibi mezhebi ayrımcılık ile de karşı karşıyalar.

Amerikan Gizli Haber alma servisine göre: İran'ın etnik yapısı şöyledir. Farslar %51, Azeri %24, Gilak ve Mazandarani %8, Kürt %8, Arap %3, Lor %2, Beluc %2, Türkmen %2 ve Başka guruplar %1 dir.¹¹⁷

1.6.2 Dini Yapı

İran nüfusunun ne kadarının hangi dini inanç ve mezhebe mensup olduğu konusunda da çeşitli rakamlar telaffuz edilmektedir. Bunu nedeni ise resmi mezhebin Şiilik olması ve bu mezhebin dışında kalanların hangi mezhebe ait olukların çok rahat ifade ede bilmemelerinden kaynaklanıyor.

İran nüfusunun %98 Müslümanlar oluşturmaktalar. **Şii; Sunni; Alevi** ve İslam'ın başka tarikatlarına mensup olanlardan oluşan bu Müslümanların arasında Şiiler çoğunluğunu oluşturmaktalar. Sünni ve Aleviler hakkında tam bir bilgi olmamakla beraber. Çeşitli kaynaklara göre çeşitli rakamlar telaffuz edilmektedir.

Amerikan gizli haber alma servisine göre İran nüfusunun %98 Müslümanlar(%89 Şii, %9 Sünni),%2 diğerleri(Zerdüşti, Yahudi, Hıristiyan ve Bahâî) oluşturmaktalar.¹¹⁸

¹¹⁶ yusef Azizi Bani torof, www.roozonline.com/persian/archive/.../-83ea6f9feb.html (23.01.1388)

¹¹⁷ The world factbook.İran, <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/ir.html>(20.09,2009)

<https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/ir.html>

¹¹⁸ The world factbook.İran, <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/ir.html>(20.09,2009)

122 Dr .Huşang Şahabi,**Nagze Bipayan Goge Başar dar İran**, Harvard University.27 April.2007.

http://www.sazegara.net/persian/archives/2007/05/070508_050806.html

123 Cameye Ahle Sonat Agvam va Entekhabat,www.farsi.sunnionline.us/Variou-things/Editorial/1476---.html(09.03.1388)

Boston üniversitesi öğretim üyesi Dr.Huşeng Şahabı göre: Sünnilerin İran'ın en büyük Mezhep azınlığı olarak 7–14 milyon arasında bir nüfusları vardır. Ve ikinci dereceli vatandaş olarak muamele görmekteler.¹¹⁹

Sünni din adamı Abdulmacid Zehi'ye göre Sünnilerin İran'da ki nüfusu 15 milyondur. Bunlardan 1 milyonu Tahran'da yaşamaktalar. Sünni nüfusunu çoğunluğunu Beluçistan. Kürdistan. Güney Horasan, Hormuzgan ve Gülistan illerinde yaşamaktalar.¹²⁰

Sünnilerin İran'da ki coğrafi dağılımı çok geniştir ve İran'ın nerdeyse her yerinde sayısından aslı olmayarak Sünni mezhebine inananları görebiliriz. Ama Suniler daha çok İran'ın sınır bölgelerinde yaşamaktalar. Ve İran sınırlarında bir Sünni kuşağından söz edebiliriz.

Nüfusun %98 Müslümanlar oluşturmaktalar.%89 Şiiler ve %9 Sünniler(Türkmenlerin Ve Arapların çoğunluğu, Beluc ve Kürtler),Alevilerin nüfusundan hiç bir veri Olmamasına karşın sayıları 5 milyon ile 7 milyon arasında tahmin edilmektedir. Gayri Müslümanlar nüfusun %2 oluşturmaktalar.

Gayri resmi tahminlere göre bu %2 gayri Müslüman nüfusu **Bahaîler, Yahudiler, Zerdüştiler** ve **Hıristiyanlar** oluşturmaktalar. Bahaîlerin nüfusu 300 bin ile 350 bin, Yahudilerin 20 bin ile 25 bin ve Hıristiyanların 300 bin kişi olduğu tahmin edilmektedir. Hıristiyanların çoğunluğunu Ermeniler oluşturmaktalar. Hıristiyanlar arasında ki Asurîlerin nüfusunun 10 bin ile 20 bin arasında olduğu tahmin edilmektedir. Zerdüştilerin nüfusu Devlete göre 30 bin ile 35 bin arasında tahmin edilmekte, ama Zerdüştiler nüfuslarının 60 bin kişi civarında oluşunu iddia etmekteler.¹²¹

Uluslararası Bahaîler Topluluğunun sözcü Ferhad Sabitiyan göre: Bahaîlerin sayısı devrimden önce (1979) 500 bin kişi idi. Şimdi bu sayı 300 bin ile 350 bin kişi arasındadır.¹²² Bu düşüşün nedeni Bahaîliğin İran İslam Cumhuriyetinde yasak bir inanç olması ve bu inanca mensup olanlara karşı hoşgörünün olmamasıdır.

¹²¹ Gozareş Salaneye Azadi Mazhab baakhsh marbut be İran <http://www.america.gov/st/democracyhr-persian/2009/october/>

¹²² . Reza Tavakoli-Farhad saptan,Agaliyate Bahaian va Takhalofate hogoge bashari İran http://zamaaneh.com/humanrights/2009/01/post_324.html(09.10.2009)

Bahaîlere karşı uygulanan ayrımcılık çok derin ve acımasızdır. Birçok Bahaî dinine inanan insan eğitim hakkından, çalışma hakkından merhum bırakılmıştır. Bahaîlerin bir kısmı İran'da bu baskılardan kurtulmak için yurt dışına göçmekteler.

II. BÖLÜM

İRAN EKONOMİSİ

2.1 İRAN EKONOMİK TARİHİ

2.1.1 Devrim Öncesi İran Ekonomisi

İran ekonomi tarihi araştırmacıları genelde iki tez ileri sürmekteler. Birinci tezi savunanlar İran ekonomisini feodalizm çerçevesinde değerlendirmekteler. Bir diğer gurup ise, İran'da feodalizmin olmadığını ve İran ekonomisini Aysa tipi üretimi tarzı tezi çerçevesinde değerlendirilmesi gerektiğini savunmaktalar. Bu tezlerin her birinin belirli noktaları açığa çıkarmaları açısından önemsenmesi gerektiği açıktır. Ama İran eski tarihinden İslam'ın gelmesine kadar ve ondan sonraki Türk hanedanlarının hükümlerlikleri dönemlerini dikkate aldığımızda İran'da Batı tipi bir özel mülkiyetten ve miras yasalarında söz etmemiz imkânsızdır. Buradan yola çıkarak Batı tipi bir feodalizmden de söz etmemiz çok doğru olmayabilir.

Yakın tarihteki durumu ele alarak belki bu konuda birazda olsa açıklık getirmek mümkün olabilir.19.yüzyıl İran'ında devlet ve toplumsal sınıfların örgütlenme biçimi ve mülkiyet ilişkileri, sermaye birikimi için uygun bir zemin yaratmıyordu. Devletin dayımı olarak ticarete müdahalesi, mirasa dayalı eşrafın olmaması, zayıf burjuva, İran'da kapitalizmin gelişimini engellediler. Yukarıda ki nedenlerin yanında İngiltere ve Rusya mallarının yoğun ithali İran sanayisini ve mallarını yok etti. Bu iç ve dış sebepler sonucu İran'da sermaye birikimi oluşmadı. Var olan küçük sermayelerde ticarete kullanılıyordu. Buda sadece yabancı malların İran'a ithali veya geleneksel el üretimi malları ile bazı hammaddelerini ihracatını sağlıyordu.

İran ekonomisini Kapitalizm öncesi ekonomileri kategorisinde değerlendirmek daha doğru olabilir. Çünkü İran Batılı ülkelerinde var olan Feodal sisteme sahip olmamış ve var olan ekonomik sistem Marx'ın tanımladığı Asya üretim tarzına daha yakın bir sistemde

olmuştur. Toprak ve suyun mülkiyeti devletin elinde olmuş ve kişilerin mülkiyeti olmamıştır. Veya geçici bir mülkiyet olmuştur. Devir edilemez bir mülkiyet olmuştur. Devir edilemeyen mülkiyette miras bırakılmayacağı için mülk sahiplerinden oluşan bir sınıfta doğmamıştır.

Devletin bu tekel mülkiyeti devlet gücünün despotik kullanımını da beraberinde getiriyordu. Her gün yeniden üretilen bu despotik güç kendisine karşı en ufak bir güç gösterebilecek oluşumları engelliyordu. Devletin tekil mülkiyet hakkı ve bundan doğan despotik güç büyük ve gülcü bir toprak sahibi sınıfının oluşumunu engelledi. Bu durum kapitalizme geçiş döneminde de devam etti. Devlet modern burjuvazini kendi eliyle yaratarak siyasi ekonomini oluşturmuş oldu. Modern burjuvazini devlet yarattığı için bu sınıfta devlete bağımlı bir sınıf oldu. Bunu sonucu olarak ta siyaset ile ekonomi iç içe bir hal aldı.

Batı feodalizmi tersine, İran'da devlet tarafından toprağın geçi sahibi olanlar ve sermaye sahipleri şehirlerde ikamet ediyordular. Şehirler siyasi iktidarın merkezi olduğu için bu sınıfların Avrupa'dakilerden farklı olarak, sürekli siyasi iktidarın kontrolünde olmalarına zemin hazırlıyordu. Bu sınıflarda sermaye ve topraklarını korumak için siyasi iktidarın yanında yer almak zorunda kalıyorlar. Ayrıca siyasi güç bunları bir türlü şehirde rehin almış gibi oluyordu. Bu geçici toprak sahipleri her an siyasi iktidar tarafından topraklarına el konulacağı korkusu ile hareket etmek zorunda kalıyorlardı.

15.16 yüz yıllarda Avrupa'da kapitalizmin oluşması sıralarında İran'da güçlü ve merkeziyetçi bir iktidar vardı. Safaviler zamanına denk gelen bu dönemde, uzun ömürlü ve güçlü bir siyasi iktidar mevcuttu. Bu dönemde Doğu ile Batı arasında ki teknolojik uçurum daha bu günkü seviyelerde değildi. Düzenli bir devlet ve bu devletin örgütlediği üretim mekanizması sonucu İran ekonomisi iyi durumdaydı. Ama bütün bunlara bakmayarak var olan siyasi iktidar ve toprak ile mal sahipleri ilişkileri ve genel olarak devletin tüm alanlar mutlak hâkimiyeti ekonomik gelişim için özel alanların oluşmasını engelliyordu.

*“İran ekonomisinin en parlak dönemi Safaviler zamanında olmuştur. Bu dönemde İran kumaşı dünyada çok meşhurdur. Bu dönemde İran'ı gezen birçok gezgin İran Pazarlarının çok canlı olduğundan söz eder. Bu dönem de İran'ı ziyaret eden gezginler büyük işletmelerin olduğuna ve ticaret ile üretimin iyi bir durumda olduğuna dikkat çekmişler.”*¹²³

¹²³ Dr.Hamid Abrişami, **“Egtesade İran”** Tahran, Şerkate enteşarat elmi va farhangi, 1375,S:25

Safavilerden sonra siyasi istikrarının olmaması, iktidarların istikrarsız, kısa oluşları ve giderek zarflayan bir İran ile karşı karşıyayız. Bu durum aynen ekonomik alanda yansımıştır.1800'lere geldiğimizde artık İran'ın komşuları olan Rusya ve Hindistan'ı işkâli sebebi ile İran ile komşu olan Britanya Siyasi ve ekonomik olarak çok güçlü durumdadır. Rusya ve İngiltere birbiri ile rekabet ederek İran'ı bir tampon alana çevirmişler. Zamanın bu iki büyük gücü İran'ı yarı sömürge haline getirmişler. Yarı sömürge olan İran Rus ve İngiltere mallarını tüketmek zorunda kalıyor. Bu ülkeler, İran'ı kendi sanayileri için ucuz bir hammadde tedarikçisi haline getiriyorlar. İran'da var olan geleneksel Pazar, Rus ve İngiltere mallarının denetimine geçiyor ve birçok geleneksel üretim yok oluyor.

“1900'lerin İran'ı, dünyanın en geri kalmış ve gelişmemiş ülkelerinden biriydi. Şehirli iş gücünün sayısı çok az idi. Var olan işgücünün çoğu da geleneksel sanayide çalışıyordu. Bu dönemde çok büyük Sanayi ve iş yerleri yoktu. Sadece yurt dışında yaşayan bazı İranlıların girişimi ile birkaç tane sanayi kompleksi kurulmaya başlamıştır. Örneğin dönemin en büyük fabrikası 150 işçisi olan Gilan ipek fabrikası ve ondan sonra 60 işçili Tahran kâğıt fabrikası ve 45 işçili Tebriz iplik fabrikasıdır.”¹²⁴

19.yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başlarında İran'ın dünya ekonomisi ile bütünleşmeye başladığı yıllarda, dünyada ki ekonomik gelişmeler İran ekonomisini derinden etkiliyordu. İran Parası gümüşe dayandığı için gümüş fiyatının düşmesi sonucu, İran parası değer kayıp ediyordu. Ayrıca İran hammadde veya tarım ürünlerini satıyor ve onun yerine lüks tüketim malları ithal ediyordu. Yabancı sermayenin nüfuzu sonucu yabancı fabrikalar ile rekabet edemeyen İran firmaları iflas ediyordular.¹²⁵

19.yüzyılın sonu ve 20.yüzyılın başında İran'ın dış ticaretinin %50 Rusya , %25 Britanya ve geri kalanı ise Türkiye, Fransa, Avusturya, Almanya ve başkaları ile idi. bu durum İran'ın Rusya ve İngiltere'nin yarı sömürgesi olmasının en önemli göstergelerinden birisidir.

¹²⁴ Dr.Moctaba Maqsudi” **Tahavolate Siyasi ve Ectemai İran1320,1357**”Abbas Alavi,”Tabageye Kargar”, Tahran, Entesharate Rozaneh,1380,S:337

¹²⁵ Mohammad Amcad, Tarikhe Egtesade Siyasi İran,Dr.Hoseyin Moftakhari(Çev) www.porsojoo.com/fa/node/74007,S.116-135

1925 de Kaçar Saltanatının devrilmesi, ve Rıza Şah'ın iktidarı ile 1800 ilk çeyreğinde Azerbaycan Hakimi ve Kaçarların Valiehti tarafından başlatılan modernleşme hareketi ülkede zoraki ve despotik bir modernleşme hareketine çevrildi. Hatta Rıza şahin yaptığı modernleştirmeye kanlı modernleştirme bile diyebiliriz. Çünkü bu modernleştirme göçebelere karşı kanlı savaşlar ve muhalif siyasileri ortadan kaldırmağa kadar vardı.

İkinci dünya savaş ile birlikte 16 yılda kurulan Rıza Şah'ın despotik ve Halk desteğinden yoksun olan bu sistemi bir anda çöktü. *“İkinci dünya savaşı İran'ın işgali ile birlikte İran'da ki ekonomik durumu da ağırlaştı. Ama durumun ağırlaşmasının esas nedeni Rıza Şah döneminin yanlış politikalarından kaynaklanıyordu. Tarım ve Saniyenin iyi planlanmaması, ithalatın çok fazla olması, gereksiz ve zarar verici Devlet tekelciliği, ağır vergiler, verimli toprakların devlet tarafından işkâli ve çiftçileri işkence etmek ve sömürmek, Rıza Şah yönetimini halk himayesinden yoksun kılmıştı.”*¹²⁶

Savaş sonucu Enflasyon çok yükselmiş pazarda mal bulunmuyordu. Isınacak ve normal yaşamı sürdürmek için yanacak bulunmuyor. Yiyecek yokluğu sonucu ülkede açlık baş göstermiş ve ülke ciddi bir felaketle karşı karşıya kalmıştır. Savaşın sonucu ve Rıza Şah'ın ekonomik ve siyasi despotizmi ile 16 sende kurduğu sistem bir anda çökmüştür.

İran'ın İşkâli ve Rıza Şah'ın sürgüne gönderilmesi ile İran için sonuçlanan savaş yeni bir dönemin başlangıcıydı. Rıza şah döneminin ekonomik politikaları, geleneksel olarak ticaretin merkezi olan pazarı kötü duruma sokmuştu. Rıza şahin yarattığı merkeziyetçi devlet direk olarak ekonomik planlama ve kapitalizmin gelişmesine müdahile etti. Rıza şahın yarattığı bürokratik kapitalizm pazarın gülcü bir sınıf olarak ortaya çıkmasına da engel oldu. Kapitalizmin nimetlerinden yararlanalar devlet adamları, hükümete çok yakın olan çarşı adamları bu kapitalizme geçiş döneminin en yoğun evresinden yararlandılar. Böylece devlet yanlısı bir kapitalist kesim yaratılmaya çalışıldı.

1930'larda İran'ın beceriksiz ve fasit devlet kapitalizmi çökmüştü. 1941'de Rıza şahın devrilmesi ile İranlı tüccarlar ve milli burjuvazi tümü ile devletin diktesi ve

¹²⁶ Dr.Moctaba Maqşudi”mugadame” **Tahavolate Siyasi ve Ectemai İran,1320–1357**, Tahran Entesharate Rozaneh,1380, S:31

kontrolünden çıktı.1941–1951 arasında merkezi devletin zayıflığı ve müttefik devletlerin işkâli sonucu yaranan yarı demokratik ortam milli burjuvazinin gelişmesine yardımcı oldu.¹²⁷

Ama Rıza Şah'ın oğlu Mahammad Rıza Şah'ın iktidarının temleri sağlamlaşınca, yeniden devletin kendine bağımlı burjuvazisini yaratma planları gündeme geldi.

Petrolü millileştiren Musadik (1951–1953) ise, milli burjuvazi ve geleneksel pazarı güçlendirerek Şahı ve ona bağlı olan burjuvazini zayıflatmağa çalıştı. Petrolün millileşmesi sonucu İran'a karşı uygulanan ambargo Musadik hükümetine yabancı mallara karşı yerli mallara yönelme fırsatı verdi. Buda yabancılara olan ihtiyacı bir nebze de olsa azattı. Ambargo yerel üretimin artmasına neden oldu. Ve basit teknoloji gerektiren ürünlerin yurt içinde üretilmesini beraberinde getirdi.

1944 kadar İran ekonomisi genel olarak tarım bağımlıydı ve tarımın dışında en büyük Sanayi petrol sanayiydi. Bunların dışında Hali ve diğer el işleri, küçük gıda maddeleri üreten fabrikalar ve küçük tekstil fabrikaları vardı. Bu dönemden sonra Oğul Mahammad Rıza şah döneminde Sanayileşme daha hızlı bir şekilde gelişmeye başladı.¹²⁸ Saniyeleşme genel olarak Montaj sanayisinde oluşmaktadır. Sanayileşme sonucu köyler boşalıyor. Köylerde geleneksel olarak bazı yerel ürünleri üretenler yeni fabrikalarda işçi olarak çalışıyorlardı. Geleneksel yerli mallar hem üreticilerin azalması, hem de yabancı mallar ile rekabet edemedikleri için artık üretilmiyorlar. Bu geleneksel sanayinin yok olması ile bu Sanayide çalışanlar da yeni Sanayinin günlük ücretli çalışanları haline geldiyordular.

*“Geleneksel olarak en büyük Sanayi merkezileri olan Tahran, İsfahan ve Tebriz (Rıza şah ve Onun oğlunun siyasetleri sonucu değişmeye başladı). 1972 yılındaki bir istatistike göre Sanayide çalışanların sayısı şöyle görünmektedir. Merkezi ilin nüfusunun %24 Sanayide çalışmaktalar. Diğer iller ise, Horasan %11, Doğu Azerbaycan %9,5, İsfahan %6,6, Mazandaran %6, Fars %8 ve Huzistan %5,3. dir. Bu veriler aslında bölgelerin Sanayileşme düzeyini de göstermektedir.”*¹²⁹

¹²⁷ Mohammad Amcad”**Tarikhe Egtesade Siyasi İran**”Dr.Hoseyin Moftakhari(Çev)
www.porsojoo.com/fa/node/74007,S.116-135

¹²⁸ Dr.Moctaba Maqsudi, **Tahavolate Siyasi ve Ectemai İran–1320–1357**,Abbas Soltanlu, Payamadhaye Kodotai 28 **Mordad 1332 va Tahavolat bad az an**, Tahran, Entesharate Rozaneh,1380,S:164

¹²⁹ Dr.Moctaba Maqsudi, Tahavolate Siyasi ve Ectemai İran–1320–1357,Abbas Alavi, Tabageye Kargar, Tahran, Entesharate Rozaneh,1380,S:341–342

İran'da ilk fabrikaların kurulduğu ve İran'ın 1800'lerden itibaren nüfus ve gelişmişlik açısından birinci veya ikinci yerleşim yeri olan Türklerin yaşadığı Tebriz'in 1972 gelindiğinde artık geri kalmış bir bölgeydi. Durumun değişmesi İran yönetiminin Türklere karşı olan siyasi görüşünü yansıtıyordu. Bu siyasete göre Farslar ile beraber İran'ın en yoğun nüfuzuna sahip olan Türkleri arka plana itme ve onların yaşadığı bölgeleri ekonomik olarak cazip olmaktan çıkararak. Bölgede ki nüfus yoğunluğunun azaltmak gerekiyordu. Bu siyasi tercih sonucu Güney Azerbaycan bölgesi en çok göç gönderen bölge olmuştur.

1945–1946 Azerbaycan ilinin siyasi özerklik istemi ile İran ordularına karşı koymaları ve Azerbaycan Türklerin kendi yerel hükümetlerini kurmaları, Sovyet ordularının ve Sovyetler birliğinin bir parçası olan Azerbaycan Sovyet cumhuriyetinin bu özerkliği desteklemesi, ikinci dünya savaşı sonrası ABD ve Sovyetler birliğinin ilk karşı durması olacaktı. ABD İran'da merkezi hükümetin yanında yer alarak, Sovyet ordularının İran'ı terk etmesini istedi. Bu olaylar sonucu İran ABD yörüngesine girmiş oldu. İran'ın ABD'nin siyasi yörüngesine girmesi ile İran ekonomik olarak ta ABD ve Batı dünyasının yanında yerleşmiş olup. kapitalist dünyasının bir parçası oldu.

Bununla beraber İran Batı dünyası için bir Pazar, Hammadde tedarikçisi ve ucuz bir montaj üstü olarak yavaş-yavaş ortaya çıkmaya başladı. Tabi ki Sovyetler ile komşuluğu nedeni ile İran soğuk savaşın ön cephesinde de yer almaktaydı. Buda İran'ı silahlanmaya itiyordu. İran bölgede kendisini jandarma olarak görüyordu özellikle stratejik Basra körfezinde Batının çıkarları İran'ı desteklemekten geçiyordu. Bütün bunlar İran'ı bölgede ABD'nin en büyük silah alıcılarından biri yapıyordu.

İran Sovyetler birliğinin köşe başında, komşuluğunda sosyalizmin karşısında duran kapitalizm dünyasının bir parçasıydı. Ama kapitalizmin savunduğu liberal değerleri uygulamayan dikte rejimi ile yöneltilen bir siyasi rejimi vardı. Buda ABD için ve Liberal dünya için hiç de hoş görünen bir durum değildi. Buradan yol çıkarak. ABD'nin Baskısı Mohammad Rıza Şah'ı bazı siyasi reformlar yapmaya mecbur kaldı. Bu reformların başında toprak reformu geliyordu.

1963 toprak reformu ile beraber İran'da hızlı bir sanayileşme hareketi başladı. Ama bu sanayileşme yabancı sermaye, teknoloji, makine ve hammadde ile büyüyen iç pazar (tüketime dayalı)ve artan petrol gelirleri sonucu İran ekonomisi Batıya tam bağımlı bir ekonomi haline getirdi.

Aşağıda ki veriler kısa zamanda iş gücünün nasıl değiştiğini göstermektedir. Bu veriler İran'da ekonominin ve toplumun nasıl değiştiğini göstermektedir. Bu hızlı değişim İran devrimi nedenlerinden biri olarak görülmektedir. “Genel olarak 20 yüzyılın başında İran iş gücünün %90 tarım sektöründe meşguldür. Sadece %10 Sanayi ve fabrikalarda çalışmaktaydılar.1967 gelindiğinde iş gücünün %47 Tarımda ve %53 Tarım dışı sektörlerde çalışmaktaydılar.1972 de bu oran değişerek Tarımda çalışanların oranı%33 ve diğer ekonomik sektörlerde çalışanların oranı %67 yükselmiştir”.¹³⁰

Tarım sektöründe çalışanların sayısının azalması tarımda verimliliğin artması sonucu değil. Belki yabancı tarım ürünlerinin ithalatı sonucu tarımda ki karlılığın düşmesi ve İranlı çiftçinin yabancı tarım ürünleri ile rekabet edememesinin sonucudur. Diğer taraftan artan petrol fiyatları ve artan petrol ihracatı sonucu hizmet sektörü, montaj sanayisi giderek büyümekte ve ucuz işi gücüne ihtiyaç duymaktadır. Bu ucuz iş gücüne ihtiyaç ve tarımın karlılık oranının çok düşük olması köylerde tarımda çalışanların şehirlere göç etmesine neden olmaktadır.Bu kısa zamanda ki ekonomik değişimlerin siyasi değişimler ile desteklenmemesi 1979 Devriminin nedenlerinden biri olarak gösterilmektedir.

İran'da İlk 7 yıllık ekonomik gelişme planı 1947 yılında Başbakan Gavaomolsalten döneminde yapıldı. Bununla beraber devlet planlama teşkilatı da kuruldu. Bu teşkilatın kurulması ile ABD ve ABD sermayesinin İran'da ki rolü çoğaldı. Hatta devlet planlama teşkilatının ABD tarafından kurulduğu bile söylenmektedir. Gerçek şu ki ABD'nin bu teşkilatın kurulması ve İran'da ki yeni devlet oluşumunda ki yeri ve etkisi tartışmasız çok büyük olmuştur. İlk 7 yıllık plan daha çok altyapı yatırımlarına vurgu yapıyordu. 1956–1963 ikinci yedi yıllık planda birinci 7 yıllık plan gibi altyapı yatırımlarına ayrıldı ve daha çok baraj ve yol yapımı projeleri takip edildi.1963–1969 üçüncü,1969–1974 dördüncü ve 1974–1979 beşinci yedi yıllık ekonomik planda sanayileşme ön planda yer aldı. Bu hızlı sanayileşmeye rağmen siyasi alanda bir genişleme ve bu ekonomik gelişmeye cevap verebilecek niyetlikte bir siyasi organizasyon yoktu. Toplumda ki sınıflar arası uçurumu kapatmak ve adaletli bir gelir dağılımı konusunda da atılan önemli bir adım yoktu.

1950'lı yıllar devlete, toplumdan ve yer sahiplerinde bağımsız olarak, devlet kapitalizmden himaye etme fırsatı sundu ve devlet yeni bir burjuva sınıfı yarattı. Avrupa'da burjuvazi demokrasini de beraberinde getirmişti. Ama Avrupa'nın tersine olarak İran'da ki

¹³⁰ Dr.Moctaba Maqsudi, **Tahavolate Siyasi ve Ectemai İran–1320–1357**,Abbas Alavi, Tabageye Kargar, Tahran, Entesharate Rozaneh,1380,S:339

gelişmeler despotik bir devletin yaranmasına neden oldu. Avrupa'da devleti burjuvazi yaratırken, İran'da devlet burjuvazini yaratmış oldu.

2.1.2 Devrim Sonrası İran Ekonomisi

1970'lere gelindiğinde İran kendisini Orta Doğunun Jandarması olarak görüyordu. Petrol gelirlerinden elde ettiği paralarla gülcü bir ordu kurmuş ve ABD silahları ile kuşatmıştı. Ekonomik ve siyasal olarak kendisini çok güçlü his ediyordu. Ama hızlı sanayileşme sonucu Şehirlere akın eden milyonlarca insan çöplüklerden gıda topluyor ve barakalarda barınıyordu. Gelir dağılımında ki uçurum had sayfadaydı. Bu İran ile komşu olan Sovyetlerde ki egemen olan ekonomik anlayışı, yani sosyalizmi bu yoksul kitleler için daha cazip kılıyor ve rejimin en büyük muhaliflerini solcu guruplar oluşturuyordu. Solcu guruplar Sovyetleri bir model olarak görüyordular. Diğer taraftan bu zoraki sanayileşme sonucu geleneksel bazarın gücünü azaltıyor. Aynı zamanda bu hızlı değişim sonucu geleneksel değerler yok oluyordu. Özellikle mezhebi inançların araka plana itilmesi ve güçlü bir sınıf olan molla sınıfının çıkarlarının göz ardı edilmesi de Şah Rejimine yönelik muhalif cepheni genişletiyordu. Tarih boyu camiler ile bazarın yan yana olduğu bu topraklarda molla sınıfı ile bazar araksında güçlü bir bağ vardı. Bazarın ve molla sınıfının Şah rejimine karşı olması bu iki kesimi de birleştiriyordu.

Dini gelenekleri ve Şii gelenekleri çok güçlü olan İran'da Din Adamlarının çok büyük bir nüfuzu, etkileri ve çok geniş bir sosyal ağıları mevcuttu. Ülkede ki zoraki modernleştirme, Sanayileşme ve Sekülerleşme ve bunların sonucu milyonlarca insanın aç ve sefil durumda yaşaması dinci ve sol guruplarını, gelir dağılımı uçurumunu ve yok olan gelenek değerleri savunma adına harekete etmelerine gücülü bir zemin hazırlıyordu. Bu guruplar var olan durumdan yararlanarak geniş ve güçlü bir değişim isteğini yaratabiliyordular. Bu isteğin sonucunda 1979 İran İslam devrim ile sonuca varmış oluyordu.

Solcu ve İslamcı devrimcilerin Şah rejimine karşı en büyük eleştirilerinden biri uygulanan Liberal ekonomik politikalar idi. sol devrimciler sosyalizmi ve hata bazıları İslami sosyalizmi çıkış yolu gösterirken. İslamcı devrimciler İslami ekonomini savunuyordular. Bu konuda çok geniş bir literatürde yaratmıştırlar. İslam Devrimin Lideri olan Hümeyni solcuların tersine olarak hiçbir zaman aşırı söylemlerde bulunmuyordu. Çünkü devrimin en büyük destekçilerinden biri küçük burjuvazi olarak nitelendirilebilecek geleneksel Pazar tüccarlarıydılar.

Humeyni hiç bir zaman Şiiliğin ilkelerinden olan özel mülkiyete saygının karşısında olmadı.¹³¹ Ama devriminden sonra birçok özel banka, fabrika ve işletmelere el konuldu. Bu el koyma devrimin özel mülkiyete karşı olduğunu ve Humeyni'nin bir tür sosyalist bir ekonomiye inandığı kanısını yarattı. Ama Humeyni Devrimden önce yazdığı “Keşful Asra” adlı kitabında çağdaşlaşmaya Batı menşeli ithal bir düşünce olarak karşı çıkarken, İslami özel mülkiyeti savunucusu olarak görmektedir.¹³²

Veya başka bir yerde Humeyni: “İslam hükümeti başka despotik hükümetler gibi hiçbir zaman özel mülk ve mallara el konulmasına izin vermeyecek. Çünkü İslam dini hatta Hazreti Ali ve Hazreti Mahammad’ e bile milleti can ve malına el uzatmalarına izin vermemiştir”¹³³ Der. Ama İran İslam devriminden sonra İran İslam cumhuriyetince **muimin** ve devrime sadık olarak görünenlerin özel mal ve mülklerine dokunulmazken, İran İslam cumhuriyetince inançsız olarak görünenler “Kâfir” mufsid fil arz “yeryüzünün fesatları olarak tanımların özel mal ve mülklerine el konuldu. Ve bu özel mal mülkler devrimi savunan özel kurumlara verildi.

Devrim anayasası kapitalizm karşıtı sol ve İslami solların yazdığı bir anayasa idi. Bu Anayasanın 44.maddesinde İran ekonomisi: devlet, özel ve Tavoni (Kooperatif) olarak üç ana bölüme ayrılıyordu. Devlet büyük baraj, Yol, büyük ve ana sanayi, büyük maddenler, Bankacılık, Sigortacılık, Radyo-TV, Teflon, Post, Deniz Taşımacılığı ve... Millet adına sahibidir. Bu yasanın onaylanmasından sonra ekonomin devletleşmesi çok hızlı devam etti. İran-Irak savaşı sırasında Başbakan olan ve İslami sol ekonomini benimseyen Mir. Hüseyin Musavi’in döneminde Fiyat kontrolü, sübvansiyonlar ve devletin ekonomide ki ağırlığı devam etti. Bu dönemde ekonomi teklerin eline geçti.

Ekonomik olarak İran İslami Devriminden sonra özet olarak üç dönemi görebiliriz.

1.Dönem: Devrim ilk yıllarında hükümet “tevhidi ekonomi”(İlahi ekonomi) diye bir ekonomik inanç geliştirildi. Bu inanca göre: Ekonomi kıt kaynakların paylaşımı değil, belki bol kaynaklarının düzgün dağılımını esas almalıdır. Bu inanç ve tanım ışığında tüm önemli özel sanayi, Banka, ticari işletmeler, tarım sektörü ve turizm şirketleri, Şah ve eski rejim

¹³¹ Ervand Abrahamian”**Khomeinism, Essays on the Islamic Republic**” Berkely and Los Angeles, University of California Press, 1993

¹³² - Ruhullah Khomeyni”,**Kaşfol Asrar**”Tahran.1322,.S:181-182

¹³³ Ruhullah Khomeyni, **Velayet Fagih Hokomete Eslami**. Tahran S:52

yanlısı kişilerden alınarak kamulaştırılıp. Vakıflara ve hükümet üstü devrimci vakıf ve derneklere verildi.¹³⁴

2. Dönem: İran-Irak savaşı dönemi Hindistan- Sovyet ekonomik modelinden bir karışım temel alınmıştır. Bu dönemin özeliği devletin ekonomide geniş müdahalesi, savaş dönemine özel önlemler, kendine yetme çabaları. Bu dönemde üretimde sürekli bir iniş - çıkışa ve ortalama bir ekonomik büyümeye tanık oluyoruz.¹³⁵

3. Dönem olarak İran'ın meşhur Cumhurbaşkanı Rafsancani ve İran -Irak savaşının bitimine denk gelmektedir. Bu dönem yeniden yapılanma ve gelişme dönemi olarak ta adlandırılmıştır. Bu dönemde serbest piyasa ekonomisine vurgu yapılmaktadır.¹³⁶

Bu dönemde Özelleştirmeler başlamakta ve alt yapı yatırımları yapılmaktadır. Sepah savaş makinesini yeniden yapılandırma için kullanılmak istemektedir. Buda Sepah'in ekonomik faaliyetlerin içine çekilmesine neden olmaktadır. Ekonomik faaliyetlerin içinde sürekli kalabilmek için Sepah bir Siyasi güç gibi davranarak, İran ekonomisinin en büyük gücü halinde gelmektedir. Bu dönemin diğer bir özeliği yolsuzluğun baş alıp gitmesi ve Devlet içinde ekonomik mafyalar oluşmasıdır. Bu dönemde savaş döneminin kapsayıcı sosyal devletinde biraz uzaklaşma oldu ve ülkede zengin fakir arasında ki uçurum büyümeye başladı.

Bu dönemin ekonomik politikalarının doğurduğu sosyal ve toplumsal sonuçlar siyasi krizlere yol açacak dereceye geldi. Bu dönem birinci döneme göre ekonomik olarak daha iyi olsa da büyüme konusunda çok büyük adımlar atılamadı.¹³⁷

Savaşın bitmesi ile 1990-1998 Refsancani'nin Cumhurbaşkanlığı döneminde Uluslararası finans kurumları, İMF, Dünya Bankası tavsiyeleri ile ekonomide serbestleşme politikaları öne çıktı. Yabancı yatırımları teşvik etmek, özeleştirme, Fiyat kontörlerinin kaldırılması bazı sübvansiyonların kaldırılması gibi ekonomik politikalar uygulanmaya konuldu. Ama özeleştirmelerin çoğu yarışma sonucu değil, devletin yüksek rütbeli memurlarına veya Devletin başında olanların aileleri ve yakınlarına verildi.¹³⁸

¹³⁴ Cahangir Amuzegar "negahi be Eghtesad siyasiye İran pas az engelabe Eslami" sale 18,2000. **bonyade motalet İran** <http://www.fis-iran.org/fa/irannameh/volxviii/post-revolution-economy>

¹³⁵ Cahangir Amuzegar, negahi be Eghtesad siyasiye İran pas az engelabe Eslami, sale 18,2000. **bonyade motalet İran** <http://www.fis-iran.org/fa/irannameh/volxviii/post-revolution-economy>

¹³⁶ Cahangir Amuzegar, <http://www.fis-iran.org/fa/irannameh/volxviii/post-revolution-economy>

¹³⁷ Cahangir Amuzegar. <http://www.fis-iran.org/fa/irannameh/volxviii/post-revolution-economy>

¹³⁸ Khosrow Pourmemar of Pars Nemoogar brokerage, interviewed by Firouz Sedarat, Reuters English Service, October 18, 2001

Bu politikalar sonucu ülke ekonomisinde ve halkın yaşamında olumlu değişiklikler olmamakla beraber İşsizlik ve enflasyon oranları da arttı. İnsanların birçoğu yaşam koşulları ve standartlarını korumak için ikinci bir ek işte çalışmak zorunda kaldılar. Bu dönemde ekonomide ki fisat ve yolsuzlukta baş alıp gitti.

1999'da cumhurbaşkanlığını Refsancanı'den devir alan Hatami: üterim ve güvenlik birbirinden ayrı kavramlar değiller. Biz İranlı ve yabancı yatırımcıların kar ve güvenliğini sağlamak zorundayız.¹³⁹ Derken İran'ı dünya ile bütünleştirmek istese de. Ülkede mafya varı şekilde örgütlenmiş olan ve kökleri devletin içinde ve genel olarak sağ kesimde olan guruplar kendi varlığını İran'a yabancı şirketlerin girmemesinde veya girse bile kendi kontörlerinde girmesinden yanalar. Bu guruplar genel olarak son sözü diyen dini lidere yakın veya onun emirinde olanlardırlar.

Hatami İran için ekonomik gelişmenin yolunun siyasi özgürlüklerden, İran'ın dünyaya açılmasından, İran'ın Batı özellikle Avrupa ile iyi ilişkilerden geçtiğini bilmekteydi. O özellikle İran'ın var olan kötü imajini dünya kamuoyunda düzeltilmesinin de ekonomik gelişme için gerekli olduğuna inanıyordu. Hatımı İran'da ekonomik çarkı elinde bulunduran radikaları İran'ı dünyaya açarak ve yabacıları İran ekonomisine çekerek yenmeği planlıyordu. Bunun içinde özeleştirme ve yabancı yatırımları teşvik için büyük çaba gösteriyordu. Bütün bu çabalara rağmen Hatami dönemi ekonomiden daha çok demokratikleşme ve İran İslam rejiminin kurucuları olan Sol(reformist) ve sağ (ülküçüler) arasında ki iktidar ve devlete etkin olma mücadelesi ile geçi. Ekonomik anlamda daha önceki dönem politikaları biraz daha sosyalleşerek devam etti.

İran'da Hatami'den sonra Sağların (Ahmadinejad) yenide iktidarı elde etmelerine tanık oluyoruz. Bu dönemde petrol fiyatlarının Hatami döneminin iki katına çıkması ile ülkede bir tüketim patlaması yaşandı ve bunu takiben İran bir ithalat cennetine döndü. Günümüze geldiğimizde artık İran'da bir geniş iç Pazar ve yoğun bir talep vardır. Ama bu talep daha çok ithalatı ile karşılanmaktadır. Ülkedeki üretim faaliyetlerinde bir ilerlemeden söz edilemez. Özellikle İran'ın nüklüer programından dolayı ABD ve Batılılarca ambargoya uğraması İran'ı teknoloji temininde sıkıntıya sokmaktadır. Yeni dönem de hükümet işlerin önceki döneme göre daha iyi gittiğini rakamlar ile göstermeye çalışsada muhaliflerde başka

¹³⁹ İran Cumhurbaşkanı Hatami'nin Telvezyon konuşması.13 mars 1998 saat 21

rakamlar ile işlerin daha kötüye gittiğini savunmakta ve ülkeni batan bir gemiye benzetmektedirler.

Önümüzdeki bölümde İran'ın ekonomik potansiyellerini irdeleyerek, İran ekonomisinin hangi potansiyellere, Hangi özellikleri taşıdığına bakacağız. Ayrıca İran'ın dünya ekonomisinde ki yerinde, İran ekonomisinde bazı sektörleri kısaca irdeleyerek İran ekonomisini kısada olsa olarak ele alacağız.

2.2 SEKTÖRLE İTİBARI İLE GÜNÜMÜZ İRAN EKONOMİSİ

2.2.1 TARIM SEKTÖRÜ

İran 1.648.000 kilometrekare ile yüzölçümü ile dünya'nın 17. ülkesidir. Kuzeyden Hazar denizi, Güneyden Basra körfezi ve Uman Denizi ile çevrilmiştir. İran coğrafyası dört mevsimin yaşandığı bir coğrafyedir. İran coğrafyası genel olarak kuru, yağmuru az olan bir coğrafya olsa da Tarım için uygun bir coğrafya sayılabilir.

“ İran kuru ve yarım kuru bir coğrafyada yer almaktadır. İran'ın büyük bölümünü çöl ve bitkisiz sahra kaplamaktadır. İran'ın 165 milyon Hektarlık topraklarından sadece %12 lik bir alan ekilebilen topraklardır.%30lik bir alan ise mera ve ormanlar ile kaplıdır. Hava durumu ülkenin çeşitli bölgelerinde birbirinden çok farklıdır. Bu da daha çeşitli tarım ürünleri yelpazesi sunmaktadır. Ama ürünün miktarı büyük ölçüde hava durumuna bağlıdır”¹⁴⁰

Dünya ortalamasının 831 milimetrekare olduğu yağmur İran'da Yıllık ortalama 248 mili metrekaredir. Yağmur miktarı bölgelere göre çok farklıdır. İran'da en çok yağmur alan yer Hazar denizi kıyısında Astara 2000 milimetrekare ve en az ise Tabas 50 milimetrekaredir. Yıllık ortalama yağmur miktarı 413 milyar metrekaredir. Ama bu suyun büyük miktarı buharlaşmakta ve kontrol altına alınmadan heba olmaktadır. Yıllık 8 milyarlık yurt dışından giren sular ile birlikte ve buharlaşan sulardan sonra arta kalan su miktarı 130 milyar metrekaredir. İran'ın yıllık su tüketimi 90 ile 100 milyar metrekare olduğu tahmin edilmektedir.¹⁴¹

¹⁴⁰ Dr.Moctaba Magsudi, Tahavolate Siyasi Ectemai İran 1320–1357, Amir Mohammad Hacı Yusefi, Eslahat Arazi Dar İnan Zamineha Siyasatha va Payamdaha, eneşarat Rozane, Tahran,1380,S:386

¹⁴¹ Sazemane havaşenasıye keşvar. tahlile şarayete ab va havaye keşvar(naşriye 13 marbut be mahhaye esfand 1385 leğayat esfande 1386)

İran topraklarının %10 ile %12 arasında bir alanı tarım topraklarıdır. İran aynı zamanda Dört mevsimin yaşandığı bir hava durumuna sahiptir. İran'ın kuzey bölgesi çok yağmurlu, merkezi ve doğu bölgeleri kuru ve çok susuzdur. Kuzey batı ve Batı bölgesi çok soğuk ve yağmurlu kış koşullarına sahiptir. Güney ise nemli ve sıcaktır.¹⁴²

Bu hava durumu çeşitliliği İran'da çok geniş ve çeşitli ürünlerin yetişmesine müsait bir zemin hazırlıyor. İran geniş toprakları, Ucuz enerjisi, yeterli ve genç nüfus ve yeterli olmasa da teknoloji kullanımı ile yeterli hale getirebilecek su kaynakları tarım için uygun bir zemin hazırlıyor.

2009 itibari ile tarım sektörü İran GSYH'nın %13.03 oluşturmaktadır. Tarım sektörü %21,9 istihdam ile İran ekonomisi için önemli bir sektördür. İran tarımı dünyada orta bir yerde durmaktadır. Finansman yetersizliği ve alt yapı yatırımların az olması bu sektörün önemli sorunlarından sayılmaktadır.¹⁴³

37 milyon hektarlık tarım için uygun zirai toprak, 102,4 milyon hektarlık orman ve mera, 130 milyar metrekare su ve 4 mevsimlik bir hava İran tarımının önemini ve bu konuda ki potansiyellerini göstermektedir.¹⁴⁴

2007–2008 yılında toplam 13 milyon 42 bin Hektarlık arazide tarım yapılmıştır. Bunun %50.23 sulu ve %49.77 susuz tarım alanı oluşturmuştur. Ziraat yapılan Bu tarım alanından toplamda 73 milyon 62 bin ton ürün elde edilmiştir. Bu ürünlerin %88.65 sulu alanlardan ve %11.35 susuz tarım alanlarından elde edilmiştir.¹⁴⁵

2009 itibari ile 76 milyon ton tarım ürünleri, 11,8 milyon ton hayvansal ürünler ve 675 bin Balık ve karides üretilmiştir. 16.5 milyon ton bahçe ürünleri(meyve) üretimi gerçekleşmiştir. Bu miktar üretim ile İran 8 büyük meyve üreticisi arasında yer almıştır. İran dünya Safrasının %95, dünya Sarıçalının %99 ve Dünya fıstığının %50 üretmektedir. Sebze üretimi ise 22 milyon tondur.¹⁴⁶

¹⁴² Sasan Setobr- *Mavane Rafe Tabiz az Agaliyatha dar İran* (bakhşe Haştom).Tabiz Aleyhe www.foroneiran.com/index.php/article/more/4005/,(11.08.2009)

¹⁴³ **Mahnameye Egtesadi ve Mali Beynalmollal Egtedat İran**-sale davazdahom-şomareye 131.january,2010, Tahrán, S:45

¹⁴⁴ Mahnameye Egtesadi ve Mali Beynalmollal Egtedat İran-sale davazdahom-şomareye 131.january,2010, Tahrán, S:46

¹⁴⁵ Vezarate Cahad Keşavarzi-moavenate umure barname riyzi, egtesadi ve beynalmelali-daftar amar va fanavari, celd aval, sale zerai, 1385–86

¹⁴⁶ Zaribe Khodkavai gazai keşvar az marze, <http://www.rajanews.com/detail.asp?id=24296> ,(15 Bahman 1387)

Tarım Bakanı İskanderi'ye göre İran tarım için uygun topraklar açısından dünyada 20 önde gelen ülke arasında yer almaktadır.¹⁴⁷

Tarım sektörü yaklaşık GSYH'nın %15 tarım. İstihdamın %22 ve ülkede gıda ihtiyacının %94 karşılamaktadır.¹⁴⁸

Tablo 3

İran'da Önemli Tarım Ürünleri İçin Ayrılan Toprak Sahası ve Ürün Miktarı(2007–2008)

Ürün	Ürün için kullanılan toprak sahası	Ürün miktarı
Buğday	7.222.311 Milyon Hektar	15.886.609 milyon Ton
Arpa	164,829 bin Hektar	3.103.981 milyon Ton
Pirinç	615.910 Bin Hektar	2.664.237 milyon Ton
Mısır	307.015 Bin Hektar	2.361,298 milyon Ton
Şeker pancarı	159.789 Bin Hektar	5.407,236 milyon Ton
Şeker kamışı	61.178 Bin Hektar	5.314,825 milyon Ton
Yağlı çekirdekler	173.249 Bin Hektar	628,463 Bin Ton
Patates	149.047 Bin Hektar	4.026,412 milyon Ton
Soğan	58.751 Bin Hektar	2.013,564 milyon Ton
Domates	154.779 Bin Hektar	5.534,266 milyon Ton
Başka sebzeler	122.191 Bin Hektar	2.628,728 milyon Ton
Pamuk	124.522 Bin Hektar	312,967 Bin Ton
Tütün	8.414 Bin Hektar	11.640 Bin Ton
Hayvan yemi	257.806 Bin Hektar	15.228.435 milyon Ton
Hububat	956.568 Bin Hektar	710.602 Bin Ton
Karpuz, Salatalık ve benzeri	1.031.418 Milyon Hektar	5.944.385 milyon Ton

Kaynak: <http://www.assc.ir/newsdetail-fa-544.html> (06.09.1387) İran tarım bakanlığı verilerinde hazırlanmıştır.

¹⁴⁷ Zaribe Khodkavai gazai keşvar az marze, <http://www.rajanews.com/detail.asp?id=24296> ,(15 Bahman 1387)

¹⁴⁸ <http://www.assc.ir/newsdetail-fa-544.html> (06.09.1387)

2.2.1.1 Tahıl

Buğday: Tarım ürünlerinin tüketim sepetinde buğday İran’da en çok tüketilen üründür. İranlıların beslenmesinde buğday ve buğday mamulleri çok önemli yer tutmaktalar. “Kişi başına ekmek tüketimi 160 kilo olan İran, dünyada ekmek tüketiminde 1.sırada yer almaktadır. Un üretimi için kullanılan buğday yıllık 8,5 milyon tondur. Yıllık 3 milyon ton buğday ülkede heba edilmektedir.”¹⁴⁹ Bu zıyanın nedeni ekmeğin kalitesiz üretimi ve buğdayın depolanmasında sorunların olmasından kaynaklanmaktadır.

İran buğday ithal eden ülkeler arasında yer almakta ve bu konuda bütün çabalara rağmen kendine yetmemektedir “İran’ın Yıllık 13 milyon ton buğdaya ihtiyacı vardır. 2009 yılında İran’ın toplam buğday üretimi 10,5 milyon ton olacağı tahmin edilmektedir. İran ilk defa olarak 2008’de buğday üretiminde 15 milyon ton buğday üretimi gerçekleştirerek, Dünyada buğday ihraç eden ülkeler arasına girdi. Ama yeteri kadar depolama imkânlarının olmaması nedeni ile depolanan buğdayların bir kısmı bozuldu”¹⁵⁰

Buğday üretiminde bağımsız olmak ve ithalata muhtaç olmamak, İran’da bir siyasi mesele haline gelmiştir. Son olarak 2008 Ahmedinajd hükümeti bu konuda dışa bağımlılığı ortadan kaldırmak için buğday ekimini teşvik için önlemler aldı ve bu hedef 15 milyon buğday üretimi ile gerçekleşti. Ama bunun sonucu olarak pamuk, yağlı bitkiler ve birçok diğer tarım ürününün üretimi düştü. Çünkü çiftçiler buğdaya verilen destekten yaralanmak için geleneksel olarak daha eskiden ürettikleri ürünlerin yerine buğdaya koymuştular.

Sonuç olarak İran buğday üretimi konusunda kendisine yetmemektedir. İhtiyacının bir miktarını dışarıdan ithal etmek zorundadır.

Pirinç: İran’da Buğdaydan sonra en çok tüketilen tarım ürünü pirinçtir. İranlıların beslenme kültürlerinde çok önemli yere sahip olan Pirinç sadece sulu alanlarda yetişmektedir. Bu ürün İran’da en çok Hazar denizi kıyısında yetişmektedir.” İran’da Kişi başına yıllık pirinç tüketimi 40 kilodur. İran nüfusu 70 milyon olduğunda İran’ın tüketimi yıllık 2 milyon 800 bin ton olmalıdır. FAO’ın raporuna göre İran’ın üretimi 2 milyon 100 bin ton olmalıdır. Buradan yola çıkarak İran’ın 700 bin ton pirinç ithalatı yapması gerekiyordu. Ama rakamlara göre İran 1 milyon 287 bin ton ithalat yapmıştır. 2009’da 1 milyon 287 bin 300 ton pirinç 1 milyar

¹⁴⁹ Mogayeseye Masaraf Saraneye Kalahaye Asasi dar İran va Cahan, <http://www.sarmayeh.net/ShowNews.php?39766>, 22.01.1388.sayı 982

¹⁵⁰ Varedate Gandom Az marze 3 milyon ton migozarad, [http://www.khabaronline.ir/news-14301.aspx\(18.05.1388\)](http://www.khabaronline.ir/news-14301.aspx(18.05.1388))

dolar değerinde ithal edilmiştir.2008 bu rakam 1 milyon 388 bin 100 ton 794 milyon değerinde olmuştur. Yani 2009 ‘da ithalatta bir artış gözükmektedir. 2009 da 1 milyon 287 ton pirinç ithal edilmiştir. Bu ithalatın %46 Birleşik Arap emirlikleri, %31 Pakistan ve %21Hindistan’dan yapılmıştır.¹⁵¹ Sonuç olarak Buğday da olduğu gibi İran için çok önemli olan bu gıda maddesinde de dışa bağımlılık devam etmektedir.

2.2.1.2 şeker

şeker de İran yemek kültüründe çok kullanılan ürünlerden biridir.”Kişi başına şeker tüketimi yıllık 30 kilodur. Bu miktar tüketim dünya ortalamasının 3 kilo üzerindedir. İran Rusya’dan sonra dünya ikinci büyük şeker ithalatçısı konumundadır.”¹⁵²

İran’da ortalama şeker üretimi 2002 -2008 yıları arasında 1 milyon ton olarak geekleşmiştir. Ülkenin yıllık ihtiyaı yaklaşık 2,1 ton olduğunda İran şeker ithalatına mecburdur.¹⁵³

İran’da hem şeker pancarı hem de şeker kamışı yetişmektedir. “şeker ithalatı 2,5 milyon ton bu ithalat ülke ihtiyaının 4 katındır. Bu ithalat ülkede 1 milyon 350 bin tonluk bir şeker fazlalığı yatarak ülkede ki şeker pancarı yetiştirmenin düşmesine neden olmuştur.2007 yılında 180 bin hektarlık alanda şeker pancarı yetiştirilmiş ve 6 milyon 592 bin ton ürün elde edilmiştir. bu 112 yıllık İran şeker üretimi tarihinde eşsiz bir rakamdır. Bu retim ile İran şekerde kendine yetme sınırına yaklaşmıştır. Ama son yalarda şekerin sorumsuzca ithalatı şeker de dışa bağımlığı çoğaltmıştır.¹⁵⁴ 2009 da şeker ithalatı 877 bin ton olmuştur. Bu rakam 2008 göre %20 ve 2007 göre %25 azalma göstermiştir. Ayrıca 2009 toplam 450 bin ton şeker ülkede üretilmiştir İran dünyada 10 büyük şeker ithalatçı ülke arasındadır. .¹⁵⁵

İran’da şeker üretiminde ki dengesizlikler ve yüksek şeker ithalatı iç piyasada ki şeker pazarında ki dengeleri bozmuştur. şeker fabrikaları ile işçiler ve bu fabrikalara hammadde tedarik eden çiftçiler arasında ciddi sorunlara yol açmıştır. İşçiler maşlarını alamamaktan yakınırken çiftçilerde fabrikalara sattıkları hammaddelerin parasını alamamaktan şikâyetçiler. Bunlarda ülkede ciddi işçi hareketlerine neden olmuştur.

¹⁵¹ Gozareş takan dahande az vaziyate Bernc dar keşvar, [http://www.econews.ir/fa/newscontent-id\(26.07.1388\)](http://www.econews.ir/fa/newscontent-id(26.07.1388))

¹⁵² [www.asriran.com/fa/pages/?cid=69253\(21.01.1388\)](http://www.asriran.com/fa/pages/?cid=69253(21.01.1388))

¹⁵³ Barasiye vaziyat bazar şakar dar keşvar, [http://www.dolat.ir/NSite/FullStory/?id=178468\(03.04.1388\)](http://www.dolat.ir/NSite/FullStory/?id=178468(03.04.1388))

¹⁵⁴ Farahnaz Haşemi, Sanate şakar tahte Feşar

Varedat.[http://www.hamshahrionline.ir/News/?id=35279\(22.07.1386\)](http://www.hamshahrionline.ir/News/?id=35279(22.07.1386))

¹⁵⁵ -[http://www.foodna.ir/14915-fa.html\(01.02.1389\)](http://www.foodna.ir/14915-fa.html(01.02.1389))

İran'da Şeker kamışının üretimi Arapların çoğunlukta olduğu Huzisatn ilinde gerçekleşmemiştir. Son dönemlerde Arap çiftçiler Sepahin onların tarım alanlarına zorla el koyduğunu ve Araplara ait Topraklarda tarım kompleksleri kurduğunu iddia etmekte. İran pancarın büyük miktarı da İran'ın batı illerinde özellikle Güney Azerbaycan illerinde üretilmektedir.

2.2.1.3 Yağ ve Yağlı Bitkiler

Dünya ortalamasının kişi başına 12,5 kilo olduğu Yağ tüketimi, İran'da Kişi başına 17 kilodur. İran yağ ihtiyacının %80 ithal etmektedir. İran 2005'de dünyanın 10. büyük yağ ithalatçısı durumundaydı. İran yaklaşık yıllık 1,5 milyar dolarlık yağ ve Yağlı bitkiler ithal etmektedir.¹⁵⁶ İran'ın yıllık yağ ihtiyacı 1,5 milyon tondur. İran'ın üretimi ise 150 bin tondur. Yani İran yağ ihtiyacının %90 ithal etmek zorundadır.¹⁵⁷ Son yıllarda yapılan planlamalara göre İran yağ üretiminde dışa bağımlılığını %27 indirmeği planlansa da bu amaca ulaşamadı ve 2009 geldiğimizde İran yağının sadece %20 kendisi üretebiliyor.¹⁵⁸

Devletin buğdayda dışa bağımlılığı ortadan kaldırmaya odaklanması ve çiftçilerin çoğunu yağlı bitkiler yerine buğday yetiştirmesi de yağlı bitkilerde amaçlanan hedefe ulaşmamakta önemli olmuştur. İran'da yapılan bazı yorumlara göre İran tarımı devletin buğday üretiminde bağımsızlık sloganının gölgesinde kalmıştır.

İran'da toplam 124 bin hektarlık zeytinlik alan vardır. Her sene 14 bin hektarlık bir alanda artırılarak 1 milyonluk bir alanın zeytinlik yapılması için planlamalar yapılmıştır. İran Zeytinliklerinin büyük kısmı Güney Azerbaycan'ın Zengan ilinde bulunmaktadır. İran'ın yıllık ortalama zeytinyağı üretimi 4 ile 5 bin ton arasındadır.¹⁵⁹ İran zeytinyağının ihtiyacının büyük bir kısmını ithalat ile karşılamaktadır.

¹⁵⁶ Mogayeseye Masaraf Saraneye Kalahaye Asasi dar İran va Cahan,

<http://www.sarmayeh.net/ShowNews.php?39766>, 22.01.1388.sayı 982

¹⁵⁷ Mohammad Hidra Hatami, Khodkavai Danehayeh Rogani Zire Sayeye Gandom Mah Şod,

[http://www.khabaronline.ir/news-1239.aspx\(06.10.1387\)](http://www.khabaronline.ir/news-1239.aspx(06.10.1387))

¹⁵⁸ Ruznameye sarmaye, sarmaye,sayı 921,15 Dey 1387

¹⁵⁹ Yek Milyon Hektar Zamin Zire Keşt Zeyton Garar Migirad. <http://.worldfood.ir>, 3.12.1387

2.2.1.4 Pamuk

İran tekstil sanayesinin pamuğa olan yıllık ihtiyacı 130 ile 140 bin ton arasındadır. İran'ın yıllık pamuk üretim ise 80 bin tondur. Yani İran yıllık 50 bin ton pamuk ithalatı yapmak zorundadır.¹⁶⁰

Genel de İran'ın Türkmen sahra ve Azerbaycan ilinin Muğan bölgesinde yetişen pamuk ta devletin yanlış politikalarının kurbanı olmuştur. 2008 de ki verilere göre: Ülkenin yıllık Pamuk ihtiyacı 150 bin ton ile 170 bin ton arası tahmin edilmektedir.2008 ülkede toplam 70 bin ton Pamuk istihsal edilmiştir.2009 'da 90 bin ton Pamuk üretilmesi tahmin edilmektedir.¹⁶¹ İran tekstil sektörü 2009 itibari ile 300 bin kişiye iş sağlayarak ülkede Sanayi ve Maddende toplam istihdamın %9 Gerçekleştirmiştir. Ve ülke yatırımlarının %7 bu sektördedir.¹⁶²

İran'ın tekstil sektöre en sorunlu ve giderek gerileyen sektörlerden biridir. İran tekstil ürünleri ihtiyacının çoğunu Çin ve Türkiye'den temin etmektedir. Türkiye tekstil ürünler genel olarak kaçak yollardan İran'a girmektedir. Çin'in kalitesiz malları İran'da birçok tekstilcinin işsiz kalmasına neden olmuştur. Ama devletin siyasi nedenlerden dolayı buna karşı bir tedbir almadığı görünmektedir.

2.2.1.5 Çay

İran hakli Türkiye'de kaçak çay olarak tabir edilen Hindistan yarım adası çayını tüketmektedir. İran'ın Hazar kıyısında çay yetişmektedir. Ama İranlıların çay zevkine uymamaktadır. Ayrıca bu üretilen çayın az bir miktarı kalitelidir. Çay yaprakların fabrikalarda ki işlemlerinde de sorunlar bulunmaktadır.

İran'ın yıllık çay ihtiyacı 100 ile 110 bin ton arasındadır 2004'ten önce İran'da çay üretimi yıllık 70 bin tondu. Ama şimdi yıllık üretim 24 ile 25 bin ton arasındadır.¹⁶³

Yıllık 110 bin ton çay ülkede tüketilmektedir. 2008'de 33 bin ton resmi ve 67 bin kaçak olarak çay ülkeye giriş yapmıştır.2008 de 42 bin çay üretilmiştir.¹⁶⁴ Çay konusunda ki

¹⁶⁰ <http://www.mim.gov.ir/index.php?name=news&file=article&sid=2054>

¹⁶¹ Hadaf va Egtesad.gazetesi, Snate Nsaci çeşm be yarı masulan,sayı 1780.

<http://www.hadafnews.com/HadafNews/Template1/News.aspx?NID=1844> ,1389.02.2

¹⁶² Sanaye Nasaci va Puşak 9 darsad Eştegal Hozeye Sanat va Madan keşvar ra dar Ekhtiyar darad, [www.mim.gov.ir/index.php?name=news&file=article&sid,\(01.05.1387\)](http://www.mim.gov.ir/index.php?name=news&file=article&sid,(01.05.1387))

¹⁶³ Varedate Çay az daraya pancare,

http://www.aftab.ir/articles/economy_marketing_business/import_export/c2c1193224989_tea_p1.php

sorun Tüketim alışkanlığı, yurt içinde ki çay üretimin yüksek maliyetleri ve yüksek fiyatı ve yıllardır oluşan çay ithalatı zincirinin devlete ki nüfuzunu da dikkate almak gerekir.

2.2.1.6 Meyve

İran Dünyada en çok meyve üreten 8 ülke arasında yer almaktadır. Ama İran meyve ihracatında 100 büyük meyve ihracatçısı içinde bile yer almamaktadır.¹⁶⁵ FAO'nun 2005'te yayınladığı rapora göre İran 13.143 milyon ton meyve üretimi ile dünyanın 9. büyük meyve üreticisi olmuştur. Muz 25 bin ton, Portakal 1,9 milyon ton, limon 1,1 milyon ton, gırlfurut 37 bin ton, Elma 2,4 milyon ton, Armut 195 milyon ton, Ayva 25 bin ton. Kaysı 285 bin ton, Kiraz 275 bin ton, Şeftali 390 bin ton, Çilek 27 bin ton, Üzüm 2,8 milyon ton, İncir 90 bin ton, Hurma 880 bin ton, Kivi 20 bin ton.¹⁶⁶

İran'da geniş arazi, bol güneş ve hava koşullarının çeşitliği İran'da meyve üretimi için gerekli koşulları yaratmaktadır. Ama meyvenin daha çok geleneksel yöntemler ile üretilmesi, meyve tüketiminde ki israf kar tüketim alışkanlığı, meyve üretiminden sonra depolanması ve ambalajında ki sorunlar, İran'ın bu konuda büyük bir ihracatçı olmasını engellemektedir. İran'da ihraç edilen meyvelerin başında Fıstık, kuru üzüm, Nar, Kiraz, Elma, Hurma, Kivi gibi meyveler gelmektedirler.

Fıstık(Antep fıstığı):Fıstık İran'ın petrol dışında ki en önemli ihracat kalemlerinin başında gelmektedir. Fıstık daha çok kuru, sıcak ve tuzlu topraklarda yetişmektedir. İran'ın Güney Doğusu Kerman ili Fıstık üretiminin ana merkezidir. İran Fıstık için tahsis edilen tarım arazisi, üretimi ve ihracatında dünyada birinci sırada yer almaktadır. İran'dan sonra ABD ve Türkiye 2. ve 3. sırada yer almaktalar. İran fıstığının her tonu yaklaşık 7 bin ile 8 bin dolar arasında satılmaktadır.¹⁶⁷ 2008 'da 721 milyon dolar olan fıstık ihracatı, 2009'da 928 milyon dolara ulaştı.¹⁶⁸

İran Ticaret bakanı yardımcısı.2009 'da 200 ile 220 bin ton arasında fıstık üretiminin olabileceğini bildirdi. Bunu 170 bin tonu ihraç edilecektir. İran'ın Fıstık tüketimi yaklaşık 25 ile 30 bin ton arasındadır. İran fıstığının en önemli sorunu Afla toksin oranının yüksek olmasıdır

¹⁶⁴ sarmaye, sayı 1113,24 Şahrivar 1388.

¹⁶⁵ [www.foodna.ir/14133-fa.html\(11.11.1388\)](http://www.foodna.ir/14133-fa.html(11.11.1388))

¹⁶⁶ Donayeye Egtesad, sayı 941,6.02.1385

¹⁶⁷ [worldfood.ir\(14.07.1388\)](http://worldfood.ir(14.07.1388))

¹⁷² www.aftabnews.ir/vdcexz8o.jh8fni9bbj.html

ki bu da bazı dönemlerde Avrupa tarafından İran fıstığının ithalatını engellemesine neden olmuştur.¹⁶⁹

Hurma: İran dünya Hurmasının %16 üretmektedir. Hurmalık alan 200 bin hektardır. Ve İran'ın Hurma üretimi ortalama olarak 950 bin ton ile bir milyon ton arasındadır. İran Hurma ihracatı yıllık 100 bin ile 150 bin ton arasında değişmektedir. Hurmada ki geleneksel işletmecilik nedeni ile gerekli verim alınmamaktadır.¹⁷⁰ İran Hurma üretiminde Dünyada birinci sıralarda yer almasına rağmen Hurma'nın kalitesi açısından çok kaliteli değil. Ayrıca Hurma'nın toplanması, ambalajı konusunda da ciddi sorunlar mevcuttur.

Nar: İran 2007 yılına kadar Dünyada 1. Nar üreticisi ve 1. Nar ihracatçısı konumundaydı. Ama şimdi sıralamada özel bir yeri yok. 2007 kadar İran'ın Nar üretimi ortalama yıllık 850 bin tondur. Ama son yıllarda kışın havaların çok soğuk ve don olması, yazında kuraklık olması ve Nar bağlarının yaşlı olması nedeni ile bu rakamlar çok düştü. ve İran Nar ihracatı yapamaz duruma geldi. Ama 2009 itibari ile durum yinede iyileşmeye başladı". 2009 itibari ile 69 bin hektarlık alan Nar dikimi için ihtisas edilmiştir. Bu alanlardan toplam 870 bin ton Nar istihsal edilmiştir.¹⁷¹

Kiraz: İran 33 bin hektarlık Kiraz bağı ile dünyada 1.sırda, Kiraz üretiminde 3. sırada ve verimlilikte 7. sırada yer almaktadır. Ülkedeki Kiraz üretimi yıllık 225 bin ton civarındadır¹⁷². Kiraz üretiminde dünyada 3. sırada yer alan, İran'da Kiraz bağlarında hektar başına verimlilik dünya ortalamasına göre düşüktür.¹⁷³

Yukarıda saydığımız Meyveler İran'ın en çok ihracatını yaptığı ve dünyada bu meyvelerin pazarında önemli bir yere sahip olduğu meyvelerdir. Bunların dışında nerdeyse tüm meyve türleri İran'da yetişmektedir. Yukarıda saydığımız meyvelerin dışında İran başka meyve türlerini de ihrac etmektedir. Ama onların ihracat hacmi düşük düzeydedir. Örneğin karpuz ve Elma'da İran yüksek bir üretime sahip olsa da ihracatında çok ön planda

¹⁶⁹ sarmaye şomarye1085,22 mordad,1388

¹⁷⁰ Sazemane Bazergani Kerman.Gozareşe Ecmali Vaziyate Tolid va Saderat Khorma dar Keşvar va Osatne Kerman ,<http://www.cokp.ir/farsi/gozaresh3.asp>(09.10.2009)

¹⁷¹ Anar İran Matlube Bazarhaye Cahani-Caygahı ke rogabai ziyadi darad,<http://www.irna.ir/View/FullStory/?NewsId=993310&IdZone=4>, 1388.12.13

¹⁷² Başgah Khabarnegaran, Caşne Gilas,(23.04.1387) <http://www.yjc.ir/News/PrintPages.aspx?NewsID=65083>

¹⁷³ Cumhuriye İslami Haber ajansi, İran sevom Tolid Konande Gilas dar Cahan,(23.04.1989) www.irna.ir/View/FullStory/?NewsId=1225947&IdZone=36

değil.”Karpuz ihracatı 2009 da 71 milyon 213 bin dolar olmuştur”.¹⁷⁴ “İran Elma üretiminde Dünyanın en büyük 10. üreticisidir. Elma ihracatında ise dünyada 37 sırada yer almaktadır”¹⁷⁵

İran 2009 toplam 461 milyon dolarlık meyve ihracatı gerçekleştirmiştir.¹⁷⁶ Tabii ki Fıstık ihracatı meyve kategorisinde değerlendirilmiyor. İran’ın meyve ithalatı genel olarak Muz ve Avokado gibi lüks olarak anılan meyvelerden oluşmaktadır. Ayrıca Mart aylarında nevrüz bayramına yaklaşan dönemlerde Portakal tüketiminin hızla artması nedeni ile devlet Pazar kontrolü için Portakal ithalatına izin vermektedir.2009 yılında toplam 13.365.306.5 ton meyve üretilmiştir. Bu meyvelerden fıstık hurma nar en çok ihraç edilenler olmuştur.

2.2.1.7 Hayvancılık

İran tarım sektörünün %32 hayvancılık oluşturmaktadır.3 milyon kişi dolaysız veya dolaylı olarak hayvancılık sektöründe çalışmaktalar. İran’da toplum 123 bin kafa hayvan bulunmaktadır. Bu hayvanlardan 7,9 milyonu inek ve dana,78 milyonu Koyun ve Keçi, 400 bin Bizon, 150 bin Deve’den oluşmaktadır.¹⁷⁷

İran topraklarınının 86 milyon hektarını Meralar oluşturmaktalar. Bu meraların 6 milyon 460 bin hektarı iyi ve yoğun bitki örtüsü olan yani bitki örtüsü %50 üzerinde, 20 milyon 690 bin hektar bitki örtüsü %25 ile %50 arası ve 56 milyon bitki örtüsü %25 altındadır.¹⁷⁸İran’da 3 milyon hektarlık bir alan yem üretimi için ihtisas edilmiştir ki bu topraklarda toplam 22 milyon ton yem üretimi yapılmaktadır. İran’da 20 çeşit yem ekilmektedir.

2008 de yapılan genel canlı hayvan sayımına göre: İran’da 50 milyon koyun ile kuzu,22 milyon geçi ve geçi yavrusu,7 milyon inek ve inek yavrusu ülke genelinde bulunmaktadır. ¹⁷⁹ 2009 yılı itibari ile koyun ve kuz sayısı 51 milyon’a ulaşmıştır. Koyun ve kuz sayısı her yıl 1,3 milyon artışı göstermektedir. Hayvan yemi konusunda ülkede bir

¹⁷⁴ Kiomarse Fatolah Kermaşahi,Saderat 352 milyon dolar Miyve dar sal 88, [www.khabaronline.ir/news-61069.aspx\(21,02,1389\)](http://www.khabaronline.ir/news-61069.aspx(21,02,1389))

¹⁷⁵Seyed Reza Nurani,Şabakeye Khabari Sanaye Gazai İran,(1388.11.11) ,www.foodna.ir/14133-fa.html

¹⁷⁶ Kiomarse Fatolah Kermaşahi,Saderat 352 milyon dolar Miyve dar sal 88, [www.khabaronline.ir/news-61069.aspx\(21,02,1389\)](http://www.khabaronline.ir/news-61069.aspx(21,02,1389))

¹⁷⁷Dr. Ali Akbar Qaradagi,görüşme,Farmiran.(10.11.1386) <http://www.farmiran.ir/mosahebeh/?aid=80>
10/11/1386 mulakat yürüten DR.İbrahim Caferi,
Mulakati veren,ALİAkbar Qaraedagi

¹⁷⁸ Negahdar Eskandari,Görüşme, Khbargozari Mohiyte Ziyist, www.hamshahri.org/news-101772.aspx
(28.11.1388)

¹⁷⁹ <http://itpnews.com/fa/news/content> 6.121388.

kısıtlılık olduğundan ve mera ve yem üretim yetersizliğinden dolayı hayvan sayısının bunda fazla olması sorun yaratabilir.¹⁸⁰

Koyun kuzu ve keçilerin tükettiği yem, toplam 16 milyon ton olmuştur %48 saman,%19,7 Yonca ve yonca benzeri bitkiler,%13 Arpa,%5,1 hazır yoğunlaştırılmış yemek,%4,7 kepek ve %14,6 başka maddeler. İnek ve büyük baş hayvanların tüketimi ise 20 milyon ton yem olmuştur.¹⁸¹

Uzmanlara göre İran'ın yıllık 57 milyon ton Hayvan yemine ihtiyacı vardır. Ülkede iyi kalite de Hayvan yemi üretimi 16 milyon ton, Meralardan elde edilebilecek Yem 12 milyon ton tahmin edilmektedir. Bu hesap ile ülke 29 milyon ton Hayvan yemi ithal etmek zorundadır.¹⁸² Ülkede var olan 124 milyon baş Hayvandan 83 milyonu meralardan beslenmektedir.¹⁸³ Bu da Meraların yok olması demektir. İran'da ki Hayvan nüfus ile Meralar arasında bir uygunluk yok ve Meralar büyük bir tehlike altındadır.¹⁸⁴

İran kuru ve yarım kuru bir coğrafyada yer aldığı için meralara aşırı yüklenme ve meraların kapasitesinden fazla hayvan otlatmak meralara büyük ve geri dönülmez zararlar vermiştir. Bu kadar hayvan nüfusu, 72 milyonluk İran nüfusunun beslenmesi için yetersiz kalsa da İran toprakları bundan fazla hayvani kaldıracak ve besleyecek durumda değildir.

Et tüketiminde Dünya ortalaması 50 kilodur. İran 'da ise Kişi başına kırmızı et tüketimi 12 kilodur.¹⁸⁵ Buda dünya ortalamasının çok altında demektir. Bu kadar tüketime göreceli olarak İran iç üretimi ile cevap vermektedir. ve çok az miktarda ithalat ile piyasayı düzenlemeye çalışmaktadır.

Yıllık Kırmızı et üretimi yaklaşık 900 bin ton olan İran'da.¹⁸⁶ 2009 itibari ile 920 bin ton kırmızı et üretimi gerçekleşmiştir¹⁸⁷ Bu üretimin %25'ni nüfusları 1 milyon 200 bin kişi bulan göçebeler üretmektedirler.¹⁸⁸ Bu üretimin dışında 89 bin 552 ton donmuş Dana eti,2 bin 681 ton donmuş Tavuk eti Brezilya'dan ithal edilmiştir.200 ton Koyun eti Moğolistan'dan,

¹⁸⁰ Gošte Gosfand, <http://www.roostanews.ir/?lang=fa&p=content.body&id=4839> ,19.01.1389

¹⁸¹ <http://itpnews.com/fa/news/content> 6.121388.

¹⁸² Dr. Ali Akbar Qaradagi,görüşme,Farmiran.(10.11.1386) <http://www.farmiran.ir/mosahebeh/?aid=80>

10/11/1386 mulakat yürüten DR.İbrahim Caferi,

Mulakati veren,ALİAkbar Qaraedagi

¹⁸³ Mnabe Tabii İran Diruz-emruz-farda, Sazemane Cangalha, Marate va abkhizdari keşvar,1383

¹⁸⁴ Marate Tabii ru be zaval, macaleye Sonbole,1369

¹⁸⁵ <http://www.iranian.be/news/2005/06/000746.htm> , 06-06-2005

¹⁸⁶ <http://itpnews.com/fa/news/content> 6.121388.

¹⁸⁷ Jamejam 1388 Dey. 20

¹⁸⁸ Zarib Khodkafai Gazai keşvar az marze, <http://www.rajanews.com/detail.asp?id=24296> ,15. 11,1387

ayrıca Uruguay'dan yine kırmızı et ithal edilmiştir. Avustralya dan da 2 bin 681 ton ve Hindistan 'da inek eti ithalatta yapılmıştır.

Görüldüğü gibi çok büyük ithalatın olmamasına rağmen Komşu ülkelerden Ermenistan, Gürcistan, Afganistan ve bazı orta Asya ülkelerinden kaçça canlı hayvan girişleri devam etmiştir. İran'da devletin verdiği rakamlara göre ortalama tüketimin 12 kilo olması ne kadar doğru bilinmez. Ama kırmızı ete olan talebin giderek artması, İran devletinin bu konuda bütün iddialarına karşı kendine yetmediği açıktır.

Tablo 4

İran'da Bazı Hayvansal Ürünler Üretimi(2009)

	2008	2009	Değişim %
Kırmızı Et	866 bin ton	870 bin ton	0.46
Tavuk Eti	1468.4 bin ton	1565 bin ton	6.6
Balık	552.5 bin ton	549.2 bin ton	- 0.6
Karides	9.9 bin ton	13.3 bin ton	34.3
Yumurta	703 bin ton	727 bin ton	3.4
Süt	8251 bin ton	8772 bin ton	6.3

Kaynak: Vezarate Cahad Keşavarzi-moavenate umure barname riyzi egtesadi ve beynalmelali-daftar amar va fanavari-celd dovomi-sale zera'i 1385-86 S:7

İran'da üretilen koyun derisinin %90 oluşturan, 20 bin cilt koyun derisi yıllık ham olarak yurt dışına ihraç edilmektedir.¹⁸⁹

İran'da deri işleme konusunda yetersiz teknoloji ve çok az modern deri işleme işletmelerinin olması nedeni ile üretilen derin büyük kısmı ham olara ihraç edilmekte veya köylerde geleneksel yöntemler ile işlenmektedir.

¹⁸⁹ Hamid Reza Ansari,görüşme, İsna haber ajansı, <http://www.farmiran.ir/news/?id=1829> , 24.2.1386

Süt: İran'da Kişi başına Süt tüketimi 118 litredir.¹⁹⁰ Yıllık Süt üretimi ise 6,7 milyon tondur. Bu miktarın %89,3 inek Sütü ve %6,6 Koyun sütüdür. Geri kalanı geçi sütüdür¹⁹¹

Süt ürünlerinin kişi başına tüketimi günlük 139 gram dır. Buda yıllık 51 kilo civarında tüketim demektir. Tarım bakanlığının verdiği bilgilere göre yıllık Süt üretimi 7 milyon tondur. Bu miktarın yarısında çoğu Süt ürünü üreten fabrikalarda işlenilerek çeşitli süt ürünlerine çevrilmiştir. Ham Sütün %68 köylerden toplanırken, geri kalan kısmı işletmelerden toplanmaktadır. Ülkede 400 süt ürünleri üreten fabrika faaliyet göstermektedir. İran süt ürünleri bağlamında kendine yeten bir ülkedir. İran daha önceki senelerde peynir gibi süt ürünlerini ithal etse de şimdi ithalatçı bir ülke değil.¹⁹²Sadece bazı lüks ürünler düşük miktarlarda ithal edilmektedir.

Tavukçuluk: İran'da kişi başına tavuk eti tüketimi 21 kilodur.¹⁹³ Yıllık tavuk üretimi ise 1 milyon 500 bin ton civarındadır. Tavukçuluk yatırım açısından ülkenin ikinci en çok yatırım yapılan sanayisi durumundadır.19 bin tavukçuluk işletmesi, ülke ihtiyacı olan 1 milyon 600 bin ton tavuğu etini karşılamaktadır. Tavukçuluğun gelişmesi ile ülkede kişi başına tavuk eti tüketimi 21 kiloya ulaşmıştır."Tavukçuluk işletmelerinin yenilenmesi durumunda ülkede ki tavuk üretiminin 2 milyon tona ulaşacağına kesin gözü ile bakılmamaktadır. İran tavukçulukta dünyanın 10 önde gelen ülkesi arasında ve Asya kıtasında 3. sırada yer almaktadır."¹⁹⁴

Tavukçuluk için gerekli olan Mısırın %50 ülke içinde üretilmektedir.2009'da 2 milyon 600 bin ton Mısır üretilmiş ve 2 milyon 905 bin ton ithal edilmiştir. Ülke Tavukçuluk sanayisinin ihtiyacı 4 milyon tonun üzerindedir.¹⁹⁵ İran Tavukçuluğu yem ve teknoloji bakımında dışa bağımlı bir sektördür. İran bazı komşu ülkelere (Afganistan, Kafkas ülkeleri, orta Asya ülkeleri ve Irak) miktarları az olsa da tavuk ihracatı yapmaktadır. Buna mukabil olarak Brezilyadan Donmuş tavuk ithalatı yapılmaktadır.

¹⁹⁰<http://www.iranian.be/news/2005/06/000746.htm> , 06.06.2005

¹⁹¹ [http://www.ipiran.com/cgi-bin/aut_khabargozari.pl?cmd=show&uid=M\[ELPGOMDKT\[IWKOQVBPBPOBYJIV\(10.11.1387](http://www.ipiran.com/cgi-bin/aut_khabargozari.pl?cmd=show&uid=M[ELPGOMDKT[IWKOQVBPBPOBYJIV(10.11.1387)

¹⁹² Vaziyate Tolid va Masraf Şir dar Keşvar,[http://www.spac.ir/barnameh/291/p6.htm\(10.01.1389](http://www.spac.ir/barnameh/291/p6.htm(10.01.1389)

¹⁹³ [http://www.ipiran.com/cgi-bin/aut_khabargozari.pl?cmd=show&uid=M\[ELPGOMDKT\[IWKOQVBPBPOBYJIV\(10.11.1387](http://www.ipiran.com/cgi-bin/aut_khabargozari.pl?cmd=show&uid=M[ELPGOMDKT[IWKOQVBPBPOBYJIV(10.11.1387)

¹⁹⁴ <http://itpnews.com/fa/news/> ,14.8.1387

¹⁹⁵ Ali Azarvaş,Khorak %0 darsad Snaat Morğdari Vabaste be Varedat ast, <http://vetnews.ir/article/cId2/576/> , 09.22.2009

Ucuz enerji ve yeteri kadar bilimsel kadronun olması İran'da tavukçuluğun avantajlarında sayılırken. Tavuk yemi tedarikinin kolay olmaması ise tavukçuların dezavantajı sayılmaktadır."İran'da 70 milyon yumurtalık tavuk mevcuttur. Ülke 1,1 milyon yumurta üretim kapasitesine sahiptir. İran'da kişi başına yumurta tüketimi 10 kilodur.¹⁹⁶ 2009 itibari ile 750 bin ton yumurta üretimi olmuştur".¹⁹⁷ Bu miktar üretim ülke ihtiyacını karşılamaktadır.

Balıkçılık: İran Güney Tarafından Basra körfezi ve Uman denizi ile kuzey tarafından Hazar denizi ile çevrilmiştir. Bu doğal imkân nedeni ile balıkçılığın belirli düzeye var olmasına neden olmuştur. Özellikle Basra körfezinden uluslararası sulara çıkabilme imkânı sağlamıştır.

"Dünya balık tüketiminin ortalama 16,4 kilo olduğu ve İran'da kişi başına tüketimin 8 kilo olduğunu"¹⁹⁸ dikkate aldığımızda İranlıların balık tüketiminde dünya ortalamasının yarısı kadar balık tüketimini görmekteyiz. Balık ve deniz ürünleri tüketimi kişi başına 8 kilo olan İran yıllık 600 bin ton balık üretimi yapmaktadır. Bu üretimin 200 bin tonu denize sahili olmayan bölgelerde gerçekleşirken.400 bin tonu denize sahili olan bölgelerde avlanmaktadır.

DR.Ali Nagi Sar Panah Balıkçılık idaresi başkanına göre: İran'da 2009 itibari ile600 bin ton balık üretilmiştir. Bu rakamdan 200 bin tonu deniz sahili olmayan bölgelerde ve 400 bin tonu Denize sahili olan bölgelerde avlanmıştır. Yıllık 7 ton Havyar yurt dışına ihraç edilmektedir. Toplam 154 bin kişi balık avlama ve yetiştirme konusunda çalışmaktalar.¹⁹⁹

2.2.1.8 Orman ve Ağaç, Kâğıt sanayisi

Son verilere göre İran Ormanlık alanları 14,2 milyon hektar dir. Bunun bir milyon hektarı sonradan dikilmiş suni ormandır.²⁰⁰ Yani İran topraklarının sadece 7,5 ormanlar

¹⁹⁶ [http://www.ipiran.com/cgi-bin/aut_khabargozari.pl?cmd=show&uid=M\[ELPGOMDKT\]\[IWKOQVBPQBPOBYJIV\(10.11.1387\)](http://www.ipiran.com/cgi-bin/aut_khabargozari.pl?cmd=show&uid=M[ELPGOMDKT][IWKOQVBPQBPOBYJIV(10.11.1387)

¹⁹⁷ —Sarmaye,7 Dey 1387.Sayı 914, <http://www.sarmayeh.net/ShowNews.php?28774>

¹⁹⁸ Mahammad Mehdi Rezai, Ahamiyete Masrafe Abziyan va Rahhaye Afzayesh an dar iran.http://jkmt.ir/index.php?option=com_content&view=article&id=4523:1388-07-17-07-17-15&catid=15&Itemid=8

¹⁹⁹ Dr.Ali Sarpanah.Görüşme,Khabargozari Egtesad İran, http://www.econews.ir/fa/NewsContent-id_110348.aspx , 08.06.1388

²⁰⁰ Muhendis Mahammad Karimzadeh Agda,Barasiye Vaziyate va Nagşe Cnagalha va Marate İran, <http://soils.blogfa.com/post-35.aspx>

oluşturmaktadır.²⁰¹ Bu ormanlar arasında sanayi ormanı olarak tanımlanacak orman miktarı konusunda kesin veriler yok. Ama birçok uzmana göre sanayi ormanı nerdeyse yok denilebilecek kadar azdır. Ağaç üretimine bağımlı olan Ağaç Sanayisi (mobilya ve benzeri) ve Kâğıt sanayisinin ham maddesidir. Bu sanayi istihdam açısından da yüksek bir istihdam sağlayıcı sektördür.

İran’da Mobilya Saniyesini oluşturan irili ufaklı toplam 50 bin işletme mevcuttur. Bunlarda 226 büyük işletmedirler. Bunların 10 bin civarında çalışanları vardır. İran 2008 Mobilya sanayisinde ihracat yapmıştır. Ama 35 bin dolarlık ihracatının karşılığında, bu ihracatın 5 katı ithalat yapmıştır. Ham madde sıkıntısı bu sanayinin en önemli sıkıntısıdır.²⁰²

Ülkenin 2 milyon tondan aşkın Kâğıt ihtiyacının sadece %25 ülke içinde üretilmektedir. Ve %75 ithal edilmektedir. İran Kâğıt saniyesinin ihtiyacı olan ham maddenin sadece %25 ülke içinde elde edilebilmektedir. Kâğıt ve Ahşap sanayisi yıllık 3 milyon metrekare hammadde açığı vardır. Şimdilik yıllık 1 milyon 800 bin metre kare ağaç ülkeye girmektedir. İran kâğıt ve ahşap saniyesinin yıllık ihtiyacı 5 milyon metrekaredir. Bunu 2 milyon metrekaresi yurt içinde temin edilmektedir.²⁰³

İran’ın ağaç ithalatının %90 Rusya’dan temin edilmektedir. İran’in yıllık 1 milyon ton ağaca ihtiyacı vardır ki bu ihtiyaç miktarı giderek artmaktadır.

2.2.2 Sanayi Sektörü

İran’da Sanayi ve maden bir bakanlık altında toplandığı için bu iki sektör beraber değerlendirilmekteler. Çelik, Beton, otomotiv, yedek parça, gıda sanayisi ve kimya sanayisi İran’ın gelişen Sanayileridirler. Bu daların çoğunda İran kendine yetmekle berabere ihracatta yapmaktadır. İran toplam 771 organize sanayi bölgesi bulunmaktadır.²⁰⁴

²⁰¹ Eynullah Khalac, Barasiye Asar Egtesadi va Ectemai va Ziyet Muhiyti Cangal, www.spac.ir/barnameh/313/p-4.htm

²⁰² Donyaye Egtesad, 16 Bahman 1387

²⁰³ Ali Gaseimian, Görüşme, Khbargozari

Mehr, http://www.mazpaper.com/ir/index.php?option=com_content&view=article&id=89:1388-02-02-09-14-49&catid=34:1388-01-29-09-50-48&Itemid=200060

²⁰⁴ [www.econews.ir/fa/NewsContent-id_100293.aspx\(27.11.1387\)](http://www.econews.ir/fa/NewsContent-id_100293.aspx(27.11.1387))

Üretim Sanayisinin İran GSYMH 'ada ki payı %11'dir.Devlet 2026 da bunu %25 çıkarmak planları yapmaktadır.²⁰⁵

İran'ın Sanayi açısından en çok yatırım yapılan ve en çok gelişen Sanayisi Petro-kimya ve otomotiv olduğu için bizde burada bu iki sektörü kısaca ele alacağız.

2.2.2.1 Otomotiv

İran yurt dışında araba ithalatını kısıtlamak ve yerli üretimi desteklemek için araba ithalatına çok yüksek gümrük uygulamaktadır. Yarı Devlet diyebileceğimiz Saypa ve İran Khodro adında iki büyük araba üreticisi olan fabrika mevcuttur. Bu fabrikalar yerli markalar dışında yabancı markaları da lisan altında üretmekler. İranlı araba tüketiciler İran'da üretilen araçların kalitesinde şikâyetçiler. İran araba sanayisini ayakta tutan bu gümrük duvarlarıdır.

Tablo 5

İran'da Bir Yıl içinde Üretilen Otomotiv, Minibüs, Deniz Araçları, Tıraktır,
Vagon, Lokomotif(2008)²⁰⁶

Ürün adı	Miktar	Addet	
Binek araba	Addet	1225257	
Vanet ve Kamyon	Addet	15135	
Minibüs, otobüs	Addet	4357	
Denizde yüzenler ve Deniz yapıları	Ton	10143	
Deniz yapı ve gemilerinin tamiri	Ton	14582	
Vagon	Addet	296	
Lokomotif ve Girim buji	Addet	155	
Traktör	Addet	19329	
Çeşitli dizel motorları	Addet	8565	
Buhar kazanları	Ton	3246	

Kaynak: Sanaye ve Maden Bakanlığı, kitabi amalkarde tafsili sanat ve madan dar sale 1387.moavenate barnamerizi ve tosey ve fan avari-daftar amar ve faravari dadeha. mehir 1388.S:100

²⁰⁵ [www.peyman.ir/fa/pages/?cid=23616\(23.06.1389\)](http://www.peyman.ir/fa/pages/?cid=23616(23.06.1389))

²⁰⁶ Sanaye ve Maden Bakanlığı, kitabi amalkarde tafsili sanat ve madan dar sale 1387.moavenate barnamerizi ve tosey ve fan avari-daftar amar ve faravari dadeha. mehir 1388.S:100

İran Sanayini geliştirme ve yenileştirme merkezinin raporuna göre,2009 yılında İran'da iki büyük otomotiv fabrikası toplamda 1 milyon354 bin çeşitli binek ve ticari araçlar (kamyon. Kamyonet) üretirler. Bu kadar üretim önceki seneye göre %9 artış göstermektedir.1 milyon 337 bini 143 binek ve vanet,17 bin 302 ticari araçlar olmuştur. En çok üretilen marka pride 544 bin 159 addet, peugeot 405 174 bin 596 addet üretilmiştir.²⁰⁷

Dünya otomotiv Sanayisi Derneği 2009 'da İran'ı dünyanın 18.büyük otomotiv üreticisi olarak ilan etti. İran 752 bin 310 araba üretmiştir. Ki geçen seneye göre %24,4 oranında bir düşüş yaşamıştır²⁰⁸

İran'ın otomotiv ihracatının çoğu Pakistan, Suriye, Afrika ülkeleri ve Orta Asya ülkelerine yapılmaktadır. İran araba ihracatında ki avantajı fiyatlarının aşağı olmasıdır.

2.2.2.2 Petro –kimya

İran yüzyıla yakındır ki ham petrol ihraç eden bir ülke konumundadır. İran, bu konumunu değiştirmek istemektedir. Bunun için bir taraftan petrol dışı ihracatını artırmaya çalışırken, diğer taraftan da ham maddesi petrol olan Petro- kimya sanayisini geliştirip, güçlendirerek ülkeni sadece bir petrol ihracatı ilke durumundan kurtarmak istemektedir. İran ham petrol satan ülke konumundan petrolden elde edilen kimyasalları üreten ve satan bir ülke konumunu geçmeye çalışmaktadır. Bunun içinde İran_Irak savaşının bitmesinden başlayarak İran petro- kimya ürünleri üreten rafinerileri genişletmeye ve bu konuya yoğunlaşmış durumdadır. İran petro-kimya sanayisi 40 yıllık bir geçmişe sahip olmasına rağmen bu konuda ki yoğun ve ciddi çalışmalar 1990lardan başlamıştır.

İran'da 2009 itibari ile 26 Petro-kimya rafinerisi bulunmaktadır. 2008 itibari ile İran petro kimya üretimi 27,1 milyon ton olmuştur. Petro- kimya ürünleri ihracatı aynı dönemde 8,2 milyar dolar olmuştur²⁰⁹. İran Petro-kimya ürünleri üretimi ve ihracatı olarak Dünyada 60.

²⁰⁷ <http://www.gostaresonline.com/auto/42183-.html>(24.01.1389)

²⁰⁸ İran Hicadahomin Khodrosaze Bozorg Donya, <http://www.iraneconomist.com/economic/industry-energy-automobile/25072-2010-04-26-11-25-49.html>(06.02.1389)

²⁰⁹ <http://www.shana.ir/152766-fa.html> , 20 .01,1389

ve Orta Doğuda Arabistan'dan sonra ikinci sırada yer almaktadır.²¹⁰ Petro -kimya sektörü de İran ekonomisinde ki birçok sektör gibi sermaye ve yatırma yetersizliğinden yakınmaktadır.

İran 2010 yılın da 10 yeni Petro-kimya tesisi daha işletmeye açmayı planlamaktadır. Bu yeni tesisler 12 milyar dolar değerindedir. Bu tesislerin devreye girmesi halinde İran'ın Petro- kimya üretimini 39 milyon tona ulaşacaktır. Bu tesislerin işe başlaması ile İran Dünya Petro-kimya ürünlerinin %5,3 ve Orta Doğunun %36 üretecektir. İran petrol bakanlığı yıllık 11,5 milyon ton Etilen,11,5 milyon ton Polimer,3.4 milyon ton Ure üretmeği ve ayrıca 7.5 milyon ton Metanol üretimini planlamaktadır. İran dünyada birinci Metanol üreticisi konumuna gelmek istemektedir.²¹¹

İran'ın bu sektör ile ilgili planları bununla da sınırlı kalmıyor. Uzun dönemde İran bu sektörde dünyada ilk sıralarda yer almayı hedeflemektedir.“İran'ın amacı Orta Doğunun en büyük petrokimya ürünleri üreticisine çevrilmektir. Bu amacı için 65–70 milyar dolarlık bir yatırım gerekmektedir. İran 2015 kadar toplamda 47 yeni Petro- kimya tesisatı kurarak üretim kapasitesine 43 milyon ton daha artırmayı planlamaktadır”²¹².

Gaz ve ham petrolün bolluğu, geniş iç piyasa, ucuz iş ve eğitilmiş iş gücü İran'ın Petro-kimya. Sektörünü geliştirmedeki avantajlarından sayılabilir. Buna karşın teçhizat ve teknoloji de sürekli bağımlılık ve dünya piyasalarının ihtiyacından fazla üretim yapmak İran petrokimya sanayisinin önemli sorunlarından sayılmaktadır.²¹³

Petro-kimya sektöründeki ham petrole göre daha yüksek bir artı değer ve yatırımların geri dönüşünün çok uzun sürmemesi yatırımların açıklanması açısından İran için önemli bir faktör sayılmaktadır. İran'ın kendisinin teknolojik olarak Petro-kimya tesislerini kurma imkânına sahip olmaması ve kendi mali kaynaklarının yatırımlar için yetersizliği bu sektörde ki gelişimin hızını düşürmektedir.

Bütün bunlara rağmen görünen o ki İran'ın beklide en Başarlı olduğu ekonomik sektör Petro-kimya sektörü olmuştur. Ama petrol fiyatlarının düşmesi ve İran'ın petrolüne olan talebin düşmesi bu alanda ki yatırımları olumsuz etkileyecektir. Ayrıca ülkedeki ekonomik durgunluk, özellikle Real Saniye sektörü ve Bayındırlılık alanında ki durgunluk

²¹⁰ Çeşmandaze Sanat Petroşimi İran,Hoseyin Lotfi(Çev)<http://www.hamshahrionline.ir/News/?id=88267> ,18.03,1388

²¹¹ <http://www.tdca.ir/main/index.php?Page=definition&UID=11726> , 1388.06.04

²¹² Çeşmandaze Sanat Petroşimi İran,Hoseyin Lotfi(Çev) <http://www.hamshahrionline.ir/News/?id=88267> ,18 Khordad 1388

²¹³ Abolfaz Monşi,Tavan Saderati Petroşimi İran Az Negah Yunido, <http://ppg.itan.ir/?ID=1008>,1383.1.25

yılık 6 ile 7 milyon ton olan iç tüketimin de düşmesine neden olmuştur. Diğer yandan dünyada var olan ekonomik kriz de İran'ın bu alanda hedeflediği amaçlar planladığı zamanda ulaşması zor kılmaktadır.

2.2.3 Enerji sektörü

2.2.3.1 Petrol

İran Dünya enerji kaynaklarının çok zengin olduğu bir coğrafyada yer almaktadır. İran Dünya enerji kaynaklarının çok önemli bir kısmına sahiptir. İran'ın bulunduğu coğrafya dünya enerji kaynaklarının yarısından çoğunun kendinde barındırmaktadır. İran bir taraftan Basra körfezinde diğer taraftan Hazar denizinde ki enerji kaynaklarının önemli bir kısmını elinde bulundurmaktadır. Petrol ve gazdan elde edilen gelir, İran ekonomisinin şah damarını oluşturmaktadır. İran'ın petrol sanayisi 212 bin çalışanı ve ülkenin döviz gelirlerinin %80 fazlasını oluşturmakla, İran ekonomisinin temel sektörünü oluşturmaktadır.

Petrol sektörü İran ekonomisinin en büyük ve en stratejik sektörüdür. Petrol sektörü İran GSYH %28, döviz gelirlerinin %84 ve ülkede ki enerji ihtiyacının %95 oluşturmaktadır.²¹⁴ 2006'da petrol gelirleri İran milli gelirinin %85 oluşturmuştur. Ve 2007 'de Bütçe gelirlerinin %70 petrol gelirleri oluşturmuştur. Bu rakamlar petrolün İran'ın ekonomik hayatında neden birinci sırada olduğunu açık olarak göstermektedir.

2008 itibari ile İran günlük 4 milyon 16 bin 500 varil petrol üretmiştir. Bunu 2 milyon 357 bin 200 varili ihraç edilmiştir. 2008 de (1387) petrol ihracatından elde edilen gelir 73 milyar dolara ulaşmıştır.²¹⁵

İran petrol rezervleri 2002 yılında 89.7 milyar varil tahmin edilmekteydi. Ama 2007 yılında son bilgiler ve araştırmalar ışığında bu tahminler 136.7 milyar varil olarak değiştirilmiştir. Bu rakamlara göre İran'ın dünya petrol rezervlerinin %10.3 Sahip olduğu tahmin edilmektedir." 2009 itibari ile İran'ın petrol üretimi günlük 4 milyon 200 bin varildir. Bunun 2 milyon 200 bin varili ihraç edilmektedir."²¹⁶

Petrol bakanlığı İnsan kaynakları birimin başkan yardımcısının dediğine göre:"İran petrol sanayisinde 212 bin kişi çalışmaktadır. Çalışanlardan 91 bin 451 kişi resmi istihdam

²¹⁴ Ettelat sayı 24687,21 bahman. Tahrn,1388

²¹⁵ ettelat Sayı 24687, 21 Bahman 1388

²¹⁶ www.aftabnews.ir/vdcdzx0fzyt0zs6.2a2y.html(09.04.1389)

statüsündeler. Geri kalan 120 bin kişi petrol sanayisinde çalışan özel şirketlerin çalışanlarıdır. Petrol sanayisinde çalışanların yaklaşık 9 bini lisan üzerinde okumuşlardan oluşmaktadır²¹⁷

İran İslam devriminden önce 1978. yılda İran'ın petrol üretim kapasitesi günlük 6 milyon varil idi. İran devrim ile birlikte üretim kapasitesi de düşüşe geçmiştir. Yakın tarihe geldiğimizde 2001 den 2003 kadar kapasite ve üretimde yinede düşüş yaşanmıştır. 2001 de 3 milyon 700 bin varil olan petrol üretimi, 2002 de 3 milyon 574 bin varil olmuştur. 2003'de 3 milyon 305 bin varil, 2004'de 3 milyon 736 bin varil ve 2005'te 3 milyon 915 bin varil olmuştur. 2007 de İran'ın petrol üretimi 4 milyon 51 bin varil ve 2008 de 4 milyon 102 bin varil olmuştur. Bunun 2 milyon 432 bini ihraç edilmiş ve 1 milyon 602 bin varili ülke rafinerilerine gönderilmiştir.

İran'a OPEC tarafında tanınan üretim kontenjanı 3 milyon 800 bin varildir. İran milli petrol şirketi İran üretim kapasitesinin 4 milyon 200 bin varil olduğunu bildirmiştir. İran 2010 başlangıcından günlük 3 milyon 585 bin varil petrol üretmiştir. 2010'da 2009'a göre İran petrol satışı günlük 378 varil azalmış. Bunu nedenini İran petrolüne olan talebin düşmesidir. Bu düşüşte İran'ın nükleer programından dolayı İran'a karşı uygulanan ambargo etkili olmuştur. Bu düşüşün yıllık mali yansıması tahmini olarak 2010 yılında 9,5 milyar dolar olacaktır.²¹⁸

İran resmi makamları üretimin düşmesini OPEC'in tanıdığı üretim kontenjanına uyum çerçevesinde gösterecekler de gerçek şu ki İran ürettiği petrolü satmakta ciddi sorun ile karşı karşıyadır. Irak'ın yinede petrol pazarına girmesi piyasada arz fazlası yaranmasına neden olmuştur. Ayrıca İran'a karşı uygulanan ambargo, İran'a karşı bazı ülkelerin siyasi tepkisi ve İran petrolünün teknik nedenlerden dolayı kalitesinin düşmesi İran'ın petrolüne olan talebi de olumsuz yönde etkilemiş görünüyor.

“İran geçtiğimiz iki senede kendi petrolüne olan talebin azalması sonucu olarak petrolünü düşük fiyattan satmak durumunda da kalmıştır. Geçmişe nazaran İran petrolünün müşterilerinin sayısı azalmış ve şimdi İran petrolünün müşterilerinin %75 Asya ülkeleri

²¹⁷ www.khabaronline.ir/news-60633.aspx,19.01.1389

²¹⁸ <http://www.aftabnews.ir/vdcewe8o.jh8fxi9bbj.html>(22.01.1389)

oluşturmaktalar. İran günlük 400.000 varil petrol satışı ile en çok petrolü Çin'e satmaktadır. İran Angola ve Arabistan'dan sonra Çin'e en çok petrol satan ülke durumundadır".²¹⁹

İran milli petrol şirketinin yardımcısı Caşnsaz'a göre bu günden itibaren İran petrol üretimini %14 düşürmüştür. İran'ın üretimi 3 milyon 400 bin varil olacaktır. Bu karar OPEC üyelerini oturumunda alınmıştır ve İran buna uyacaktır.²²⁰

İran petrol sektörün en önemli sorunu, petrol sahalarına gerekli bakımların yapılamaması, petrol kuyularının yaşlı olması, petrol çıkarma ve işleme teknolojisinde dışa bağımlılık, gerekli malı yatırımların yapılamaması ve bunların sonucu olarak düşen üretim kapasitesi ve yurt içinde ki petrol ürünlerinin ve gazın aşırı tüketimidir.

İran ne kadarda petrol ihraç eden bir ülke olsa da, petrolden elde ettiği gelirin bir kısmını petrol mamullerinin ithali için harcamaktadır. Özellikle benzin ve motorin ithali için İran petrol gelirlerinin önemli bir kısmını harcamaktadır. İran 2008 yılında toplam 6.9 milyar litre beniz, toplam 4 milyar dolar değerinde ithal etmiştir. Yani ülkenin benzin ihtiyacının %29,5 ithalat ile karşılanmıştır. Aynı dönemde 2,9 milyar litre Neft gaz ithal edilmiştir. Ülke ihtiyacının %9 ithalat ile karşılanmıştır.

30 yıl önce petrol üretimi günlük 6 milyon varil olan, İran'ın bu gün üretim kapasitesi 3.7 milyon varile düşmüştür. Birçok uzmana göre durum böyle devam ederse 10 yıl sonra İran artık petrol ihraç eden bir ülke olmaktan çıkacaktır. Business monitor' a göre İran petrol üretimi 2018 de 1 milyon varile düşecektir."İran'ın üretim kapasitesinin düşmesinin en büyük nedeni altyapı yatırımlarının yetersiz olmasıdır. 66 petrol sahasından 50-55 yaşlı ve basınçları düşüktür. Sadece bu nedenden dolayı her yıl günlük 250.000 varil üretimde düşüş yaşanmaktadır. Üretim kapasitesini korumak ve artırmak için yıllık 10 milyar dolar yatırım gerekmektedir. İran 2008 de yeni kontenjan belirlenmeden önce günlük 4 milyon 200 bin varil üretim kapasitesine sahipti."²²¹

İran'ın geçmiş petrol bakanı Novzari söylediğine göre İran'ın petrol sektörünün çeşitli alanlarında 2025 yılına kadar 500 milyar dolarlık bir yatırım yapması gerekiyor. Şu an İran 6 yeni rafineri yapmak aşamasında ve mevcut 7 rafinerisini de güncelleştirmek istemektedir. Parlamento araştırma merkezinin verilerine göre 1384(2006) yılda İran 2 milyar

²¹⁹ Reuters- Reza Tagizadeh, Kaheş Zarfiyat Tolid Naft İran, <http://www.persian.rfi.fr>, (16.03.2010)

²²⁰ Sarmayeh sayı 919 ,12 ,10,1387, <http://www.sarmayeh.net/ShowNews.php?29630> ,

²²¹ Reuters- Reza Tagizadeh, Kaheş Zarfiyat Tolid Naft İran, <http://www.persian.rfi.fr>, (16.03.2010)

dolar yabancı yatırım çekebilmiş. Ama bu rakam 1386(2008) da 980 milyon dolara düşmüş bulunuyor. Parlamento araştırma merkezine göre petrol sahalarında basınç düşük seviyededir ve basıncı uygun seviyede tutmak için gaz veya su enjekte etmek gerekiyor. Diğer taraftan petrol fiyatlarının da düşük olması İran'ın petrol sahalarına kendi kaynaklarında yatırım yapma imkânını da elinden almaktadır. İran'ın OPEC deki temsilcisi Seyid Ali Hatibiye göre İran'ın kendi kaynaklarında petrol sahalarına yatırım yapabilmesi için petrol fiyatlarının 80 doların üstünde olmasına bağlıdır. İran parlamentosu araştırma merkezinin İran'da ki enerji hakkında hazırladığı rapora göre, geçen senelerde petrol tüketimi artmış durumdadır. Ama İran'da ki petrol sahalarında yıpranma sonucu bir performans düşüklüğü vardır. Bu da petrol ihracatına zarar vermektedir. Bu araştırmalara göre üretimi artırmak ve üretim seviyesini korumak için yıllık 4,5 milyar dolarlık bir yatırıma ihtiyaç vardır. Ama yabancı yatırımların ülkede çok az olması ve giderek azalması bu 4,5 milyarlık yatırımı imkânsız kılmaktadır.²²²

Normalde petrol üretim sanayisinin ömrü 30 yıldır. Başka petrol üreten ülkeler petrol tesisatlarını yenilemekte ve yatırım yapmaktalar. Ama İran'da yabancıların yatırım yapmasının önünde hem siyasi hem de yatırımdan elde edilecek kar konusunda yeteri kadar ikna edici koşullar yoktur.²²³

Görünen o ki İran'ın milli gelirinin büyük kısmını ve bütçe gelirlerinin çok büyük oranını oluşturan petrol Saniyesinde İran ciddi sorunlar ile karşı karşıyadır. Bunun beklide en önemli sebebi İran siyasi rejiminin Batlı güçler ile olan anlaşmazlığıdır. Yani sorun ekonomik sorundan çok bir siyasi sorundur. Bu siyasi sorun çözülmeden İran ekonomisinde ciddi bir değişim beklemek gerçek dışı bir beklenti olacaktır. Bu siyasi soruna bakmayarak İran devleti petrol sektöründe gelecek ile ilgili planlamalar ve hedef belirlemelere devam etmektedir. Bu hedeflerin ne kadar ulaşılabilir olduğu tartışmalıdır.

İran'ın petrol sektöründe ki amacı Doğal Gaz üretiminde dünyada Rusya'dan sonra ikinci üretim kapasitesine ulaşmak, Petro-kimya Saniyesinde bölgede birinci sırada yer alarak petrolden en çok artı değeri yaratmak ve petrol teknolojileri geliştirme konusunda bölgede lider ülke olmaktır. Bunalar vurgu yapılsada maalesef yapılan ön görümlere göre petrol alanında bunları yakalamak imkânsız görünüyor.

²²² Seyed Hoseyin Emami, <http://www.daneshenaft.ir/vision.asp?contentid=2927>

²²³ Wolf-Dieter Roth, Aya Naft İran Tamam Mişavad, İran-infos.com(Çev) <http://iran-infos.com/content/view/438/,26.12.2006>

2008 yılında enerjinin tüm türleri itibari ile toplam enerji tüketimi 85,5 milyar litre olmuştur. Günlük 234 milyon litre.²²⁴

2.2.3.2 Doğal Gaz

İran 29 trilyon 610 milyar metrekare Doğal Gaz rezervlerine sahiptir²²⁵ buda dünya Gaz rezervlerinin %17 demektir. İran Rusya'dan sonra dünya'nın ikinci büyük Gaz rezervlerini elinde bulundurmaktadır. İran'ın Gaz üretimi 2009 itibari ile 165 milyar 400 milyon metre kare olmuştur.

İran 2008 'de günlük 386 milyon metrekare gaz tüketimi gerçekleştirmiştir. Bu rakam 2009'da günlük 422 milyon metrekare yükselmiştir. 2009 'da 2008 nazaran Ev ve Ticari işletmelerde %10,3 ve Sanayide %15 bir artış görünmüştür.²²⁶

2009 itibari ile İran'da 12 milyon 300 bin Doğal Gaz aboneliği vardır. 54 elektrik üretim santral ve 25 bin 829 işletme doğal gaz kullanmaktadır.²²⁷

İran petrol bakan yardımcısı Oci: 2009 itibari ile ülke çapında toplam 142 milyar metrekare gaz tüketilmiştir. Bu rakam bir önceki seneye göre %9 bir artışı ifade etmektedir. Bunu %54, yani 75,7 milyar metrekare Evlerde, ticari işletmelerde, 42,2 milyar metrekare yani %30 olmak üzere elektrik üretimi santralında. 23.2 milyar metrekare yani %16 ise büyük sanayide tüketilmiştir. Aynı dönemde 6,8 milyar metrekare gaz ihraç edildi İthal edilen gazın miktarı ise 5,7 milyar metrekare olmuştur²²⁸ İran gaz üretimini hızlı bir şekilde artırmak istemektedir. 1980 ile 2006 arasında Gaz üretimi 25 kat artmıştır.²²⁹

İran Dünya gaz rezervlerinde 2. sırada ve gaz üretiminde 4. sırada yer alırken gaz tüketiminde dünyada 3. sırada yer almaktadır.²³⁰

İran aşırı iç tüketimini karşılamak için günlük 20 milyon metrekare Türkmenistan'dan Gaz ithal etmek zorundadır. Bu koşullarda İran günlük 150 milyon

²²⁴ Şirket melliye pakşe faravardehaye nafti İran, Amarname Msraf Faravardehaye Nafti Enerjiza-1386

²²⁵ Ettelat sayı 24687,21 bahman, Tahran,1388.

²²⁶ Sabte Rekord Cadid Peyk Masraf dar Sale 88 www.farsnews.com/newstext.php?nn=8812220754, 88.12.22

²²⁷ Sabte Rekord Cadid Peyk Masraf dar Sale 88 www.farsnews.com/newstext.php?nn=8812220754, 88.12.22

²²⁹ Şirket melliye pakşe faravardehaye nafti İran-Amarname Msraf Faravardehaye Nafti Enerjiza-1386

²³⁰ İran Dovomin Darande Zakhayer naft Cahan, [http://www.iraneconomist.com/economic/industry-energy-automobile/24710----88--\(01.10.1388\)](http://www.iraneconomist.com/economic/industry-energy-automobile/24710----88--(01.10.1388))

¹²⁹ İran Dovomin Darande Zakhayer naft Cahan, [http://www.iraneconomist.com/economic/industry-energy-automobile/24710----88--\(01.10.1388\)](http://www.iraneconomist.com/economic/industry-energy-automobile/24710----88--(01.10.1388))

metrekare doğal gazı petrol kuyularına enjekte etmekten de aciz durumda kalmaktadır. Ayrıca bu yaşlı kuyuların basıncını korumak için günlük 250 milyon metrekare gaz enjekte etmek gerekiyor. Ama en iyi durum da İran günlük 60 ile 90 milyon metrekare enjekte edebilmektedir.²³¹

2008 de 4,7 milyar metrekare Gaz ihraç edilmiş. Ve ithal edilen miktar 7,1 milyar metrekare olmuştur.2009 da ithal 5,9 milyar metrekare ön görülür iken aynı yılda ihracın 43,8 milyon metrekare olacağı ön görülmüştür. İran'da toplam 790 şehir 8 bin 705 köy gaz tüketim şebekesine bağlı bulunmaktadır.²³²

İran Gazı için iki büyük Pazar vardır. Biri Avrupa pazarı ve diğer Asya pazarıdır. Avrupa pazarı güvenilir. Yasaları ve kuraları olan bir pazardır. Asya pazarında ise özellikle İran'ın Gaz ihraç etmeği programladığı Hindistan ve Pakistan pazarında siyasi sorunlar ve sorunlu bölgeler vardır. Hindistan Pakistan ihtilafı ve Beluçistan eyaletindeki problemler. Rusya'da İran'ı Avrupa pazarında uzak tutmak için İran'ı Asya pazarına yönetmeye çalışmaktadır. İran Gaz ihracatından LNJ ve JTL teknolojisini elde edebilirse daha rahat hareket etmek imkânına sahip olabilir. Ama bu teknolojinin pahalı olması ve büyük yatırımlar gerektirmesi diğer taraftan bu teknolojinin çok sınırlı ülkelerin elinde olması ve İran' a bu teknolojinin verilmemesi de bu konuda ki başka sorunlardandır.²³³

Gaz rafinerisi olarak şu an İran'da ufaklı büyüklü 12 gaz rafinerisi bulunmaktadır. Bunlardan Kangan 110 milyon metrekare, Parse cunubi 140 milyon metrekare ve Parsan 81 milyon metrekare ile İran'da en çok Gaz çıkaran rafinerilerdirler. İran şu an çok büyük üç addet FCC ve RCC rafinerisi yapılmaktadır.94 bin varil kapasite ile Arak'ta 91 bin varil ile İsfahan'da ve 79 bin varil ile Abadan'da yer alacak olan bu tesisler 2013 kadar bitirilmeye çalışılmaktadır. İran'ın genelinde 26 bin kilometre Gaz boru şebekesi vardır. Evleler ve işyerlerine bu hatla gaz ulaştırılmaktadır. Şu an 6000 bin şehir ve köy'e gaz verilmektedir. Toplamda 13 milyon haneye gaz verilmektedir.15 bin Sanayi işletmesi gaz ile çalışmaktalar.47 enerji üretim santrali %75 gaz ile çalışmaktalar. İran 1990 da Gaz rezervlerinin 15.23 bin milyar metrekare olduğunu açıklamıştı. Son 2001 ve 2002 raporlarına

²³¹ Reuters- Reza Tagizadeh, Kaheş Zarfiyat Tolid Naft İran,<http://www.persian.rfi.fr>,(16.03.2010)

²³² Cvad Oci,görüşme,Gazeteciler, <http://www.farsnews.com/newstext.php?nm=8812220754> , 88.12.22

²³³ Caygah İran dar Bazar Saderat Gaz

Cahan,<http://www.ebtekarnews.com/Ebtekar/News.aspx?NID=10819>(04.12.1384)

göre İran Gaz rezervleri 25 bin 800 milyar metrekare dir. Yani İran Rusya'dan sonra toplam dünya gaz rezervlerinin %14 sahiptir.²³⁴

Bissnes monitor dergisine göre: İran'ın gaz ihracatı 2010 yılında 17 milyar metrekare, 2011 de 23 milyar metrekare ve 2012 de yine 23 milyar metrekare olacaktır. 2009 İran'ın gaz ihracatı 2 milyar 647 milyon dolara ulaşmıştır.2010 da 3 milyar 585 milyon dolara ve 2011 de 5 milyar 854 milyon dolara varacaktır.²³⁵ İran'da kontrol altına alınmadığı için boşa yanan gaz miktarı o kadar yüksek ki bu telef olan ve boşuna yakılan gaz ile Buşehir'deki İran'ın nükleer santralının 4 katı kadar elektrik enerjisi elde edilebilirdi.²³⁶

İran bir petrol ülkesi olmasına rağmen ihtiyacı olan benzinin hepsini kendisi üretememektedir. Benzin ihtiyacının yüksek bir miktarını ithal etmektedir.“ İthal edilen benzin ucuz fiyattan satılmaktadır. İran'da benzin 8 senet'e satılmaktadır. Yıpranmış ve eskimiş rafinerilerde benzin üretimi karlı değildir. İran Rafinerilerinde petrol üretiminin %6 heba olmakta ve yerde tortulanmaktadır.”²³⁷

Ayrıca İran petrol kuyularının basıncını korumak için günlük 250 milyon metrekare gaz enjekte etmeli ki İran sadece her gün 60 bin ile 90 milyon metre kare miktarında bu enjekte yapabilmektedir. İran'ın günlük Gaz üretimi 500 milyon metrekaredir. İran sorumsuz iç tüketimini karşılamak için günlük 20 milyon metrekare Türkmenistan'dan Gaz ithal etmek zorundadır. Bazı yorumculara göre durum böyle devam ederse10 içinde petrol ihracatçısı durumundan çıkacaktır.²³⁸

2009 da ülkenin genelinde toplam 142 milyar metrekare gaz tüketilmiştir. Bunun % 30 yani 42.3 milyarı santralarda, %16 yani 23.2 milyar metrekare Sanayide %54 yani 76.8 milyar metrekare evlerde ve ticari işletmelerde kullanılmaktadır.²³⁹

2.2.3.3 Elektrik

İran'da kişi başına elektrik tüketimi (2008)1386 'da 2195 kilowat bu miktar tüketim dünya ortalamasının altındadır.2005 evlerde ısınma ve diğer masraflar için Gaz kullanım miktarı 56.84 kilowat olmuştur. Bu miktar tüketim dünya ortalamasına yakın olsa da çok

²³⁴ Nim NEgahi be Movafagiyathaye 30 Saleye Talaşgaran Arseye Naft va Gaz,Zeyneb Miyri-ruznameye Resalat.1387.11.16

²³⁵ <http://www.edia.ir/vdchkzn6.23n6qdf2.html>(24.09.1388)

²³⁶ [iran-infos.com/content/view/438/5/\(06.10.1385\)](http://iran-infos.com/content/view/438/5/(06.10.1385))

²³⁷ [iran-infos.com/content/view/438/5/\(06.10.1385\)](http://iran-infos.com/content/view/438/5/(06.10.1385))

²³⁸ Reuters- Reza Tagizadeh, Kaheş Zarfiyat Tolid Naft İran,<http://www.persian.rfi.fr>,(16.03.2010)

²³⁹ <http://www.farsnews.com/newstext.php?nn=8812220754> , 88.12.22

yüksek değil. Bunun için İran’da elektrik kesilmelerinin bir tek açıklaması elektrik üretimin yetersiz olmasıdır.²⁴⁰

İran yıllık 124 bin 600 megawat saat elektrik üretimi ile dünyanın 14. büyük elektrik üreticisidir. İran Dünyanın 14 elektrik üretene olmasına rağmen bu ürünün ihracatında önemli bir yere sahip değildir. Ve bu ürünün büyük kısmı ülkeden real sektörün dışında tüketilmektedir.²⁴¹

Yenilene bilen enerji kaynaklarında üretilen enerji miktarı toplam üretilen enerjinin %1 bile teşkil etmemektedir. “Termik santrallerin elektrik üretiminde ki payları %90,8, Hidroelektrik santrallerin payı %9.13 rüzgâr enerjisinin payı %7 dir. Termik santrallerin arasında Buharın payı %34.46,Gaz %32.92, Kombine Çevrim %17 ve Dizel %0.92 dir.”²⁴²

2.2.4 Ulaştırma

Ulaşım ve ulaştırmanın gelişmiş olması saniyeleşme ve ekonomik büyüme için gerekli bir koşuldur. İran 72 milyonluk nüfusu ve 1 milyon 6 bin kilometrekare toprak parçası ile geniş bir ulaştırma ağlarına ihtiyaç duymaktadır. Özellikle İran’ın bir taraftan Basra körfezi ve diğer tarafında Açık denizlere yolu olmayan Orta Asya ve Afganistan gibi ülkelerin olması İran için çok önemli fırsatlar doğurmaktadır.

İran yaklaşık 9 bin kilometre Demir yolu, 110 bin kilometre yolları ve 90 havaalanı ile bölgede ulaşım konusunda orta bir durumda yer almaktadır.

İran’da toplam 9 bin 471 kilometre raylı hatlar mevcuttur. Bu kadar raylı sistem İran için çok yetersizdir. İran 2025 kadar belirlediği hedeflere ulaşmak için yıllık bin 200 kilometre demir yolu yapmalıdır. Ama yetersiz mali kaynaklar bu maça ulaşımı zorlaştırmaktadır.²⁴³ Bu raylı hatlardan Demir yolu hataları 8971 kilometredir. Demir yollarında toplam 406 Lomotif, 1344 yolcu taşıyan ve 21633 yük taşıyan vagon seferde

²⁴⁰ <http://iscanews.ir/fa/PrintableNewsItem.aspx?NewsItemID=256975> , 13/08/1387

²⁴¹ http://www.tebyan-hamedan.ir/iran/archives/post_168.php.htm , 19 Dey 1384

²⁴² <http://iscanews.ir/fa/PrintableNewsItem.aspx?NewsItemID=256975> , 13/08/1387

²⁴³ Sahm Andak Rahahan dar Tarabari Keşvar, <http://www.tinn.ir/vdccc1qs.2bqim81aa2.html> ,17.01.1389

olmuştur.²⁴⁴ 2009 yılında toplam 24,5 milyon yolcu ve 30996 bin ton yük taşınmıştır. Taşınan yüklerin 4531 bin tonu ithalat ve 6475 bin tonu ihracat olmuştur.²⁴⁵

İran Demir yolları toplam 14906 kişiye iş sağlamaktadır. Çalışanların %5 kadın ve %95 erkekler oluşturmaktadır. Çalışanların ortalama %20 resmi olarak istihdam edilmişler. Çalışanların çoğu anlaşmalı ve geçicidirler.²⁴⁶

19 gayri ticari ve 70 ticari olmakla şu an ülkede 89 kullanıma hazır havaalanı bulunmaktadır. Bu havaalanlarında 12 büyük ve geniş uçakları,30 havaalanı orta büyüklükteki uçakları ve havaalanlarının tamamı yani 89 küçük uşakları kabul edebiliyorlar. Ülkede havaalanların 8 uluslararası havaalanı niyetliğindeler. Tahran İmam Khomeyini, Tahran Mehrabad, Maşhad, İsfahan, Tebriz, BandarAbbas ve Zahidan bunların dışında 26 havalananında uluslararası bağlantısı mevcuttur.2009 itibari ile ülke havalılarında toplam 31.9 milyon kişi iç ve dış uçuşlar gerçekleştirmişler. İşlem yaptırmışlar. Bu uçuşların %80 mevcut 8 uluslararası havaalanında yapılmıştır.²⁴⁷

Flight global raporuna göre: İran Birleşik Arap Emirlikleri ve Arabistan'dan sonra Orta Doğunun en büyük hava taşımacılığı filosuna sahiptir. İran'ın şu an 112 addet çalışan uçağı bulunmaktadır. İran yeni uşaklar almak konusunda ciddi siyasi engellemeler ile karşı karşıyadır.²⁴⁸

Tahran'da yeraltı treni(metro) hattı çalışmaktadır. Başak 8 büyük şehir Maşhad, İsfahan, Tebriz, Şiraz; Ahvaz, Karaj, Kermanşah, Kum 'da yeraltı treni çalışmaları devam etmektedir. Tahran Metrosu yıllık 450 milyon kişi taşımaktadır. Ülkenin 94 şehrinde şehir içi otobüs hatları çalışmaktadır. Faaliyete olan şehir içi otobüs sayısı 24 bin dir.²⁴⁹

Dünya bankası verilerine göre İran ticari ulaştırma kalitesinde 155 ülke arasında 103 sırada yer almıştır. İran'ın bölgede rakibi olan Arabistan 40. Türkiye 39. Katar 55.Kuveyt 32.ABD 15. Fransa 17 sırada yer almışlar.²⁵⁰

²⁴⁴ Vezarate rah ve tarabari-ketabe came amari hamlonagle keşvar dar sale 1387-hamolnagle reyli-fasle 3-S:129

²⁴⁵ Vezarate rah ve tarabari-ketabe came amari hamlonagle keşvar dar sale 1387-hamolnagle reyli-fasle 3-S:130

²⁴⁶ Vezarate rah ve tarabari-ketabe came amari hamlonagle keşvar dar sale 1387-hamolnagle reyli-fasle 3-S:185

²⁴⁷ [http://www.airport.ir/HomePage.aspx?TabID=4788&Site=airport&Lang=fa-IR\(ulaşım\)](http://www.airport.ir/HomePage.aspx?TabID=4788&Site=airport&Lang=fa-IR(ulaşım)) (erişimTarihi 10.08.2009)

²⁴⁸ *İran Sevomin Navgan Haml va Nagl Havai Khavarmiyane ra darad, www.iraneconomist.com(23.01.1389)*

²⁴⁹ <http://upto.ir/fa/pages/?cid=92> ,29 Azar 1388

²⁵⁰ <http://www.tinn.ir/vdcdjk0f.yt0s56a22y.html> ,4.02.1389

İran kara ve deniz ulaşımı orta durumda olsa da, hava ulaşımı ambargolar nedeni ile iyi durumda değil. İran Orta Asya ülkelerinin açık denizler yolu olmamasını kendisi için bir fırsata çevirmeye çalışmaktadır. Ve İran'ı bu ülkeler için bir transit ülkesi yapmak istemektedir bunun için de İran'ın meşhur cumhurbaşkanı Rafsancani zamanda Türkmenistan Basra körfezine bağlayan demir yolu hattı yapımına başlanmıştır. Bu demir yolu şu an çalışır durumdadır.

Karayolu taşımacılığının İran ticaretinde ki performansı(ithalat ve İhracat)2 milyon ton olmuştur. 2009 da 1 milyon 700 bin ton ihracat ve 2 milyon 300 bin ton ithalat toplam 20 bin uluslararası faaliyete bulunan kamyonlar ile taşınmışlar.²⁵¹

2008 itibari ile yıllık 5 milyon ton mal transiti yapılmaktadır. Elde edilen gelir ise 2 milyar dolardır. Uzmanlara göre İran'ın yıllık transit potansiyeli 20 bin tondur.²⁵²

Dünya bankası 2007 İran yollarının 172 bin 927 kilometre olduğunu ve bunun %72,8 asfalt olduğunu açıklamıştır. İran Raylı hatlarının uzunluğu 7 bin 335 kilometre olarak açıklamıştır. 2008 toplam 12 milyon 29 bin yolcu ve 97 milyon ton yük Havva yolları ile taşınmıştır²⁵³ Şu an ulaştırma bakanlığı 107009 kilometre çeşitli yollara bakmakla yükümlüdür.²⁵⁴

İran coğrafyasının genişliğini dikkate aldığımızda İran'da demir yollarının ülkenin her yerine yayılması gerekirdi. Ama demir yolu ve hatta kara yolu açısında İran istenilen yerde değil. Özellikle yollar konusunda da ideolojik ve etnik bakış hakim görünmektedir. Ayrıca yolların yapımında ayrılan bütçelerin daha çok başken ve etnik olarak Fars olan bölgeleri geliştirme politikası açıkça göre çarpmaktadır.

2.2.5 Madencilik

İran'da değerli yeraltı kaynakları 54 milyar ton olarak tahmin edilmektedir. Ama genel olarak yıllık 130 ile 150 milyon ton İran madenlerinden değerli maddeler çıkarılmaktadır.²⁵⁵

²⁵¹ <http://www.sarmayeh.net/ShowNews.php?8795> , sayı 788,30 .04. 1387.

²⁵² Amalkard Vezarat Rah dar Tranziyt, <http://www.ravy.ir/content1857892.html>(26.11.1387)

²⁵³ Gozareş Bank Cahani darbareye Egtesad İran, www.tabnak.ir/fa/pages/?cid=94898(04.02.1389)

²⁵⁴ [http://www.mrt.ir/new/static/aim-duty.asp\(ulaşım](http://www.mrt.ir/new/static/aim-duty.asp(ulaşım) (erişim Tarihi 04.10.2009)

²⁵⁵ , Farid Dehgani-nazere elmi Mohandes Mohammad Hasan Moadi Rudsari, Barasiye miyzan zakhayere maadani iran va mogayeseye an ba jahan -majlese shuraye eslami.1384.daftare motaleat zirbonyadi,S:2

2009 yılında ülkede çalışır halde olan 3568 madenden toplam 234,9 milyon ton çeşitli maden ürünleri çıkarıldı. Bu rakam 2008 yılına göre %7,4 oranında artış göstermektedir.²⁵⁶

Şu an İran'da 3 bin 800 yüz çalışan ve çalışmayan Maden var. İran'da madenlerin %98 özel sektörün elinde % 2 Devletin elinde bulunmaktadır. Stratejik maddenler Devletin elinde bulunmaktadır. Maden çalışanları 80 bin kişiyi bulmaktadır. Düşük verim ve teknolojik yetersizlik İran maden sektörünün özelliklerindedir.²⁵⁷

Tablo 6

İran'da Bazı Madenlerin Rezervleri ve Üretim Miktarları(2008)

Taş adı	Madden sayısı	Tahmini Rezerv	Yıllık üretim	Üretimde Dünya sıralaması	
Demir taşı	51	4.2 milyar ton	18.3 milyon ton	15	
Bakır	22	3.2 milyar ton	15 milyon ton	17	
Kurşun ve çinko	26	93.2 milyon ton	1.15 milyon ton 2.12 milyon ton	23 15	
Kromit	42	17.7 milyon ton	97.3 bin ton	9	
Manganez	21	8.2 milyon ton	134 bin ton	12	
Buksit	11	25.8 milyon ton	336 bin ton	21	
Altın	4	13.4 bin ton	188 ton	55	
İnşaat taşları	Çok fazla	Bir milyar ton			

Kaynak: Sanaye ve Maden Bakanlığı, kitabı amalkarde tafsilî sanat ve madan dar sale 1387.moavenate barnamerizi ve tosey ve fan avari-daftar amar ve faravari dadeha. mehir 1388.S:56

2009'da 31 milyon ton Demir Taşı madenlerden çıkarılmış. Bunun 3132 tonu ihracat olarak, 347 milyon dolar değerinde ülke dışına çıkmıştır.

²⁵⁶ Sanaye ve Maden Bakanlığı, kitabı amalkarde tafsilî sanat ve madan dar sale 1387.moavenate barnamerizi ve tosey ve fan avari-daftar amar ve faravari dadeha.mehir 1388.S:56

²⁵⁷Farid Dehgani-nazere elmi mohandes Mohammad Hasan Moadi Rudsari, Barasiye miyzane zakhayere maadani iran va mogayeseye an ba jahan, **majlese shuraye eslami.1384**.daftare motaleat zirbonyadiS:3

Aynı yılda 10.5 milyon ton demir-çelik üretilmiştir. Bunun 628 bin tonu 535 milyon dolar değerinde ihraç edilmiştir.

2009 yılında 190 bin ton Bakır madenlerinde Bakır ve Bakır benzerleri çıkarılmış. Bununla birlikte 1 milyar 200 bin milyon doları ihraç edilmiş. İran bakır Madenlerin en büyüğü Kreman ve Azerbaycan ilindedir. Devlet 4 sene için üretimi 440 bin tona ve 2025 kadar da üretimi 700 bin tona çıkarmak istemektedir.²⁵⁸

248 bin ton Alüminyum ve 200 bin ton Alüminyum tozu çıkarılmış. Alüminyumunu 313 milyon dolar ihracatı yapılmıştır. Aynı dönemde 2425 bin ton Kömür çıkarılmıştır.²⁵⁹

İran'da bulunan İnşaat taşlarının 900 milyon tonu yumuşak taşlar ve geri kalanı sert taşlardan oluşmaktadır. İran bu taşları daha çok işlenmemiş olarak ihraç edip. Sonra işlenmiş taşları ithal etmektedir.²⁶⁰

İran'da en önemli altın rezervleri Kürdistan ili ve Batı Azerbaycan ilinde ki Zerşuran altın madenlerindedir.²⁶¹ Bunların dışında Doğu Azerbaycan Şerefabad Altın rezervleri bulunmuş bulunuyor.²⁶² Merkez bankasının hazinesinde olan altının dışında İran'da toplam var olan altın miktarı 5500 ile 6500 ton arasında tahmin edilmektedir.2007 de İran'da 20 ton altın yatırım için alınmıştır.

İran'da tanınmış Altın rezervleri toplam 420 tondur. İran'da faaliyet gösteren Altın madenlerinde toplam 0.7 ile 1 ton arasında olması tahmin edilmektedir. İran dünyada Altın çıkarmada 56. sırada yer almaktadır. İran Dünya'nın 6. büyük altın tüketicisi durumundadır. Tabii ki bu tüketimin %99 yatırım amaçları ve süslenme aracı olarak kullanılmaktadır. İran'da dolaşımda olan Altın miktarı 300 ton olarak tahmin edilmektedir. Kuyumculuk sektörü İran'da büyük bir sektördür. İran'da 1 milyon 200 bin kişinin bu sektör ile direkt ve ya dolaylı olarak ilişkisi vardır. İran'da kuyumcuların ürettiği işlenmiş altının %45 Tahran'da %35

²⁵⁸ Dr.Ardaşir Saad Mahammadi(İran Bakır Sanayi Milli Şirketinin Başkanı).**Haftenameh Madan va Tose**, Taharan,27.04.1389

²⁵⁹ Sanaye ve Maden Bakanlığı, kitabı amalkarde tafsili sanat ve madan dar sale 1387.moavenate barnamerizi ve tosey ve fan avari-daftar amar ve faravari dadeha.mehir 1388.S:103-104

²⁶⁰ Farid Dehgani-nazere elmi mohandes Mohammad Hasan Moadi Rudsari ,Barasiye miyzane zakhayere maadani iran va mogayeseye an ba jahan,majlese shuraye eslami.1384.daftare motaleat zirbonyadiS:4.5.6

²⁶¹ <http://biziran.ning.com/profiles/blogs/1999960:BlogPost:3085>

²⁶² *Gozareşi az Amalkard Sazeman Zamin şenasi va Ektaşafat Maadani Keşvar*,http://www.donya-e-egtesad.com/Default_view.asp?@=5984 ,06. 06,1385

İsfahan'da ve geri kalan kısmı ise Tebriz, Maşhad ve Yazd'de üretilmektedir.²⁶³ Gayresimi rakamlara göre İran yıllık Altın üretimi 5.5 tondur.²⁶⁴

İran Bakır, Çinko, Kurşun ve inşaat taşları rezervlerinde dünya ortalamasının üzerinde ve zengin sayılmaktadır. İran dünya Bor rezelerinin %5.5'ine sahiptir. Diğerler maden taşları ve Madenlerinde normal durumdadır. İran tespit edilen galvanize rezervleri dünya rezervlerinin %7'ini oluşturmaktadır. Zencan ilinde ki Anguran kurşun ve galvaniz madeni ayar açısından dünyada eşsiz madenlerden biri sayılmaktadır. Ve İran'ın en büyük kurşun ve galvanize madenidir²⁶⁵

Uzman işçilerin ve mühendislerin madenlerde çalışmaması, Gelişmiş teknoloji kullanmaması sonucundan maden sektörünün İran gibi coğrafik olarak geniş bir ülkenin ekonomisinde ki yeri çok küçüktür. Ve GSYMH deki payı 1,1 ile 1,5 arasında değişmektedir.²⁶⁶ Ayrıca İran'da birçok maden ürünü işlenmeden yurtdışına ihraç edilmektedir. Buda madenlerin yarattığı ekonomik değerini düşmesine neden olmaktadır. Ayrıca madencilik sektörünün iş yaratma olanağı da kısıtlı kalmaktadır.

2.2.6 Turizm

2009'da tahmini rakamlara göre İran'a giren turist sayısı 1 milyonu bile aşmamaktadır. İran'a turist olarak girenlerin büyük çoğunluğu dini ziyaret için girenlerdir. Bu tur ziyaretçilerinde da kişi başına bıraktığı para miktarı çok düşük seviyelerdedir. Turizm sektörü İran'da olmayan bir sektördür gibidir. Mezhebi ve dini amaçlı turizm daha yoğundur. İran daha çok yurt dışına turist gönderen bir ülkedir. Turist getiren değil. Bunu en önemli nedeni siyasi rejimin bu konuda ki tutumu ve uygulanan şeriat yasalarında görmek olur.

İran'da turizm sektörü daha çok İranlıları yurt dışına göndermek ile ve yurt içinde ki tur düzenlemeler ile meşkûldür. İran'da çıkan turistlerin maksatları Dubai, Türkiye, Uzak Doğu ülkeleri özellikle Malezya ve Tayland olmak suretiyle din amaçlar ile Suriye, Arabistan ve Irak en çok tercih edilen ülkeler arasındadır. Ayrıca komşu ülkelerde Azerbaycan Cumhuriyeti ve Ermenistan'da İranlıların gezi için çok tercih ettiği ülkeler arasında yer

²⁶³ www.talanews.com/fa/articles/.../643-2010-04-08-09-48-44.html(Muhandis:Seyid, Amir Reza Haşemi)1388.dey 29

²⁶⁴ Vaziyat Tolid Tala dar İran, [www.jamejamonline.ir/papertext.aspx?newsnum=100901647657\(27.12.1387\)](http://www.jamejamonline.ir/papertext.aspx?newsnum=100901647657(27.12.1387)

²⁶⁵ İran Milli jeoloji bilimleri veri merkezi, www.ngdir.ir/minemineral/PMineMineralListAllComment.asp?Pld

²⁶⁶ Farid Dehgani-nazere elmi mohandes Mohammad Hasan Moadi Rudsari, Barasiye miyzane zakhayere maadani iran va mogayeseye an ba jahan, majlese shuraye eslami. 1384. daftare motaleat zirbonyadi S:7

almaktadır. Dubai ve Türkiye'ye en çok tercih edilen ülkelerin başında gelmektedirler ve yıllık yaklaşık bir milyonun üzerinde İranlı Dubai'yi ve 1 milyon kişi Türkiye'ni ziyaret etmektedirler.

2.2.7 Bankacılık ve Hizmet Sektörü

Tüm dünyada hizmet sektörü en büyük ekonomik sektördür.” İran'da hizmet sektörü ikinci büyük sektördür. İran'daki hizmet sektörünün tanımı gerçekten dünya da var olan hizmet sektörü tanımına uyup uymaması konusunda ciddi soru işaretleri vardır. İran'da hizmet sektörü ile telalılık birçoğu zaman karıştırılmaktadır. İran makamları dünyayı örnek göstererek bu sektörün büyümesini istemektedirler. Hizmet sektörünün İran'ın 2008 GSYMH içindeki payı %43,9 olmuştur”.²⁶⁷ Hizmet sektörü İran'da istihdamın %50 sağlamaktadır.²⁶⁸

Biz burada hizmet sektörünü en önemli ayağı olan bankacılığı kısaca ele alacağız. IMF'nin raporuna göre İran Bankacılık sistemi çok büyük sorun ile karşı karşıyadır. Bankalar üzerindeki siyasi baskı sonucu bankalardan alınan kredilerin birçoğu geri ödenmemektedir. Buda bankaları iflasın eşiğine getirmiştir. Kredilerin verilmesinde de yasalardan çok devlete yakınlığın rol oynaması bu durumun nedenlerinin başında gelmektedir. İran bankacılığının en önemli sorunlarında biri devlet bankalarının çoğunlukta olmasıdır. Ülke siyasetini belirleyenlerin bankacılıktan tanımlarının muğlak olması ve İslami bankacılığın tamamen ne olduğu hakkında ki karmaşa İran bankacılığını büyük bir kendini tanımlama sorunu ile karşı karşıya bırakmaktadır. Bankacılığın tek bir tanımının olmaması çeşitli mali işlem yapan kurumların ortaya çıkmasına da neden olmuştur. Bankaların dışında Garzolhasane adında bir devrimci girişim halktan mevduat toplamakta ve krediler vermektedir. Gerçi özel bankaların açılması ile bu durum değişmek üzere olsa da bankaların yaptığı mali işlemler hakkında hukuki ve dini yorumlarda ki farklılık bir sorun kaynağı olmaya devam etmektedir.

Zaten en önemli sorun ekonominin %80 devlet ekonomisi olmasından kaynaklanıyor. Bu da devletin bankalar üzerinde hâkimiyet kurmasına neden oluyor. Devlet bir nevi bankaların sahibidir. Devlet mali ihtiyaçlarını karşılamak için bankalardan bir para deposu olarak yararlanmaktadır. Devlet bankalardan istediği alanlara para enjekte etmek için yararlanmaktadır. Diğer önemli bir sorun Merkez bankasının bağımsız olmamasıdır. Bunun sonucu olarak sürekli açık veren bütçeyi dengeleştirmek için merkez bankası kullanılmakta ve

²⁶⁷ Bahar, şomare 70.23.01.1389,s:5

²⁶⁸ Seyid Ebrahim Alizadeh.[*www.khabaronline.ir/news-88064.aspx\(06.06.1389\)*](http://www.khabaronline.ir/news-88064.aspx(06.06.1389))

buda enflasyonu tetiklemektedir. Yani merkez bankası bir nevi hükümetin mali kaynaklarını karşılamakta ve onların siyasetlerini uygulamaktadır.²⁶⁹

İran bankacılığının diğer bir sorunu dünya bankaları ile ilişkilerinin ambargo nedeni ile çok kısıtlı olmasıdır.İslami bankacılık, Garzolhasane sistemi, Ambargo ve merkez bankasının siyasetin müdahilsine çok açık olması ve bankacılığın net bir biçimde tanımlanmaması İran bankacılığının en önemli sorunlarındanıdır.

Daha önce dövizde ve emlak piyasasında olan paralar şu an borsa ya akmış durumdadır. İran'da borsanın gelişmesinin esas nedenini altın, emlak ve avare paralar olarak nitelene paraların bu borsaya akımında görenlerde vardır. İran'da borsanın ilerlemesini İran ekonomisinin sağlıklı gelişmesinin sonucu olarak görenlerin sayısı çok azdır.²⁷⁰ Tahran borsasının değeri 2009 sonu itibari ile 68 milyar dolar olmuştur.2009 'da Tahran borsasında yapılan alışverişin toplamı18.5 milyar dolar olmuştur.²⁷¹

2.2.8 İş gücü piyasası

İş gücü piyasası açısından İran 'da 1990'larda işgücünün %80 erkeler oluşturuyordu.2008 geldiğinde bu rakam %75 düşmüştür.1990'larda 15 yaşından büyük kadınlar iş gücünün %22 oluştururken 2008 'de %31 oluşturmaktalar.1990 'da toplam iş gücü 15 milyon 500 kişi ken 2008 bu rakam 27 milyon 800 bin kişi olmuştur. İran'da işsizlik oranı konusunda hükümet ile muhalifler arasında ki rakamlarda büyük fark görünmektedir. Dünya Bankasına göre 2008 İran'da işsizlik oranı %10.5 olmuştur.

İran iş piyasasının diğer bir özeliği sendikaların olmamasıdır. Devlet işçi itirazlarını tahammül etmemekte ve işçilerin itirazlarını siyasi itirazlar gibi kaba güce başvurarak bastırmaktadır. İran'da milyonlarca insan Devletin kontrolünde olan iş yerlerinde veya özel yerlerde anlaşmalı ve geçi işçi veya memur olarak çalışmaktalar ve resmi istihdam çok düşük seviyededir.

2010 ilk aylarında ki rakamlara göre İran'da çalışanları %47.7 Hizmet,%31.2 Sanayi ve %21.1 Tarım sektöründe çalışmaktalar.²⁷² İran'da hizmet sektörünün bazı dalarının resmen

²⁶⁹ Mir Gorban Hoseyni Firuz Kuhi.,moşkelat ve narasaihaye Nezam bankdari keşvar

[*javanemrooz.com/articles/Science/comercial/.../article-1888.aspx\(28.07.1388\)*](http://javanemrooz.com/articles/Science/comercial/.../article-1888.aspx(28.07.1388))

²⁷⁰ [*www.iraneconomist.com/economic/bazaar-money-stock/23345---5---.html\(18.12.1388\)*](http://www.iraneconomist.com/economic/bazaar-money-stock/23345---5---.html(18.12.1388))

²⁷¹ [*www.iraneconomist.com/economic/bazaar-money-stock/23345---5---.html\(18.12.1388\)*](http://www.iraneconomist.com/economic/bazaar-money-stock/23345---5---.html(18.12.1388))

²⁷² Seyid Ebrahim Alizadeh.[*www.khabaronline.ir/news-88064.aspx\(06.06.1389\)*](http://www.khabaronline.ir/news-88064.aspx(06.06.1389))

yasak olması işsizliğin yüksek olmasında ki nedenleri biridir. ama en önemli neden İran ekonomisinin petrole dayalı olması ve bir rant ekonomisinin varlığıdır.

2.2.9 Dış Ticaret

İran ihracatının %80 petrol ve petrol ürünleri oluşturmaktadır. İran'ı aslında bir ham madde ihracatı yapan ülke olarak tanımlayabiliriz. İthalata geldiğimizde son yıllarda petrol fiyatlarının yükselmesi ile İran'da bir ithalat patlaması yaşandı. Buda ekonomik büyümeye neden oldu. Aslında İran makamlarının programlarında olmamasına rağmen son yıllarda ithalata dayalı bir büyümeye şahit olduk. İran'da resmi ithalatının dışında çok büyük bir kaçak ithalata mevcuttur ki bu ithalat gümrük bilgilerinde yer almamaktadır. 2009 yılında 55 milyar 848 milyon dolar mal ithal edilmiştir. Bu da 48 milyar 439 milyon dolar olan 2008 ithalatına göre ağırlık olarak %5,5 ve parasal olarak %15,3 bir artışı ifade etmektedir.

Tablo 7

2009 İtibari ile İthalat Rakamları

İthal Edilen Mal	Toplam ithalat içinde ki Ağırlık oranı	Toplam ithalat içinde ki Parasal oranı
Canlı hayvan ve Hayvansal ürünler	%0.4	%1.2
Bitkisel Ürünler	31.8	%9.9
Bitkisel ve hayvansal Yağlar	2.3	2.1
Maden ürünleri	8.7	15.1
Kimya Sanayisi ve ona bağlı Ürünler	8.2	5.1
Plastik ve yapılmış ürünler	4.6	2.6
Deri ve hazır deri	Çok az	Çok az
Ağaç ve ağaç ürünler	0.8	2.1
Ağaç yapıştırıcıları ve Selüloz Elyaf	2.2	2.4
Tekstil Maddeleri ve ürünleri	1.9	1.1
Ayakkabı. Şapka. Şemsiye ve benzeri	az	az
Sramık ve mika	0.9	1.2
İnci ve değerli taşlar	0.1	Az
Normal demirler ve ürünleri	19.0	24.2
Makine, mekanik ürünler Elektrik araç gereçleri	23.2	3.3
Kara, Hava ve Deniz ulaşımı araçları	6.3	1.0
Optik ve fotografik ürünler ve makineler	3.2	0.1

Çeşitli diğer ürünler	0.5	0.3	
Sanatsal ve koleksiyon ürünleri ve ntikalar	4.0	0.5	
Gıda Sanayisi	2.9	6.1	
Diğer	0.3	0.2	
Toplam	100	100	

Kaynak: Sanaye ve Maden Bakanlığı, kitabi amalkarde tafsili sanat ve madan dar sale 1387.moavenate barnamerizi ve tosey ve fan avari-daftar amar ve faravari dadeha. mehir 1388

Tablo 8

2009 İtibari ile İthal Edilen Önemli Mallar

İthal Edilen On önemli Mal	Değeri	Ağırlığı
Demir-çelik ürünleri	5.0	8.7
Benzin	4.9	7.0
Buğday	3.6	13.1
Sanayi yağları ve araba yağları	2.4	3.7
Mısır yağları	1.7	6.6
Pirinç	1.4	3.2
Araba parçaları	1.2	0.1
Araba üretiminde kullanılan Demirler	1.1	1.9
Süper fosfat	1.1	1.5
İşlenmiş Demirler	1.0	1.9
On kalemin toplamı	23.4	47.4
Diğer kalemler	76.6	52.6
Toplam	100	100

Kaynak: : Sanaye ve Maden Bakanlığı, kitabi amalkarde tafsili sanat ve madan dar sale 1387.moavenate barnamerizi ve tosey ve fan avari-daftar amar ve faravari dadeha. mehir 1388

Yukarıda ki Tablo da olan on kaleme 2008 göre, ağırlık olarak %30 ve Parasal değer olarak %40 artış göstermektedir.

Tablo 9

2009 İtibari ile En çok İthalatın Yapıldığı Ülkeler

Sıra	Ülke	Ağırlık	Milyar dolar	Toplam İhracat içinde ki payı %	Ağırlık olarak 2008 göre Değişim
1	Birleşik Arap Emirlikleri	10720 Bin ton	13.438	24.1	— 4.4
2	Almanya	3039	5.325	9.5	4.0
3	Çin	2424	4.915	8.8	— 19.1
4	İsviçre	5951	3.523	6.3	22.6
5	Güney Kore	1692	3.082	5.5	24.5
6	İngiltere	2478	2.033	3.6	— 5.5
7	Fransa	449	1.978	3.5	5.9
8	İtalya	270	1.970	3.5	— 14.1
9	Hindistan	1447	1.813	3.3	5.5
10	Türkiye	994	1.495	2.7	29.5
		29465	39572	70.9	2.2

Kaynak: : Sanaye ve Maden Bakanlığı, kitabi amalkarde tafsili sanat ve madan dar sale 1387.moavenate barnamerizi ve tosey ve fan avari-daftar amar ve faravari dadeha. mehir 1388

2009 da toplam 32,9 milyon ton 18 milyar 146 milyon dolar değerinde Petrol dışı ürünler ihraç edilmiştir.2008 göre ağırlık olarak %2.28 ve parasal olarak %18,2 artış göstermektedir.²⁷³

Birleşik Arap Emirlikleri İran'a yönelik bir ihracat üstü olarak kullanılmaktadır. Birçok İranlı tüccar bu ülkede ikamet etmekte ve ürünleri çeşitli ülkelerden Birleşik Arap Emirliklerine getirerek İran'a ihraç etmekte.

²⁷³ Sanaye ve Maden Bakanlığı, kitabi amalkarde tafsili sanat ve madan dar sale 1387.moavenate barnamerizi ve tosey ve fan avari-daftar amar ve faravari dadeha.mehir 1388.S:60

Tablo 102009 itibari ile En çok ihracat yapılan ülkeler²⁷⁴

Ülke	Ağırlık	Parasal Değeri	Toplam İhtacatta ki ağırlığı %	Toplam ihtacatta ki Değeri %
Irak	3493.45	2383.68	10.6	13.4
Birleşik Arap Emirlikleri	4412.37	2328.21	13.41	12.83
Çin	8791.65	2003.21	26.71	11.04
Hindistan	2647.25	1171.91	8.04	6.46
Güney Kore	1362.04	821.25	4.14	4.53

Kaynak: Sanaye ve Maden Bakanlığı, kitabı amalkarde tafsili sanat ve madan dar sale 1387.moavenate barnamerizi ve tosey ve fan avari-daftar amar ve faravari dadeha. mehir 1388

2009'da İran 55 milyar 189 milyon dolarlık mal ithal etti. İthalat 2008 göre%1.52 oranında düşüş gösterdi.2009 Irak 4 milyar 109 milyon dolar İran mali alarak birinci sırada yer aldı. Çin 3 milyar 120 milyon dolar, Birleşik Arap emirlikleri 2 milyar 875 milyon dolar. Hindistan 1 milyar 263 milyon dolar, Afganistan 1 milyar 2 milyon dolar ile sonra ki sıralarda yer aldılar.

Petrol gazları ihracatı 1 milyar 17 milyon dolar, sıvılaştırılmış poropan gazı 961 milyon dolar, polietilen 934 milyon 300 bin dolar, fıstık 928 milyon dolar ve metanol 653 milyon dolar ile en çok ihraç edilen malların başında geldiler. Değer açısından en çok ithal edilen madde Benzin toplam ithalatın %8,3 oluşturdu. Demir çelik toplam ithalatın %3.79 ve Buğday toplam ithalatın %2.14 oluşturdu.²⁷⁵

Aynı dönemde sırasıyla toplam ithalatın %29.26 Birleşik Arap Emirliklerinden, %8.77 Çin'den, %8.48 Almanya'dan, %6.26 Güney Kore ve %3.86 İsviçre'den yapıldı.²⁷⁶

²⁷⁴ Sanaye ve Maden Bakanlığı ,kitabı amalkarde tafsili sanat ve madan dar sale 1387.moavenate barnamerizi ve tosey ve fan avari-daftar amar ve faravari dadeha.mehir 1388.S:61

²⁷⁵ Sanaye ve Maden Bakanlığı ,kitabı amalkarde tafsili sanat ve madan dar sale 1387

²⁷⁶ Sanaye ve Maden Bakanlığı ,kitabı amalkarde tafsili sanat ve madan dar sale 1387,S.65

Ürün ihracatı petrol ve gaz bağımlıdır. İran petrol dışı ihracatının son yıllarda yükselmesine bakmayarak bu petrol dışı ürünlerde Sanayi ürünlerinin payı çoğalsa da hala petrol dışı ihracatın büyük bölümünü petrokimya maddeleri oluşturmaktadır. İran'ın genel olarak ihracatı petrol, hali, meyve, kuruyemiş(hurma, kuru uzum, fıstık)deri, Havyar, petrokimya maddeleri, gıda ürünleridir.

İran'ın 2009 ihracatı 70 milyar 600 bin dolar olarak açıklanmıştır. Bunun 2010'da 11 milyar artış ile 81 milyar 900 bin dolar olması ön görülmektedir. Aynı yılda petrol dışı ihracat 21 milyar 321 milyon dolar olmuştur. Sıvılaştırılmış Gaz ve Bavul ticaretini de buna eklediğinde toplam petrol dışı ihracatı 25 milyar 596 milyon dolar olmuştur.²⁷⁷

İran petrol dışı ihracatında kuruyemiş, hali diğer elişleri yüksek rakamlardadır. Ama bu ürünler lüks mallar olduğu için ekonomik koşulların iyi olmadığı dönemlerde satılması zor oluyor.²⁷⁸

2.2.3 Diğer Ekonomik Göstergeler ve Yapısal özellikler

Dünya bankasına göre İran GSMH olarak dünya sıralamasında 30. büyük ülkedir. GSYH bakımında ise dünya'nın 24. büyük ekonomisidir. 2007-2008 mali yılında GSYH %7,8 oranında büyümüştür. Ve GSYH'a göre dünyada 24.büyük ülke olmuştur. Bu banka işsizlik oran 2008 de %10,5 olarak açıklamıştır

Devlet 2009'da ekonomik büyümeni 6 ile 7 olarak açıklamış ama IMF 2 ile 2,5 arası olduğunu belirtmiştir. Devletin iddiasına göre 2009 da enflasyon 10 ile 15 arası olmuş ama IMF İran'da ki enflasyonun %30 olduğunu ilan etmiştir.²⁷⁹

IMF'in öngörüsüne göre 2010'da enflasyon %19 olacaktır. Sübvansiyonların kaldırması programı uygulanırsa enflasyon %32 varacaktır.²⁸⁰ İran'da enflasyonun en önemli nedeni merkez bankasının para basmasıdır tabi ki bu da devletin baskısı sonucu gerçekleşen bir durumdur.²⁸¹

²⁷⁷ <http://www.iraneconomist.com/economic/ecnomy-bazaar/24808-.html>(31.01.1389)

²⁷⁸ <http://www.sarmayeh.net/ShowNews.php?20263> , 5Aban 1387sayı 864

²⁷⁹ Alireza Kermani, http://www.radiofarda.com/content/f4_Iran_IMF_report_Shahin_Fatemi/2004863.html

²⁸⁰ <http://alef.ir/1388/content/view/67506/>(17.01.1389)

²⁸¹ Nagşe Naft dar Egtesad İran, Amin Sabeti,<http://aminsabeti.net/1388/11/oil-role-in-iran-economic/>

Uluslararası Ankat örgütünün raporuna göre 2006 ve 2007 yıllarında yabancı yatırım potansiyeli açısından İran 141 ülke arasında yatırım için uygun olan 60 ve 61.ülkedir. Ama yabancı yatırımın Gerçekleştiği miktar açısından 133 sırada yer almıştır. Bu rapora göre 2008 ve 2009 yıllarında sırasıyla 1.658 ve 1.492 milyar dolar yabancı yatırım gerçekleşmiştir.²⁸² Behruz Alişiri İran'ın yatırımlar müsteşarının açıklamalarına göre: 2009 'da İran'da yapılan yabancı yatırımlar tahmini olarak 3 milyar dolar olmuştur.²⁸³ Görüldüğü gibi uluslararası kurumlar ile İran makamlarının verdiği rakamlar farklıdır. Resmi makamların açıklamalarının çoğu siyasi nitelikte ve gerçekleri yansıtmamaktadır.

Bankacılık sisteminin zafı, finans piyasasının yetersizliği ve yüksek siyasi risk yabancı yatırımların İran'a girmesinin önündeki en büyük engellerindendir.²⁸⁴

İran gibi yavaş gelişen ülkelerin özelliklerinden biri yeraltı tabir edilen(underground Economy) seviyesinin yüksekliğidir.²⁸⁵ 2008 yılında 381 milyar dolar olan Gayrı safi yurtiçi hâsılanın %34,4 yani 131,13 milyar dolarını yeraltı ekonomisi oluşturmuştur. Devletin gelir kaynaklarından biri olan vergilerin büyük bir kısmı toplanamamakta bu da ekonomik gelişimi olumsuz yönde etkilemektedir.²⁸⁶

İran ekonomisinin diğer önemli bir özeliği Devletin ekonomide ki ağırlığıdır."İran ekonomisinde devlet sektörünün ağırlığı %80 seviyesindedir".²⁸⁷

Uluslararası Şeffaflık örgütü verilerine göre İran ekonomisi şeffaflık açısından 2006'da dünya ülkeleri arasında 105 sıradan, 2008'de 141. sıraya yükselmiş ve İran ekonomisinde ki şeffaflık giderek azalmıştır.²⁸⁸

Ekonomik sektörlerin rejimi içinde ki çıkar gurupları arasında paylaşımı ve ekonomide ki askeri güçlerin ve ideolojik gurupların çok ağırlıkta olması ekonomideki

²⁸² Mahnameye Egtesadi ve Mali Beynalmollal Egtehad İran-sale davazdahom-şomareye 131.january,2010, Tahran, S:19

²⁸³ [www.fararu.com/vdcdo0k.yt0xn6a22y.html\(02.05.1389\)](http://www.fararu.com/vdcdo0k.yt0xn6a22y.html(02.05.1389))

²⁸⁴ Mahnameye Egtesadi ve Mali Beynalmollal Egtehad İran-sale davazdahom-şomareye 131.january,2010, Tahran, S:20

²⁸⁵ Mahnameye Egtesadi ve Mali Beynalmollal Egtehad İran-sale davazdahom-şomareye 131.january,2010, Tahran, S:23

²⁸⁶ Mahnameye Egtesadi ve Mali Beynalmollal Egtehad İran-sale davazdahom-şomareye 131.january,2010, Tahran, S:23

²⁸⁷ Mahnameye Egtesadi ve Mali Beynalmollal Egtehad İran-sale davazdahom-şomareye 131.january,2010, Tahran, S:23

²⁸⁸ Mahnameye Egtesadi ve Mali Beynalmollal Egtehad İran-sale davazdahom-şomareye 131.january,2010, Tahran, S:24

şeffaflığı azaltmaktadır. Buda ekonomik yolsuzluk ve gelir dağılımında ki uçurumu beraberinde getirmektedir.

Kaçakçılık İran ekonomisinin diğer bir özeliğidir.”her 6 dolarlık ithalatın 1 doları kaçak olarak ülkeye girmektedir.²⁸⁹ Kapalı ekonomik anlayış, bazı ürünlere uygulanan yüksek gümrük vergileri ve bazı ürünlerin ithalatının ve tüketiminin tamamen yasak olması sonucu yüksek gümrük duvarlarını aşmak ve yasak olan ürünleri tüketmek isteği beraberinde geniş bir kaçak ekonomisini de getirmektedir.

IMF 2009 dünya ekonomisi hakkında ki raporunda İran’da 2009 yılı ekonomik büyümesini 1.823 ve İran’ı 183 ülke içinde bu konuda 112 sırada ilan etti.2008 de IMF İran’ın ekonomik büyümesini 2.269 ilan etmişti. Ve dünyanın 55. çok büyüyen ülkesi ilan etmişti. IMF ön görüşüne göre İran 2010’da %3 büyüyerek Dünya ‘da ekonomik büyüme açısından 84. sırada yer alacaktır.²⁹⁰

Petrole gelirlerine bağımlılık, bütçe oluşturulurken petrol fiyatlarının ön görülmesi ve tahmin edilmesi, Askeri güçlerin ekonomide huzuru ve belirli bir oranda ağırlıkları, siyasi görüşe göre ekonomik kayırmacılık ve getirim paylaşımı, bağımsız ekonomik kurumların(merkez bankası) ve kontrol merkezlerinin olmadığı, İran ekonomisinin bazı özelliklerinde veya daha doğrusu sorunlarından sayılabilir. İran ekonomisi Merkeziyetçi devletin yoğun olduğu ve birçok ekonomik sektörün ve alanının devletin elinde olması ama sosyal devletin olmadığı bir ekonomidir.

İran devleti merkeziyetçi bir ekonomik yapıyla kendisini başarması zor görünen bir refah devleti vadi ile yükümlü kılmıştır. Ama devrimden geçen yıllar bunun imkânsız olduğunu ve devletin bunu yapmakta aciz olduğunu göstermiştir. Devletin ekonomide ki ağırlığı özel sektörü yatırım yapma konusunda teşvik edici değil, uzaklaştırıcı bir etkisi olmuştur. İran ekonomisi yönetim açısından şişkin, Liyakatsiz ve fasit bir bürokrasiye sahiptir. Bağımsız kontrol ve teftiş kurumlarının olmaması, devlet sektörü 40 civarında devlet ve devlet üstü kurumların(vakıfların)tekindedir. Bunların çok ucuz ve büyük kredi alma imkânları vardır.

²⁸⁹ Mahnameye Egtesadi ve Mali Beynalmollal Egtedad İran-sale davazdahom-şomareye 131.january,2010, Tahran, S:34

²⁹⁰ [http://www.iraneconomist.com/economic/ecnomy-bazaar/24901-----112-.html\(03.02.1389\)](http://www.iraneconomist.com/economic/ecnomy-bazaar/24901-----112-.html(03.02.1389))

Bu kurumlar ithalat tekelerini ellerinde bulunduruyorlar. Bunların çok sayıda çalışanları var ve yönetim olarak liyakat ilkesi değil de devrime bağımlılık ilkesi geçerlidir. Devrim ilkelerine bağlılığın liyakat ilkesi yerine idarelere alınmada ve istihdamda geçerli ilke olması ülkede iş bilen ihtisas sahibi insanların yönetime gelmesinin önünde bir engel teşkil etmektedir. Bu da ekonomik verimliliği düşürmektedir. Sonuç olarak İran'ın ekonomik geleceği onun siyasi geleceğinden asılıdır. Siyasi yapıda ki her hansı bir değişim İran'ın ekonomik yapısını da etkileyecektir. İran aslında çevre ülkelerine göre ekonomik olarak daha iyi bir durumda olabilecek potansiyel sahiptir. Maddi ve insan sermaye olarak bunu yapabilecek güçtedir. İş gücü İran'da çok ve ucuzdur. İhtisaslı ve eğitilmiş iş gücü sayısı da çoktur.²⁹¹

Gelir dağılımında uçurum. Ekonomik büyümenin yavaşlığı, enflasyonun yüksek olması, bütçe açığı, çevrenin korunmasında çok büyük eskillikler. Uyuşturucu. Fuhuş, insanın gelişimin aşağı düzeyde olması, İran'ın var olan potansiyellerine ters gelmektedir. İran ekonomisi ön görülemeyen gelirlere dayalıdır. Petrol gelirlerini ön görmekte büyük bir sorun vardır. Verimliliğin düşük olması, tüketimde israfın yüksek olması, ekonomik yönetimin siyasi ve ideolojik kaygılardan bağımsız hareket edebilmesi İran ekonomisinin özelliklerindedir. İran ekonomisini bu özellikleri ile açıklamak mümkündür. Petrole bağımlılığı, ekonominin devlet ve devlete bağlı sivil görünümüne ekonomik örgütlerin kontrolünde olması, İthalata bağımlı, tekelerin nüfuzunda, düşük vergi oranları, abartılı sübvansiyonlara dayalı ve göreceli hareketsiz olarak tanımlayabiliriz.²⁹²

İran ekonomisini temelini yarım ve geçici kapitalizm(kapitalizmden kararsız bir karışım),popülizm ve İslami maslahetçilik den bir karışım olarak görebiliriz.

²⁹¹ [http://www.iraneconomist.com/economic/conomy-bazaar/24944-2010-04-24-08-48-53.html\(04.01.1389\)](http://www.iraneconomist.com/economic/conomy-bazaar/24944-2010-04-24-08-48-53.html(04.01.1389))

²⁹² Cahangir Amuzgar, Negahi be Eghtesad İran pas az Engelab, İran Nameh, sale 18, <http://www.fis-iran.org/fa/irannameh/volxviii/post-revolution-economy>

III. BÖLÜM

GÜNEY AZERBAJYAN'IN SOSYO-EKONOMİK YAPISI VE MERKEZİ HÜKÜMETİN UYGULADIĞI SOSYO-EKONOMİK POLİTİKALAR

3.1 TARİHİ, SİYASAL VE KÜLTÜREL OLARAK GÜNEY AZERBAJYAN BÖLGESİ

Makedonyalı İskender yaptığı doğu seferi ile Akamenit imparatorluğuna son verdi. Az sonra m.ö. 323 de İskender vefatı ile onun kurduğu imparatorluğun dağılması üzerine Azerbaycan topraklarının kuzey kısmında Alban, Güney kısmında ise Midia- Atropatena adıyla tanına Atropaten devleti kuruldu. Strabon(M.Ö. 64- M.S.24) bu adı III. Dara (Darius) döneminde (m.ö. 336–330) Midya Satrap'ı, Atropat'ın adıyla ilişkilendirmiştir.²⁹³ Bu ad ortaçağ Suriye ve Bizans kaynaklarında, Adorbiqan, Ortaçağ Farsça metinlerde, Aturpatkan, Azerbaycan, Arap kaynaklarında Adribican şeklinde kullanılmıştır.

M.Ö. VIII-VII. Yüzyıllara ait çivi yazılarında Azerbaycan'ın bir kısmı için Andipatianu/Andarpatian (Aderpatyan) adı kullanılmıştır. Bazı araştırmacılar çivi yazılarındaki bu adı Azerbaycan adının en eski varyantı olarak kabul etmektedirler.²⁹⁴

Azerbaycan kelimesinin etimolojisine gelince, bu konuda farklı düşünceler ileri sürülmüştür. Taberi (öl. 922 miladi) gibi bazı tarihçiler bu adın etimolojisini: Azer = Pehlevicede od, Pat= koruyucu ve Gan= mekan anlamına gelen bir ek şeklinde verirken, Camiut- tevarih (m. 1305) sahibi Reşideddin ve Burhan-i Kati (m. 1652) yazarı Tebrizli Muhammed Hüseyin Helef gibi bazı müellifler bu adı Türk dilleri ile ilişkilendirmişler. Onlara göre Azer Türkçede Yüksek yer, Baygan ise büyükler demektir.²⁹⁵

İslami dönem kaynaklarında bu günkü Azerbaycan cumhuriyeti bazen Aran olarak isimlendirilmekle birlikte, söz konusu kaynaklarda Azerbaycan memleketi genelde Azerbaycan Cumhuriyeti ve Güney Azerbaycan topraklarını sınırları içine almaktadır.

²⁹³ S. Aliyarlı, **Azerbaycan Tarihi**, Bakü, 1996, s. 77

²⁹⁴ Z. M. Bünyadov, Y. B. Yusifov, **Azerbaycan Tarihi**, 1994, s. 19

²⁹⁵ Aliyarlı, s. 78

Rusların, ilk olarak Kazan Hanlığını 1552 de ele geçirmesi, Türk ülkeleri tarihi bakımından bir dönüm noktasıydı. Bu tarihten sonra Rus ilerleyişi durmak bilmeksizin Sibirya, Kafkasya ve Türkistan istikametinde devam edecektir.²⁹⁶ İran'a karşı 1804–1813 savaşlarıyla Kafkasya'nın bir kısmını ele geçiren Ruslar, 1826–1828 savaşı sonucunda İran'ın Türk sülalesi Kaçaralara kabul ettirdikleri Türkmen Çay Mukavelesi ile de, Aras nehrine kadar olan toprakları işgal ettiler. Böylece Azerbaycan ikiye parçalanarak önemli bir hissesi Rus egemenliğine girdi.

Kafkasya ülkeleri o sıradan Azerbaycan birinci dünya savaşının doğurduğu koşullardan yararlanarak 1918 de bağımsızlıklarını ilan ettiler. Azerbaycan cumhuriyetinde büyük ölçüde iktidarı ele geçiren Müsavat Partisi, ciddi bir biçimde Güney Azerbaycan meselesi ile de ilgileniyordu.

Bu satırların yazarı, “Kuzey Azerbaycan” terimine ilk kez, Müsavat Partisi Lideri, Mehmed Emin Resulzadenin, Yusuf Akçuranın 1928 de neşir ettiği “Türk Yılı 1928” isimli yıllığında, yazdığı “Kafkasya Türkleri” isimli makalesinde rastlamıştır.²⁹⁷ Bu da doğal olarak Güney Azerbaycan ifadesinin de o dönemde kullanılmakta olduğunu ima etmektedir. Ancak siyasi literatürde, Güney Azerbaycan terimi daha çok 1945 te Azerbaycan Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla kullanılmaya başlamıştır.

İkinci dünya savaşı sonunda Azerbaycan Demokrat Partisi önderliğinde merkezi Tebriz olmak üzere, Azerbaycan Cumhuriyet kurulmuştur. Cumhuriyetin başbakanı olarak da ADP lideri Seyid Cafer Pişeveri seçilmiştir. Azerbaycan Cumhuriyeti hükümetinin 16 Ocak 1946 da, başbakan Pişeveri, meclis başkanı Şebisteri, ADP başkan yardımcısı S. Padegan, eğitim bakanı Biriya, içişleri bakanı Cavid tarafından imzalanarak yayınlanan Manifestosunun 11. Maddesinde (Güney) Azerbaycan sınırları belirlenmiştir. Bu maddeye göre: “*Azerbaycan Ulusal Demokratik Cumhuriyeti adı geçen şehirleri ve ona bağlı bölgeleri sınırları kapsamına almaktadır: Tebriz, Erdebil, Miandoab, Marağa, Selmas, Hoy, Merend, Miyane, Enzeli, Makı, Eher, Herovabad, Zencan, Kazvin, ve Hemedan. Nitekim cumhuriyetimizin sınırlarını belirleyen ve bu belgeye ilave edilen haritada yer alan şehir ve köylerin nüfusunun % 95 'ini Azerbaycan Türkleri oluşturmaktadır*”.²⁹⁸

²⁹⁶ S. Sertçelik, “Rus İmparatorluğunun Avrupa Yakasında Yaşayan Türklerin Demografik Dağılımı Ve Çarlık Rusyasının Türklerle Yönelik Politikaları”, *Türkler*, c.7, s.387

²⁹⁷ M. E. Resulzade” *Kafkasya Türkleri*” İstanbul, 1993, s.29

²⁹⁸ Cemil, Hasanlı” *Soğuk Savaşın İlk Çatışması İran Azerbaycanı*” İstanbul, 2005, s. 274

Güney Azerbaycan kavramı aslında Azerbaycan'ın ayrılmışlığın ve birlik arzusunu bir tezahürdür. Bu kavram özellikle Azerbaycan cumhuriyetinin sınırları dışında kalan ve İran siyasi terkinin bir parçası olan Azerbaycan'a ıtlak edilmiştir. Özellikle Azerbaycan'ın Güney kısmında üretilen edebi eserler Güney Azerbaycan edebiyatı veya Cenub edebiyatı adı altında ele alınmıştır.1990'da Sovyetler birliğinin çökmesi sonucu Azerbaycan Cumhuriyetinin yenede bağımsızlığını kazanması ile İran Azerbaycan'ın da ki milli uyanış ve kimlik bilincinde ki artış sonucu, Güney Azerbaycan Kavramı daha sık kullanılmaya başlandı. İran'da ki merkezi devletin giderek Türkleri Farslaştırma politikalarının yoğunlaşması İran Azerbaycanlıları arasında ki farklı bir millete ait olma duygusunu canlandırarak Güney Azerbaycan kavramı bir coğrafi ve Edebi kavramdan çok bir siyasi projenin simgesi haline geldi.

Güne Azerbaycan Türkiye, Azerbaycan cumhuriyeti, Ermenistan, Irak, Hazar denizi ve Farsistan denilen coğrafya arasında yer alan, Bu gün İran idari inzibati yapısına göre Doğu Azerbaycan, Batı Azerbaycan, Erdebil, Zengan, Kazvin, Hamadan illerini ve Tahran, Giylan, Kürdistan, Merkezi (Arak),İsfahan ve Fars illerinin bazı şehirlerini kapsayan bir coğrafik alanı kapsamaktadır. Çeşitli tarih dönemlerde sınırları değişen bu bölge genel olarak bu gün İran adlandırılan topraklarda kurulan çeşitli devletlerde. Akamenit, Selçuklu ve... Özerk bir bölge olarak, kurulan merkezi devletler ile anlaşarak göreceli bağımsızlığını korumuştur.

Safeviler zamanı Güney Azerbaycan'ın en büyük şehri olan Tebriz Safevi imparatorluğunun başkenti olmuştur. Başkentin Kazvin ve İsfahan taşınmasından sonrada Tebriz ve Güney Azerbaycan önemini yinede korumuştur. Başka bir Türk sülalesi olan Kaçarların yeni devlet kurması ile Tahran Başkent seçilmiş ama yine de Tebriz Kaçar devletinin kaderini belirleyen şehir olmuştur. Tebriz Velihtın İkamet etiği şehir ve devlet makamlarının eğitim merkezi olmuştur. Kaçar devletinin ilk dönemlerinde Tebriz hala İran'ın en büyük ve en gelişmiş şehri olma niyetliğini korumuştur. Ama Kaçarların sonuna doğru Tahran İran'ın birinci şehri ve Tebriz ikinci şehri durumundadır.

11.yüzyıldan Pehlevi rejiminin ortaya çıkışına kadar(1925) İran'ın siyasal iktidarı genel olarak Türk idi. Türk ve Fars kültürel unsurları, hükümetin etnik yapısını ve ülkenin kültürel yapısını etkiliyordu. İran'ın çeşitli imparatorlukları kültürel çeşitlilikleri ile ön plana

*çıkıyorlardı. Bu dönemlerin çoğunda İran'ın başkenti Azerbaycan'da idi. 11.yüzyıldan 1920'ye kadar Tebriz İran'ın en önemli ticari merkeziydi.*²⁹⁹

Bu dönemde ülke ad olarak “Mameleke Mahruseye İran” adlandırılmaktaydı. Yani korunmuş İran memleketleri, bu korunmuş İran memleketleri Kaçarların ilk dönemlerinde 5 saltanat ve 12 Hakımneşin'den oluşuyordu. Yani göreceli olarak bugünkü federal devlete yakın bir yapıda olan 5 Eyalat ve il yapısına benzer 12 ilden oluşuyordu. ilk Saltanat veya Eyalat ise Azerbaycan Saltanatı olarak adlandırılıyor ve Azerbaycan Hamadan ve Zancan'dan oluşuyordu. Bu Saltanatta İran'ın valiyetini barındırıp terbiye ediyordu. Azerbaycan'daki Hükümetin yönetimide bu Valiahtın elinde idi. 19011 den sonra Meşrutiyet devrimi ile barebare bu yapı değişerek İran 4 eyalat ve 23 velayattan oluşan bir idari yapı taşıyordu. Bu dönemde de Azerbaycan başda gelen Eyalatlerin biri olarak özel bir konuma sahipti.

*“1722'de Safevilerin İmparatorluğunun sona ermesi ile onun yerine geçen Nadir Şah Afşar'ın 1747 yolda öldürülmesi ile İran'da bir iktidar boşluğu yarandı. bu dönemde Güney Azerbaycan' inin Tebriz, Urumiye, Zangan, Ardebil, Khoy, Maku, Qaradağ ve Marağa şehirlerinde hanlıklar yarandı. Aynı dönemde hanlık olan Bakû, Şakı, Şamahı, Qarabağ ve Nahçıvan hanlıkları daha bağımsız olmaya başladılar. Bölgesel kimlikler daha da güç kazandı. Hanlıklara genellikle tamamen Türk soylu hakimler Hüküm sürüyordular”.*³⁰⁰

1779 da Kaçarların İktidarı ile birlikte, Kaçarlar yeniden Kuzeyde yer alan Hanlıkları denetim altına almak istediler bu istek Kaçarlar ile Rusları karşı karşıya getirdi. Çünkü Rusya bu Hanlıkları kendi topraklarına katmak istiyordu.³⁰¹

Sıcak sulara inme politikası güden Çar Rusya'nın yayılma planlarının çerçevesinde birinci Petro döneminden (1696–1725) başlayarak Azerbaycan bu yayılma siyasetinin amaçlarından birini oluşturuyordu. Bunun içinde Rus Askeri makamları Azerbaycan hakkında geniş araştırmalar girişmişler. Rus subayı Burnaşev: 18. yüz yıl Azerbaycan'ı Şeki, Karabağ, Guba, Şamahı, Bakû, Nahçıvan, Gence, Tebriz, Erdebil, Hoy, Urumiye, Talış, Marağa, Maku hanlıklarına ayrılmıştı. Hanlıkların bazılarının idari yapısının yarı bağımlı, kimilerinin ise bağımsız olduğunu saptamıştır.

²⁹⁹ Shaffer.Brenda”**Marzha va Baradari İran va Çaleş Hoviyet Azerbaycani**” Yaşar Sadagiyani Azer(çev), Ulus,1 Tahran ,1385,s.41

³⁰⁰ Shaffer.Brenda, ,s.45

³⁰¹ Shaffer.Brenda, ,s.45

1790' lı yıllarda, İran'da Türk kökenli Kaçarlar yönetime geldikten sonra, kuzey hanlıkları birbiri ardı sıra bağımsızlıklarını yitirerek, Kaçarların hükümrânlığı altında girdiler. Aras Güneyinde ki bölgeler ise zaten Kaçar devletini kurmakta yardımcı olmuş ve bu devlete katılmış unsurlardan oluşuyordu. Kafkasya'nı kendi topraklarının bir parçası olarak gören Kaçarlar ve Kafkasları işkâl ederek sıcak sulara inmeye çalışan Rusya doğal olarak çıkar çatışması yaşadıkları için karşı karşıya gelmek zorunda kaldılar.

19.yüzyılın başında İran (kaçarlar)ile Rusya Kafkaslar ve Güney Azerbaycan'ın kontrolünü ele geçirmek için defalarca savaştılar. İran ilk savaşta yenilerek 1813 Gülistan antlaşmasını imzalayarak Kafkasların büyük bölümünü Rusya verdi.1825 başka büyük bir savaşta İran yinede yenilerek, 1828 Türkmençay antlaşmasını kabul edib Kafkasların kalan kısmını da Rusya'ya terk ederek Aras nehrini sınır olarak kabul etti. Böylelikle Azerbaycan iki devletin denetimine geçti. Bu antlaşma birçok Azerbaycanlı için milletin ayrılık sembolüdür.³⁰²

Rus-İran savaşlarını izleyen, Gülistan(1813) ve Türkmençay (1829) Barış Antlaşmaları sonucu Azerbaycan ikiye bölünmüş Aras Nehri doğal sınır olarak kabul edilmiştir. Nehrin kuzeyinde kalan kısım (Azerbaycan'ın Kuzeyi) önce Çarlık Rusya'sı terkinde Kafkas Azerbaycan'ı, sonra 1918 Azerbaycan Cumhuriyeti olarak ve daha sonra Sovyet Rusya'sının sosyalist Cumhuriyetlerinden biri olarak Sovyet Rusya'sının denetimine geçmiştir. Ancak Sovyetlerin dağılması ile 1991 yılında bağımsızlığını ilan ederek Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti adıyla bağımsız devletlerarasında yerini almıştır. Aras Nehrinin Güneyinde kalan kısmı ise (Azerbaycan'ın Güneyi) veya (Güney Azerbaycan), Türk Kaçar sülalesinin yönetiminde 1925'te kendisini Arayanların Padişahî ve Pers imparatorluğunun mirasçısı ilan eden Pehlevi Sülalesinin yönettiği İran'ın terkinde kalmıştır. Daha sonra 1945-1946'da Güney Azerbaycan İran merkezi yönetiminde ayrılarak özerklik ilan etmiştir. Phelevilerin ordusunun saldırısı ve uluslararası baskılar sonucu bir sene süren özerklik sona erdi. Ve Güney Azerbaycan bölgesi yeniden İran'ın merkezi yönetiminin denetimine geçmiş oldu.1979 İran İslam Devrim ile Güney Azerbaycan bölgesi yinede merkezi devlet aleyhine ayaklanarak özerklik isteminde bulunmuş ama Devrim güçleri Tebriz'i bombardımanla tehdit ederek yeniden İran merkezi yönetimin bu bölgedeki denetimini sağlamışlar.

³⁰² Shaffer.Brenda, ,s.46

Tükmençay ve Gülüstan Antlaşması sonucu aynı dili konuşan aynı kültürel değerleri paylaşan bir halk birbirinden ayrılmış oldu. Bu ayrılış hiçbir zaman unutulmadı. Rus diplomat Tebriz'deki Rus Konsolosu 1903 yılında gönderdiği raporda, *Azerbaycan Türeleri'nin Ruslardan nefret ettiklerini ve kendilerini ikiye böldüklerini unutmadıklarını yazıyordu.*³⁰³

1925 Pehlevilerin İran'da Fars etniği milliyetçiliği üzerine kurdukları Pehlevi padişahlığına kadar Azerbaycan eyaleti gülcü konumu koruyarak ülkenin en gelişmiş ve zengin bölesi olma özeliğini korudu.

20. yüzyılın başında Azerbaycan Türkçesi konuşma dili olarak hem Azerbaycan'da hem de ülkede yaşayan diğer halklar arasında yaygınlaşmış ve insanlar arasındaki iletişimi sağlayan bir dil idi. İran'ın en zengin ve gelişmiş velayeti olan Azerbaycan'da, kapitalizmin gelişmesi ile oluşan aydın kesimi, siyasal ve kültürel topluluklar kurmaya, çağdaş uygarlık düzeyinde okullar açmaya çalıştılar. Mirze Sadıg Tebriz'inin 1893 yılında basılmış "Defter-i Edebiye" ders kitabında, çocuklara, anadilin öğretmek için çaba gösteriyordu.

Bu dönemde Azerbaycan kimliği güçlendirmek için yayınlar vardı.1905 Mirza Hasan Ruştiye'nin Tebriz'de yayınladığı" Vatan Dili" kitabı Azerbaycan Edebiyat ve folklorunu ön plana çıkarıyordu.1907 Türkçe Farsça yayınlanan Azerbaycan Gazetesi milli kimlik konusunda ki çeşitli bakış açılarını gündeme getiriyordu.³⁰⁴

19.yüzyılın sonunda Azerbaycan Türkçesinin yazımı ve eğitimi için çağdaş alfabe geliştirilmiş ve dilin eğitimi için bir sistem oturtulmaya çalışılmıştır.

Kaçarlar döneminde Türk dili İran Derbarın'da en rayiç dil ve farsça genel edebi dil idi.³⁰⁵ Ama dil çeşitliliği Kaçarlar döneminin özekliklerindendi. Bu dönemde Azerbaycanlıların ve Türk dilinin konumu o kadar güçlüydü ki yurt dışına giden öğrencilerin tümü Azerbaycanlılarıydılar. Gittikleri ülkelerde onların Farsçayı iyi bilmemeleri hayret ve şaşkınlık ile karşılanıyordu.³⁰⁶

³⁰³Seriyye GENCELİYEVA TAMER, Rus ve Fars Egemenliği Altında Kuzey ve Güney Azerbaycan'da Kültürel Kimlik Arayışları www.gunaskam.com/tr/index.php?option=com_content(10.02.2010)

³⁰⁴ Shaffer. Brenda, ,s.62

³⁰⁵ Henry D.G.Law,"Modern persian prose(1920-1940),in Tomas M.Ricks,ed.Critical Perspectives on Modern Persian Literatue(Washington, D.C.:Three Continents press)

³⁰⁶ Shaffer. Brenda, ,s.46

Türkçenin bu konumu ve Azerbaycanlıların bu kadar etkin olmalarına rağmen 1925 Rıza şahin iktidarı ile birlikte Türkçenin bu konumu son buldu ve Türk dili eğitimi yasaklandı. Bu dönemden başlayarak İran'da ki siyasi idare ve yönetimin Azerbaycan karşı tutumu Azerbaycan'ı Türk kimliğinde soyutlamak, Azerbaycan Türklerinin kendileri Fars olarak görmelerini ve Fars olduklarını benimsemelerini sağlamaktı. Bunun içinde geniş bir siyasi, hukuki, kültürel ve ekonomik planlama yapıldı.

Pehlevi rejimi İran'ın sadece Farsı kimliğine ve yapısının olduğuna dair siyasetine vurgu yapınca(bu politika aşağı yukarı İran İslam rejimini döneminde de uygulandı)Azerbaycan kimliği İran kimliği ile karşı karşıya geldi. Bu da Azerbaycan kimliğinin öne çıkmasına neden oldu.³⁰⁷

Yeni Phlevi devleti resmen İran'da Türk adında bir ırkın olmadığını ve Azerbaycanlıların Fars olduklarını anacak Cengiz Han'ın saldırıları sonucu dilerin zorla Moğollar tarafından değiştirildiğini iddia ediyordu. Bunun içinde devlet destekli yüz binlerce kitap, yazı yayınlanıyor ve bu yalan üzerine geniş bir edebiyat yaratılıyordu. Bu yalanı gerçeğe dönüştürmek için Azerbaycan Türklerinin Fars olan bölgelere göç etmesi için gerekli planlarda yapılıyordu.”*Pehlevileri zamanında Azerbaycanlılar ve başka etnikler kaşı ciddi kültürel baskı ve geniş ayrımcılık vardı*”.³⁰⁸

Kaçarlar döneminde İran'ın en zengin bölgesi olan Azerbaycan Fakirleştiriliyor. Buna mukabil Fars etniğin yoğun olduğu bölgeler zenginleştiriliyordular. Aslında bu politikalar Kaçarların son döneminde İngiltere'nin nüfuzunun artığı ve İngiltere ile çok yakın ilişkileri olan devlet adamları tarafından başlatıldığını da söyleye biliriz. İngiltere'nin bu tavrının altında yatan gerekçe Hindistan'ı korumak için İran'da güçlü bir merkezi hükümete ihtiyaç duymasıdır. Bu gülcü merkezi Devleti tehdit edebilecek tek milletinde Azerbaycan Türklerinin olduğunu düşünüyordu. Kaçarların son döneminde Başlayan merkezileşme ve diktatörleşme siyasetine karşı dayanan da Kaçarların kendi soydaşları olan Azerbaycan Türkleriydi.

Tebriz Azerbaycan'ın en çok nüfuslu kenti olarak 20 yüzyılın ilk çeyreğinde İran'ın devrimci faaliyetlerinin merkeziydi. Bu faaliyetler sonucu 1906 Meşrutiyet devrimi ortaya çıkmıştır. Meşrutiyet devriminin Azerbaycanlı siyasilerin çoğu İran'ın tümünü etkileyecek amaçları için rejime baskı yapıyorlardı. Ama Azerbaycanlılar bazı dönemlerde Meşrutiyet

³⁰⁷ Shaffer. Brenda, ,s.41

³⁰⁸ Shaffer. Brenda, ,s.72

devrimini korumak için rejimi İran'dan ayrılmakla da tehdit ettiler³⁰⁹. Bu tehdit onların İran'da ki özel siyasi ve kimlik konumlarında haberdar olduklarının bir göstergesidir.³¹⁰

“Kaçarlar son döneminden itibaren Azerbaycanlılar İran'da sistemin merkezileşmesi sonucu konumlarının zayıfladığını his ediyor ve buna itiraz ediyorlardı. 1906–1911 İran'da Anayasacılık hareketi sayılan ve Meşrutiyet adı ile biline devrimin başını çeken Sattar Han'ın isteklerinde biri de yerel yönetimlerin güçlendirilmesi ve Azerbaycan eyaletine merkezi devletin daha fazla ve geniş yetkiler vermesiydi. 1908 de Mohammad Ali Şahın Meşrutiyet devrimini tersine çevirmek ve İran'a dikta rejimini hakim kılmaya çalışıyordu. Tebriz ahalisi Sattar Han'ın öncülüğünde şah karşısında ilk direnişi gösterenler oldular. Sattar Han'ın adamları Tebriz Şehrinin Encümen Tebriz adına şerhi tasarruf edip ve İran Bayrağını indirerek Encümen Tebriz'in bayrağını çektiler. Sattar Han'ın “Azerbaycan milleti” Mohammad Ali şah rejimini kabul etmiyor ve Tebriz'i İran'ın geçici başkenti olarak ilan ediyor diye açıklama yaptı”.³¹¹

Azerbaycanlıların İran'ı demokratikleştirme ve yerel yönetimleri güçlendirmek için mücadelelerinin devamı olarak 1921'de yinede İran için demokrasi ve Azerbaycan için özel yetkiler isteyen Demokrat partisinin başı Olan Şeyh Mohammad Hıyabanı isyan ederek 6 Ay sürecek olan Azadistan Devletini kurmuştur.

“Kaçarların son döneminde Hıyabanı Azerbaycan şehirlerinin temsilcilerinden bir konferans düzenleyerek, Farsça ve Türkçe Tecedod Adında bir gazete yayınlamaya başladı. Demokrat Partisinin Azerbaycan şubesinin ismini Azerbaycan Demokrat fıkrası olarak değiştirdi.³¹² Azerbaycan Konferansı İran merkezi hükümetinden bir dizi isteklerde bulundu. Azerbaycan bölgesine Azerbaycanlıların güvendiği Türk yöneticilerin atanması, Milli şuranın olağan üstü Tahran'da toplanması, Meşrutiyet yasasında kabul edildiği gibi Encümenlerin yenede işe başlaması(yerel yönetimlilerin).³¹³ Hıyabanı Konferansın sonunda konuşmasında: Azerbaycan Meşrutiyet Devriminde tüm fedakârlıklarına rağmen Milletvekili sayısı ve Merkezi devletin bütçesinden yeterince pay alamamıştır diye konuştu. Şah bu istekleri ret

³⁰⁹ Abrahamian, E.İran beyin do ingelab, s:99

³¹⁰ Shaffer. Brenda, ,s.62

³¹¹ Shaffer. Brenda, s.62

³¹² Shaffer. Brenda, s.63

³¹³ Abrahamian, E.İran beyin do ingelab, s:112

edince Hıyabanı 1920 de tüm Azerbaycan'ı kontrolü altına alarak özerk "Azadistan" devletini kurdu".³¹⁴ O Türk dilinin tüm Azerbaycan'da kullanımı için emir verdi.³¹⁵

Azadistan devletinin yıkılması ve Hıyabani'in öldürülmesi ile Azerbaycanlıların İran için Demokrasi, Güney Azerbaycan için özerklik isteklerine merkezi yönetimi geçicide olsa son koydu. Ama Güney Azerbaycan Türklerinin içi Fars etniğinin kültürü ve dili ile doldurulmuş milli kimliğe karşı direnişleri son bulmadı.

"Rıza Şah İran Nasyonalizmi politikasını Fars etniğinin dili ve kültürüne dayanarak yapısallaştırmaya çalıştı. O başka etnikleri Fars etniği kültüründe asimile etmeye çalıştı. Bu politika doğrultusunda etniklerin dillerinin eğitimde ve yayınlarda kullanımını yasakladı. Rıza Şah'ın bu politikaları uygulaması Azerbaycanlıların ondan ve Pehlevi rejiminden nefret etmesine sebep oldu. Çünkü Azerbaycanlılar diğer etniklere göre daha çok kentleşmiş ve başka etniklerin tersine kendi eğitim kurumları ve yayınları vardı".³¹⁶

"İttifak devletlerinin İran işkâl etmesi ve 1941 de Rıza şahin sürgüne gönderilmesi özgür siyasi faaliyetler için ortamı hazırladı."³¹⁷

İkinci Dünya savaşında İran'ın Alman karşısında savaşan güçler tarafından işkâli ve Rıza şahin despotik ve korku imparatorluğu yıkılınca Azerbaycan Türkleri merkezi devletin zaafını görerek, Azerbaycan Türklerini Rıza şah döneminde yapılan baskılardan ve zoraki Farslaştırmadan kurtulmak için Azerbaycan bölgesinde özerklik ilan ederek Aralık 1945'te Azerbaycan milli hükümetini kurdular. Aslında İran'da yaratılmak istenen Tek Dil, Tek Devlet Ve Tek Millet olgusuna karşı yapılan bu hareket İranlılığı Farslık olarak gören zihniyete karşı ilk ciddi tepki ve meydan okumaydı. Azerbaycan Milli Hükümeti Tebriz'in Başkentliğinde kurulan hükümetinin resmi dilini Türkçe ilan ederek tüm idarelerin Farsça olan tabelalarını indirerek Türkçe Üniversite, Türkçe okular ve kültür merkezleri açtı. İran Merkezi rejimin yasakladığı Dil yeniden Azerbaycan halkının yaşama dili oldu.

1946 'da ABD'nin Baskısı ve Rusya'nın ikinci dünya Savaşında yeni çıkması, İran'ın Ruslara Karlı bir petrol anlaşması sunması, Birleşmiş milletlerin İran'ın lehine karar vermesi sonucunda Ruslar İran'dan ordularını çektiler. Ruslar Azerbaycan milli Hükümetinin

³¹⁴ Shaffer. Brenda, s.63

³¹⁵ Shaffer. Brenda, s.63

³¹⁶ Shaffer. Brenda, s.72

³¹⁷ Shaffer. Brenda, s.77

Başbakanı Seyd Cafar Pişavari’i müzakereler için çağırıp bir sahte kazada öldürmeleri ve İran Ordusunu saldırısı sonucu milli hükümet yıkıldı. Binlerce Azerbaycanlı öldürüldü ve binlercesi sürgünler gittiler. İran ordusu Tebriz’de Türkçe kitapları ateşe vererek Türkçeye ve Türklere karşı ne kadar kinli olduğunu göstermiş oldu. Milli Hükümetin yenilgisi veya daha doğrusu ABD ve Rusya’n iş birliği ile tesviyesinden sonra yenide Azerbaycan’a yönelik Farslaştırma politikaları daha sert bir biçimde başlamış oldu.

1946’dan sonra Rıza Şahin yerine geçen oğlu Azerbaycan’a yönelik Farslaştırma politikalarına ivme kazandırarak devam etti. Azerbaycan Türkçesinin eğitimi, Okullarda, idarelerde konuşulması yasaklandı. Azerbaycan Türkçesinde hiçbir yayına izin verilmedi. Azerbaycan Türkçesinde çocuk isimlerine, Mekân isimlerine izin verilmedi. Azerbaycan’da coğrafi adlar değiştirildi. Okulda Türkçe konuşan çocuklar için parasal cezalar uygulandı.

Azerbaycancılıların Fars Bölgelerine göçe etmesi için Azerbaycan bölgesine milli kaynaklardan yatırım miktarı çok düşük rakamlara indirildi. Bunun sonucu olarak milyonlarca Azerbaycan Türkü aş-ış peşinde Fars bölgelerine muhaceret ediyor ve oralarda yerleşiyor ve böylelikle Farslaşıyorlardı. Bütün bunlara rağmen,1960’lı yıllarda, Güney Azerbaycan’da, gizlice Türkçe eserler basılıyor ve halk bunları beğenerek takip ediyordu. Buda bir Milletin diline ve kültürüne koyulan yasalara karşı nasılı direndiğini gösteriyordu.

1979 İslami devime çok etkin bir şekilde katılan Azerbaycan Türkleri 17 Ocak 1979 Mohammad Rıza diktatörlüğünün yıkıldığını Azerbaycan Türkçesinde duyuruyordu.

I. ve II. Dünya Savaşı yıllarında Güney Azerbaycan Türkleri iki defa bağımsızlıklarını ilan ederek milli ordu kurma, toprak reformu, kültür işlerinin Türkleştirilmesi yolunda büyük irade ve kararlılık ortaya koysalar da var olan dünya konjektörü onların bu girişimlerinin sonuçlanmasına müsait zemin yaratmadı.

1978-1979’da yaşanan rejim değişikliğin de Azerbaycan Türklerinin büyük çaba ve mücadeleleri olmuştur. Azerbaycanlıların Pehlevilerden nefreti ve daha demokratik bir İran istemeleri devrimi sonuçlandıran nedenlerden biri olsa da bu istekler devrimden sonra yerini bulamadı. Devrim öncesinde Türklere ve diğer demokratik değişim istekleri olan guruplara vaat edilenler değişiklikler yerini bulmazken Güney Azerbaycan Türklerine yönelik ırkçı politikalar ve asimilasyon devam etti. 1979 Anayasası’nın açıklanmasıyla birlikte Türklere fazla bir hak verilmediği ortaya çıkmış, bunun üzerine Türk nüfusunun %80’i anayasa oylamasına katılmamış, ardından Tebriz’de resmi daireler işgal edilmiştir. İran merkezi

yönetimi isyanı tehdit ve askeri güç ile çöze bilmiştir.1980 Tebriz olayları bir daha Azerbaycan milletinin kendi kaderini belirleme isteğini ortaya koymuştur.

Şahlık döneminde Türkçe yayın ve eğitim yasaklanmıştı. Bu dönemde Güney Azerbaycan'da iki defa Türkçenin eğitim dili olması için teşebbüse geçilmiştir: Birincisinde Aralık 1920'de Şeyh Muhammed Hayabani'nin Güney Azerbaycan'da kurduğu Azadistan Cumhuriyeti'nde resmi dilin Türkçe olduğu ilan edilmiş ve Türkçe eğitime başlanmıştır. Ancak 1 Eylül 1921'de, daha bir yıl dolmadan Güney Azerbaycan'daki Türk cumhuriyetine son verilmiştir. İkincisinde 1945 yılında yine Güney Azerbaycan'da Pişevari tarafından bir hükümet kurulmuş, ancak bu milli hükümette 1946'da kanla bastırılarak Türkçe eğitim ve yayına son verilmiştir. Son olarak Şahlığın ilga edildiği 1979 devriminin ilk yıllarında eğitim dili yine Farsça olarak devam etmekle beraber Türkçe yayın yasağı kaldırılmıştır. Yasağın kalkmasının ardından Türkçe yayınların sayısı birden artmıştır. Ama zaman devrim temellerin sağlamlaştırınca bu yayınlara çeşitli bahaneler ile son verilmiştir. Şu an devletin denetiminde göstermelik olarak yayınlanan bazı Türkçe yayınlar mevcuttur. Bu yayınlardan amaç kamu oyna Türkçe yayınların yasak olmadığını göstermektir. İran İslam cumhuriyetinin ilk yıllarında göreceli olarak Türk yayınlarına özgürlük tanınsa da bunun ancak Arap alfabesinde olmasına devlet tarafında vurgu yapılmıştı. Buda Güney Azerbaycan Türklerinin dünyanın başka coğrafyasında ki Türkler özellikle Türkiye Türkleri ile iletişime geçmesini engellemek için yapılmıştır. Diğer taraftan Türk dilini öğrenmek açısından Arap alfabesinin getirdiği zorlukların devam etmesini sağlamıştır.

*“Şahin gidişinden sonra, kısa bir zamanda çeşitli etnik dillerde yayınlar yayınlanmaya başlandı. Ama İran İslam Cumhuriyetini istikrarı ile beraber bu yayınların yayınlanması zorlaştırıldı. ve sonraları sadece Varlık adında Türkçe bir derginin yayınlanmasına izin verildi”.*³¹⁸

İran devletinin bütün önlemlerine rağmen Güney Azerbaycan Türkleri kendi Türk kimliklerini korumak için mücadelelerini devam ettiriyorlar.

Güney Azerbaycan olarak adlandırdığımız coğrafya bu gün itibari ile İran siyasi coğrafyasının bir parçasını teşkil etmektedir. İran idari yapısında bu adla bir il veya eyaleti yoktur. Belki Güney Azerbaycan, İran idari yapısında Doğu Azerbaycan; Batı Azerbaycan, Erdebil, Zengan, Hamadan, Gazvin gibi iller olarak bölünmüştür. Tabi ki Güney Azerbaycan

³¹⁸ Shaffer. Brenda, ,s.108

bölgesini çeşitli adlar altında çeşitli illere olarak ayırmanın esas nedeni Güney Azerbaycanlıların millet olma bilincini ve vatan anlayışlarını yok etmektir. Güney Azerbaycan kavramı bir siyasi ve kültürel varlığı tanımlayan bir kavramdır. Diğer taraftan bu kavram iki Azerbaycan olduğunu da anımsatmaktadır. Yani Güney Azerbaycan 200 yıl önce parçalanmış bir bütünün bir parçasıdır. Bu bütün diğer parçası ise 1991 Azerbaycan Cumhuriyeti olarak Dünya bağımsız ülkeleri arasındaki yerini almıştır. 1900'lerden başlayarak Güney Azerbaycanlılar ile İran Merkezi yönetimi arasında ciddi bir mücadele ve çatışmanın olmasından söz edebiliriz. Bu mücadele zaman zaman çok sert ve kanlı olmuştur. Güney Azerbaycan Türkleri her fırsata kendi kaderlerini belirleme, kültürel ve ekonomik özerklik isteklerini ortaya koymuşlar. Merkezi yönetim de bu sorunu çözmek için asimilasyon yoluna başvurarak bu sorunun çözümünü bu halkın kimliğini değiştirmekte görmüştür. İran merkezi yönetimine göre Güney Azerbaycan Türkleri Farslaşarlarsa sorun kökünden çözülecektir. Sorunu bu yöntem ile çözmek içinde tüm vasıtaları kullanmaktadır. Kullandığı araçlardan en önemli ve en etkinlerinden biride Ekonomik araçlar olmuştur.

Sonuç olarak güney Azerbaycan İran içinde ki konumu açısında geçmişten günümüze kadar İran'ın en önemli bölgesi olmuştur. Bu önemi azaltmak için Phelevi rejimi ve İran İslam cumhuriyeti çaba gösterebilir de yine de bölge kendine has kültürel ve etnik yapısıyla İran'da bir ırka ve dile dayalı millet anlayışına karşı en büyük tehdit sayılmaktadır. 1900 itibaren merkezi devletin tüm asimilasyon politikalarına rağmen güçlenen Azerbaycan Türk milli kimliği bölgeni siyasi açıdan gündemde tutan bir unsurdur. İran merkezi yönetimin yanlış ve zoraki eritme, inkâr politikaları Güney Azerbaycan bölgesinin siyasi geleceğini belirsiz kılmakla beraber İran'ın da geleceğini belirsizleştirmektedir.

3.1.1 Güney Azerbaycan'ın coğrafyası

Güney Azerbaycan bölgesinin ortalama deniz seviyesinden yüksekliği 900 ile 1800 arasındadır. Bölgenin deniz seviyesine en yakın yeri 50 ile 150 metre arasında olan Muğan ovasıdır. En yüksek dağları Savalan 4844, Sahand 3710, küçük Ağrı 3952 metredir.³¹⁹

Azerbaycan'ın en büyük gölü Urmu gölü yaklaşık 5000 kilometrekaredir. Bu gölün uzunluğu 140 kilometre ve genişliği en geniş bölgesinde 40 ile 50 kilometre arasındadır. Ortalama derinliği 6 metre ve en derin yeri 15 metredir.³²⁰

³¹⁹ Dr. Alireza Talai, Tarım Bakanı yardımcısı. Magame Bağbani dar Azerbaycane Şargi. , Tosee va Azerbaycan, Tebriz, 1372, S.722

Güney Azerbaycan'ın Hazar denizi kenarında yer alması, Urmu gölünü kendi coğrafyasında bulundurması ve Akdeniz'e yakınlığı nedeni ile ilimli bir iklime sahiptir. Yüksekliklerde soğuk ve nemli havaya hakimdir. Yağmur oranı ise ovalarda ortalama 350 ve yüksekliklerde 800 ile 1000 milimetre arasındadır.³²¹

Bol kar yağmuru ve yüksek dağlar, diğer taraftan Ağrı dağına yakınlığı nedeni ile sürekli akan İramaların sayısı da çoktur. Aras, Kızılızen(kızılyüzen), Ciğatı, Nazlı çayı, Şehir Çayı, zula, Ahar, Ocan, Zunuz, Mehran, Gala, Gotur ve... İrmakları bölgede akmaktalar.³²²

Güney Azerbaycan bölgesi su kaynakları açısından İran'ın geneline göre daha zengin bir bölgedir. Güney Azerbaycan da yağmurlar genelde Akdeniz hava cereyanından etkilenmektedir. Ayrıca Azerbaycan bölesi dağlık bir bölge olması itibari ile kışın iyi bir kar yağmuru almaktadır.

Azerbaycan bölgesinin İran'ın başka bölgelerine göre göreceli olarak coğrafik bir üstünlüğü vardır. Özellikle Sovyetlerin dağılması ile Azerbaycan bölgesinin stratejik konumu daha yükseldi. Aslında Güney Azerbaycan İran'ın Avrupa ve Orta Asya'ya açılan kapısıdır. Bunun içinde bölgenin kalkınma planları yeniden ele alınmalıdır.³²³

Güney Azerbaycan'ın Avrupa'ya, kafkazlara ve Akdeniz ülkelerine yakın olması taşıma maliyetlerini düşürmektedir. bu coğrafi konum. Bölge insanının girişimci ruhu, çalışkanlığı ve bölgenin tarihi geçmişi ekonomik olarak Güney Azerbaycan coğrafyanı İran'ın birçok bölgesine göre üstün kılmaktadır. Ayrıca Azerbaycanlıların Türk dili olmaları çoğu Türk dili olan bölge ülkeleri ile iletişim kurmalarının kolaylaştırmaktadır.

3.1.2 Güney Azerbaycan'ın Nüfusu ve Göç

İran'da devlet etnik sayımı bir güvenlik meselesi olarak algıladığı için etnik bir sayım yapılamamıştır. Bunu içinde İran'da ki etnik gurupların nüfusları konusu bir siyasi mesele olarak algılanmaktadır. Bazı araştırmacılar İran'da ki etniklerin nüfusun belirlemede devletin yaptığı genel sayımdan yola çıkarak bir tahmin yürütmek istemekteler. Ama devletin yaptığı genel sayımlarda illerin nüfusuna bakarak etnik gurupların nüfuslarını belirlemenin en

³²⁰ Dr.Alireza Talai, , S.723

³²¹ Dr.Alireza Talai, , S.723

³²² Dr.Alireza Talai, , S.724

³²³ ,Alireza Kazeroni, Negarışı bar esterateji toseeve egtesadi Azerbaycan şargi, Seminare Azerbaycan ve tosee(1) ,Tebriz,1372,s.633

az iki sakıncası bulunmaktadır. Birinci sakınca bazı etniklerin coğrafi dağılımının düzensiz olduğu ve bazı illerin sadece belirli bir etnik guruptan oluşmamasıdır. İkinci sakınca ise devletin yaptığı sayımlarda istatistik veriler ile oynama kuşkularıdır.

Bölge insani adlandırmak için “Azeri, Azerbaycani” Azerbaycan Türkü” ve Türk gibi adlandırmalar yapılmaktadır. Halk genel olarak kendisini Türk olarak adlandırır. Ama merkezi yönetim, Fars aydınların birçoğu bölge insanını Azeri adlandırarak özel siyasi amaçlar gütmekteler. İran’da ki Azerilerin nüfusun Azerbaycan Cumhuriyetinde yaşayanların iki katından fazla olduğu tahmin edilmektedir. Azerbaycanlı milliyetçi kaynaklar ve siyasi gruplar bu sayıyı 35 milyon olarak göstermekteler. İran Devleti ise Azerbaycanlıların sayısını 15 milyon olarak göstermektedir. Gerçek sayı bu iki rakam arasında olmalıdır. Görünen o ki 20 milyondan fazla bir Azeri nüfusu abartılı bir sayı olmaz.³²⁴ Güney Azerbaycan coğrafyası doğal koşullar itibari ile insan yaşamı için daha elverişli bir coğrafya sunmasından dolayı, nüfus yoğunluğu da fazladır.

(1994)1372. yılda Doğu Azerbaycan ili İran topraklarının %4 oluşturmasına rağmen İran’ın toplam nüfusunun %8,3 kendisinde barındırıyordu. Bu da bölgede ki kilometre başına düşünen nüfus yoğunluğunun İran’ın diğer bölgelerine göre daha çok olduğunu göstermektedir.

Nüfus yoğunluğu (1997)1375 yılında Doğu Azerbaycan’da her kilometrede 73 kişi.1385(2006) de 79 kişi iken, ülkede bu yıllarda ortalama nüfus yoğunluk 37 ve 43 olmuştur. Doğu Azerbaycan ili nüfus yoğunluğunda Tahran, Gum, Gülüstan, Mazandaran ve Hamadan illerinden sonra yer almaktadır.³²⁵

Güney Azerbaycan en önemli sorunlarından biri göç sorunu olmuştur. Bölge sürekli göç gönderen pozisyonun da olmuştur. Bunun ana nedeni ise devletlerin uyguladığı ekonomik programlar ve planlar olmuştur. Tabii ki bu bilinçli siyasetin arka planında Güney Azerbaycan Türklerini kendi coğrafyalarından kopararak asimile etmek yatmaktadır.

1925’ten beri ırkçı görüşleri ile bilinen Rıza Şah ve Pehlevi sülalesinin Devlet yönetimini ele geçirmesi ile beraber Güney Azerbaycan illeri İran’da göç göndermede hep birinci sıralarda yer almışlar.

³²⁴Dr.Svante E. Cornell; Azerbaycan Cümbü Kanune Bohran,Aydın Güneyli(Çev)
<http://www.11007.baybak.com/?p=4711>

³²⁵ Soheyil Gazetesi. 3.yıl.74.sayı,1986.yıl. Tebriz

“Göçlere sadece insani kaynaklardan ibaret değil. İş gücünün yanında malî kaynaklarda göç etmişler. Büyük sermayeler bu bölgeden Tahran ve diğer bölgelere kaçmıştır.”³²⁶ “Sonuç olarak yatırımların azlığı sonucu 1355–1365(1977–1987) yıllarında bölgede ki işsizlik, Ekonomik durgunluk, Azerbaycan dışına göçlerin esas nedeni olmuştur.”

327

Azerbaycan göç gönderen 13 il arasında birinci sıradadır. Hatta savaş zamanı bile Azerbaycan savaşın olduğu bölgeden daha çok göç gönderiyordu. Bu kadar güç ile beraber iş gücü ve sermaye Azerbaycan’dan başka bölgelere gidiyor. Bu da ekonomik olarak göç gönderen belgenin gelişimine engel oluyor.³²⁸

İlan edilen rakamlara göre Doğu Azerbaycan ili Hamadan, Erdebil ileri en çok göç gönderen illerdir.³²⁹ Buna karşılık olarak. Gum, Tahran, İsfahan, Huzistan ve Yazd illeri ise en çok göçmen kabul eden iller arasındadır.³³⁰ Bunlara karşın Gum, Yazd ve İsfahan’ın göç kabul etmesinin nedeni, devletin yaptığı yatırımlardır. Sahranın ortasında yer alan ve doğal olarak insan yaşamı için hiçte uygun hava koşullarını taşımayan bu bölgelerde ki devlet yatırımları, devletin etnik olarak Fars olan bu bölgeler nüfus yoğunluğunu kaydırmak siyastinin bir göstergesidir. Aynı ırkçı mantıktan hareket ile devlet çoğunluğunu Arapların oluşturduğu Huzistan illinde de ise etnik olarak Farsları yerleştirerek nüfus yapısını değiştirmektedir. Huzistan ili zengin petrol kaynakları ve tarım açısından çok verimli topraklara sahip olduğu için bölgenin etnik olarak nüfus yapısı değiştirilmek istenmektedir.

İran devleti bu politikaları gizlemek için yanlış ve caydırıcı veriler sunmaktadır. Örneğin son yıllarda İran’da resmi kaynaklar genelde Batı Azerbaycan’ı göç gönderen iller arasında göstermemektedir. Ama Devlet Planlama idaresi ”geçmiş 10 yılda Tahran’a en çok göç Batı Azerbaycan ilinden olmuştur”.³³¹ Diyerek bu resmi kaynakların ileri sürdüğü bilgileri yalanlamaktadır.

Batı Azerbaycan ili göç gönderen iller arasında görünmemektedir. Ama bilindiği gibi Bu bölgede de Devletin uyguladığı politikaları sonucu göçler devam etmektedir. Ama bu bölgeden Fars bölgelerine göç eden Azerbaycan Türklerinin yerine Kürt nüfusu

³²⁶ Alireza Kazeroni, S:635

³²⁷ Alireza Kazeroni, S:635

³²⁸ Mohandis: Miylani.(İran Tarım Bankasının başkanı), Seminare Azerbaycan va Tose.(2), Tebriz 1372. S:702

³²⁹ Ruzname Ettelat şomareye 22403,Pazar 9 mordad 1384

³³⁰ Ruznameye Donayeye Egtesad, sale 5 şomareye 1349,8 mehir.1386

³³¹ Negahi be Avageb Ziyambar Mohacerathaye Pişbininaşode, Ettelat gazetesi şomare 23403,09.05.1384, S:5

yerleşmektedir. Tabi ki Kürtlerin Azerbaycan bölgesine göç etmesinin de nedeni Devletin Kürt illerine yatırım yapmaması ve Kürt illerinde ki siyasi ve toplumsal durumun çok kötü olmasından kaynaklanıyor. Diğer taraftan bazı Kürt siyasi gurupların bilinçli olarak yayılma politikası sonucu bu göçler yapılmaktadır. Sonuç olarak Doğu Azerbaycan'dan göç eden Azerbaycan Türklerinin yerini Kürtlerin doldurması sonucu resmi kaynaklarda bu il göç gönderen bir il gibi gözükmemektedir.

Bu göçler sonucu İran'da ki Nüfus yapısının nasıl değiştiğini bir karşılaştırma ile görebiliriz. 1910 verilerine göre İran'ın toplam şehir nüfusunun 2,5 milyon olduğu biliniyor.

Tablo 11

Tarihi Süreçte Bazı Fars ve Türk Şehirlerinde ki Nüfus Sayısı Değişimi

Şehir	Sobotisiniski'ye göre 1910 'daki Nüfusu	Gilbar'a göre 1910'daki Nüfusu	1385(2006) Genel Nüfus Sayımı
Tahran	350 bin	280 bin	7.705.036
Tebriz	300 bin	200 bin	1.378.935
İsfahan	80 bin	100 bin	1.583.609
Maşhad	70 bin	80 bin	2.410.800
Kırman	50 bin	60 bin	496.684 bin
Yazd	50 bin	50 bin	438.338 bin
Şiraz	30 bin	–	1.214.808
Hoy(khoy)	30 bin	–	179.009 bin

Kaynak: Amalkarde Bankhaye Dolati va Khususi Dar ostanha, Fasnameye Bank, şomareye 13, Vezarate Omur Egtesadi Va Darai, 01,05, 1387 ve İran İstatistik Kurumu genel nüfus sayımı verileri.

Görüldüğü gibi 1910'da Tebriz'in nüfusu İsfahan ve Maşhad gibi şehirlerin iki katından fazladır. Tahran'ın nüfusu da Meşrutiyet zamanı(1908–1911) oluşmuştur. Çünkü

meşrutiyetten önce Tebriz'in nüfusu Tahran'dan çoktur. Ve Azerbaycanlıların göçleri sonucu Tahran nüfusu artmıştır.³³²

Aynı yıllarda Bu gün İran'ın 6.büyük şehri olan Şiraz'ın nüfusu Azerbaycan'ın orta dereceli büyüklükte ki şehri olan Khoy kadardır.” Sobotisiniski'ye göre Khoy 30000 ve Şiraz 30000 kişi.³³³ 1355 (1957) genel sayımına göre Khoy'un 34 bin 491 kişi, Marağa'nın 36 bin 551, Marand'ın 13 bin 822, Karaj'ın 14 bin 526 kişi nüfusu vardı. 1385 (2006) yılında ise Khoy 181.465 kişi, Marağa 149.929 kişi, Marand 114.841 kişi, Goşaçay(miandoab)114.153 kişi, Karaj 1.386.030 kişi nüfusa sahipler.”³³⁴

Yanı 50 yıl önce Fars bölgesinde yer alan Karaj'ın nüfusu bir Güney Azerbaycan kenti olan Marand kadar iken, bu gün Karaj tam olarak Maran'ın 12 katında bir nüfusa sahiptir. Bu da İran'da ki siyasi ve idari yapının nasıl bir etnik devletçilik anlayışına sahip olduğunu açık göstergesidir.

”1355 ile 1365(1977–1987) arasında Doğu Azerbaycan 2.1 oranında göç kabul ederken 14.1 oranında göç göndermiştir. Ve zaten göç göndermede ülkede birinci sırada yer almıştır. Bu göçlerin %78 Tahran'a olmuştur.”³³⁵

1385 (2006)genel nüfus sayımına göre Doğu Azerbaycan en çok göç gönderen il olmuştur.1375(1997) ile 1385(2006) yılları arasında Doğu Azerbaycan ilin nüfusunun %6.31 göç etmiştir.³³⁶

Bu göçler birçok toplumsal sorunu beraberinde getirmektedir. Toplumsal sorunların dışında göç eden bireyler açısından çok ciddi ruhsal sorunları da gözlemlemek mümkündür. Tabi ki devletin planı da zaten bu sorunların oluşmasıdır. Çünkü bu sorunlar sonucu milyonlarca Azerbaycan Türküne çözüm yolu olarak Fars olmak gösterilmektedir. Çünkü Fars olmak ile ulaşılabilinecek konumlar ve toplumsal refah düzeyi yükselmektedir.

³³² Amalkarde Şerkathaye Biyme Dolati, FaslNamye Biyme, Vezarate Omur Egtesadi Va Darai, 01, 05 1387

³³³ Gozareş Ecmali Şenasai Manateg Mahrum Keşvar, Marhalaye 6, Vezarate Barname va Bodce, Tehran,1367

³³⁴ Mahnameye bime şodegan, Sazeman Tamin Ectemai Moavenat Egtesadi va Barnameh riyzi, Tır 1387

³³⁵ Alireza Kazeroni, ,S:634

³³⁶ Soheyil Gazetesi,3.yılı. Sayı 74,2007(19.03.1386

3.2 GÜNEY AZERBAJYCAN EKONOMİSİ

Güney Azerbaycan Toprakları stratejik anlamada İran'ın en stratejik bölgelerinden sayılmaktadır. Güney Azerbaycan Irak, Türkiye, Azerbaycan ve Ermenistan ile komşuluğu nedeni ile İran'ın dış dünya açılan kapsı özellikle Avrupa ve Kafkaslara açılan kapısıdır.

Hava koşulları ve toprak kalitesi açısından Güney Azerbaycan bölgesi arazisi bu gün İran sınırları içinde yer alan bölgeler arasında tarım için en elverişli bölgelerin başında gelmektedir. Birçok tarım ürünü üretiminde İran'ın tamamına yetecek kadar üretim yapmaktadır. Yeraltı kaynakları açısından da Güney Azerbaycan bölgesi birçok madeni üründen çok zengin kaynaklara sahiptir Bakır, altın, Çinko, Mermer gibi taşlar. Enerji kaynakları açısından da Güney Azerbaycan Beli yörelerinde petrol kaynaklarının olduğu tespit edilmiştir.

Güney Azerbaycan sanayileşme bakımından da İran'da ilk sanayileşmeye başlayan bölge olmuştur. Azerbaycan, Osmanlı imparatorluğu ve Rusya ile komşu olduğu, uygun hava koşulları, yüksek şehirleşme düzeyi sonucu Siyasi, ekonomik, toplumsal ve kültürel olarak gelişmiş bir bölge idi. Azerbaycanlılar İran'ın diğer bölgelerine göre daha gelişmiş ve şehirleşmişlerdir. Meşrutiyet döneminden sonra Türkçe okulların kapatılması ve Yayınların durdurulmasının başlaması ve sonra milli ekonomi bahanesi ile Azerbaycan ekonomisini yok ettiler.

Güney Azerbaycan Türkleri modern teknolojiyi İran'a getiren ve modern hayata geçen ilk bölge olmuştur. Öyle ki İran'da ilk Basım evi, ilk sinema, ilk tiyatro, ilk modern okullar, ilk kız okulu ve... Güney Azerbaycan'ın başkenti Tebriz'de başlamıştır.

“Azerbaycan'ın ekonomik ve sosyal durumu yüzyılın başında İran'ın diğer bölgelerinden daha iyi durumda idi. O zaman da uzaklaştıkça bu durum kötüye gitmiş ve son olarak çekilmez bir hal almıştır.”³³⁷

Bu iyi ekonomik durumun yansıması olarak Azerbaycan siyasi ve sosyal alanda çok etkili ve birçok siyasi Partiyeye ve fikri akımın çıkış yeri veya ana merkezlerinden biri olmuştur.³³⁸

“1926 da İran'da yaklaşık 20 yeni Fabrika vardı. Bunların sadece 5 büyük fabrika niteliğinde idi ki her birinde 50 den fazla çalışan vardı. Tahran'da ki silah fabrikası, Tahran

³³⁷ Atlas Giytaşenasi Ostanhaye İran sale 1385,Vahede Pajohes va Talif Giyta şenasi, Taharn, Hamun,1385

³³⁸ Talanmış Azerbaycan, Tebriz,2009.S:2

etrafında ki şeker rafinerisi, Hoy‘da ki Kibrit fabrikası ve Tebriz‘de ki iki tekstil fabrikası.”³³⁹
Durum bu iken Rıza şahin İktidara gelmesi ile durum tümünden değişti ve onun 16 yıllık iktidarında İsfahan İran‘ın Manchester‘ı olarak anılmaya başladı ve sadece 11000 kişinin çalıştığı 9 büyük tekstil fabrikası kuruldu.³⁴⁰

“1957 yapılan ilk genel nüfus sayımına göre Tahran göç etmişlerin %23 Azerbaycan‘dan,%9 İsfahan‘dan ,%6 Horasan‘dan ve %2 Fars ilindenmişler.”³⁴¹

“Azerbaycan Kaçarların son dönemine kadar İran‘ın en gelişmiş bölgesiydi. Ama Azerbaycancılara göre Rıza Şah İran‘ın merkezi ve kuzeyde Mazandaran‘i Sanayileştirmeye büyük çaba gösteriyordu.”³⁴²

“19. yüzyıl İran‘ında Şehirli nüfus %8 -%9 iken, 1900‘ de şehirli nüfus %18 ulaşmıştı. En büyük şehirler ise Tahran 280 bin kişi; Tebriz 200 bin kişi ve İsfahan 100 bin kişi idi. Başkent Tahra‘nın etrafında İkamet eden birçok Şahseven; Afşar; kengerli ve Karaçorlu Aşireti de 70‘li yıllarda işçi ihtiyacı sonucu şehirlere, özellikle Tahran‘a dâhil oldular. Bunların başkente girmesi sonucu ekmek için isyan tehlikesi de artırmış oldu”.³⁴³

1900‘li yıllarda Güney Azerbaycan‘ın Başkenti olan Tebriz‘in nüfusun İsfahan‘ın iki katı olması ile bugün İsfahan‘ın Tebriz‘den daha çok nüfus‘a ve daha gelişmiş olmasını açıklayabilecek gerekçe Merkezi devletin bilinçli politikalarını gösterebiliriz. Devletin yatırımları ve yönlendirmeleri sonucu İsfahan‘da büyük fabrikaların kurulması sonucu İsfahan bir sanayi merkezine çevrilerek göç kabul eden bir şehre çevrilirken Tebriz göç gönderen bir şehir olmuştur.

“Örneğin 1310(1932) geldiğimizde Tahran‘ın gelişmesine karşın, yoğun nüfusu, Ticari ve tarımsal olarak çok yetenekli olan Azerbaycan bölgesi durgunluk yaşanmaktaydı. Doğal olarak zengin bir doğa ve ekonomik potansiyele sahip olan Azerbaycan yoksunluğa mahkûm edilmişti .”³⁴⁴

³³⁹ **Barnameh**, Hafe Nameh Khabi Tahliyli Moavanet Barnameriyzi va Nazarat Rahbardi Rais Cumhuri şomare220

³⁴⁰ **Barnameh**, Hafe Nameh Khabi Tahliyli Moavanet Barnameriyzi va Nazarat Rahbardi Rais Cumhuri şomare233

³⁴¹ **Barnameh**, Hafe Nameh Khabi Tahliyli Moavanet Barnameriyzi va Nazarat Rahbardi Rais Cumhuri şomare242

³⁴² Dr.Hamid Ahmadi” **gomiyat va gomgarai dar İran**” s.231

³⁴³ Ann Katharine Swynford,Lambton ,Nazariyeye Dovlat dar İranS:138

³⁴⁴ Dr.mojtaba Magsudi” **Tahavolate siyasi ectemai iran 1320–1357** “Enteşarate Rozane, Tahran S:80

Aynı dönemde Başka bölgeler geliştirme için çaba harcayan merkezi hükümet Güney Azerbaycan bölgesinin gelişimi için hiç bir şey yapılmıyordu. Rıza Şah'ın Azerbaycan'a karşı büyük bir nefreti vardı. Azerbaycanlıyı kendisi için bir tehlike olarak görüyordu. Diğer taratanda Azerbaycanlıları asimile etmek için bir planlı program yürütüyordu. “ *Rıza şah Azerbaycan'a karşı çok büyük, inanılmaz bir kin ve nefret besliyordu. Bunun içinde de her zaman en acımasız ve haşin Askerleri Azerbaycan için Vali olarak atıyordu. Tabi ki bunun karşılığında da Azerbaycan'da ki önde gelenler ve Eşraf'ın da Derbar(Şah Sarayı) ile arası pekiyi değildi.*”³⁴⁵“Azerbaycanlılara göre Rıza şah ekonomik kalkınma ve gelişmede Azerbaycan'a Merkez ve Kuzey ile mukayesede çok az önem vermiştir.”³⁴⁶

“*Azerbaycan Kaçar padişahlığı döneminde Veliaht kenti olarak biliniyordu. Yani İran'ın yönetecek olan gelecek padişah bu şehirde yetişiyordu. Tebriz İran'ın ikinci başkenti olarak özel bir konum ve saygınlığa sahipti. Azerbaycanlılar İran'daki tüm siyasi ve toplumsal değişimlere öncülük etmişler. Meşrutiyet devrimi için canlarını ortaya koymuşlardır. Hıyabanı öncülüğünde Azadistan hareketini yaratmışlar ve İran'ı İngiltere'nin sömürgesi yapacak olan 1919 anlaşmasını geçersiz kılma mücadelesinde ön sırada olmuştular. Bütün bunlara rağmen Rıza şah İktidarının temellerini sağlamalaştırdıktan sonra Azerbaycanlı anladı ki: o(Azerbaycan) siyasi, kültürel ve ekonomik olarak olması gereken yer ve konumda değil. Ve Azerbaycan her alanda gerilemektedir.*”³⁴⁷

Azerbaycancılıklar bu konuda haksız sayılmazdılar çünkü giderek Azerbaycancılıkların konumları kötü yönde değişiyor. Onların yaşadığı bölgeler ekonomik ve sosyal olarak geriledikçe düne kadar Azerbaycan'ın çok gerisinde olan bölgeler öne çıkıyordu.

“1310(1932) ile 1320(1942) arasında Azerbaycan'ın dört şehrinde yapılan 20 fabrikanın sadece ikisine devlet mali destek verirken devlet İran'ın Kuzey ve merkezinde yapılan 132 fabrikadan 20 devletin malı yardımını alıyordu.”³⁴⁸

İran'ın 3/1 oluşturan Güney Azerbaycan'da 20 fabrika yapılırken buna karşılık başka yerlerde 132 fabrikanın yapılması zaten durumu açıklar niyetlidir.“Devletin gücünün merkezde yoğunlaşması Azerbaycan'ın ekonomisi ve Sanayisinde olumsuz etkiler yaratı. Ki

³⁴⁵ Dr.mojtaba Magsudi, Tahavolate siyasi ectemai iran 1320–1357, Dr. Sadeg Ziyba Kalam, Sakhtar Godrat Bad az Reza Şah, Enteşarate Rozane, Tahran, 1380.s.63

³⁴⁶ Dr.Hamid Ahmadi, gomiyat va gomgarai dar İran,s.231

³⁴⁷ Dr.mojtaba Magsudi, Tahavolate siyasi ectemai iran 1320–1357 , -Enteşarate Rozane, Tahran. S:79

³⁴⁸ W.Floor”*industrialization in İran 1900–1941*”*Occasional Papers Series*,no.23,(University of Durham Pres,1984),58–63,cited in Atabaki,60.

bu siyasetin önemli ayaklarından biriydi. Tahran'ın ticaret ve Sanayi merkezine çevrilmesi ile Azerbaycan'ın merkezi Tebriz öncül ve eşsiz konumunu kayıp etti.”³⁴⁹

1935'lere gelindiğinde artık her şey apaçık ortadaydı ve Azerbaycan Türkü kendisine yapılan haksızlığı ve eşitsiz davranışı görüyordu. Artık Azerbaycanlı bu ayrımcılığı konuşuyordu. Bunun farkındaydı.

*“Azerbaycan şimdiki dönemden önce(Rıza Şah döneminden önce) İran'ın parlayan gözbebeği idi. Ama şimdi unutulmuş bir harabeden farkı yoktur. Verginin ağırlığının çoğu bize yüklenmesine rağmen Azerbaycan şehirlerinin gelişimine ve Azerbaycan'ı rahatlatmaya hiç çalışılmamıştır. Ticaret tekeli her yerden çok Azerbaycan'a zarar vermiştir. Demir yolu bize hiçbir menfaat ve yarar sağlamaz iken birçok zarar da vermiş. Biz herkesten çok buğday ekiyorduk ama kendimiz arpa ekmeği yiyorduk.”*³⁵⁰

Rıza Şahın İktidarından önce ekonomik olarak İran'ın en gelişmiş ve en zengin bölgesi ve sosyal olarak en hareketli ve gelişmiş bölgesi olan, Siyasi olarak en etkin siyasi katılıma sahip olup, İran'ı demokratikleştirme için mücadele eden Güney Azerbaycan Rıza Şah döneminde bir harabeye çevrilmiştir. Siyasal olarak ta etkisizleştirilerek Rıza Şah'ın despotik iktidarı güçlü kılınmıştı. Zaten Rıza Şah'ın Güney Azerbaycan'a karşı düşmanlığının altında yatan nedende Rıza Şah'ın Azerbaycan'ı onu iktidarını tehdit edebilecek tek yer olarak görmeydi. Bunun yanı sıra Rıza Şah'ın arkasında olan güçlerde Azerbaycan Türklerinin İran'daki demokratik hareket ve bağımsızlıktan yan olduğunu biliyordular. bu da onların çıkarlarını tehdit eden bir davranış biçimiydi. Ayrıca Azerbaycan Türklerinin Türklük bilincide bir siyasal tehlike olarak görünüyordu. Bu nedenlerin hepsi Azerbaycan'ı zayıflatmanın bir gereklilik olduğunu ortaya koyuyordu.

Rıza Şahın 16 yıllık İktidarı sırasında nerde ise Azerbaycan da hiçbir yatırım yapılmamıştı. Rıza Şah'ın bu ayrımcılığını herkes görmekteydi. Rıza Şah'ın devrilmesinden sonra Azerbaycanlıların kurduğu Demokratik Azerbaycan Hükümetinde 1 yıl gibi kısa bir zamanda yapılan işler hekesi şaşırtmıştır. Aynı zaman'da Rıza Şah'ın ne kadar ayrımcı davrandığını da göstermiştir. Bunu Azerbaycan Demokratik hükümetine karşı olan ABD ve İngiltere diplomatları bile itiraf etmek zorunda kalmışlar. İngiltere'nin 1945 de Tebriz'de kurulan yerel hükümete karşı olmasına rağmen. İngiltere'nin Tebriz'de ki konsolu:

³⁴⁹ Farzanfar, Rahmesh. Ethnic Groups and the State: Azeris, Kurds and Baluch of Iran. Ph. D.thesis, MIT.1992.236

³⁵⁰ Cami, **Gozashte Çerage rah Ayande**, Entesharat Gognus, Tahran, 1367, s.259–260

Azerbaycan'a çok kısa bir gezi ile hemen anlaşılabilir ki bu yerel hükümet (Azerbaycan milli hükümeti 1945–1946) daha akıllı, daha çalışkan ve daha güçlüdür. Veya Amerikan'ın da İngiltere ki gibi muhalif olmasına rağmen Amerikan siyasetlerini destekleyen ve İran nasyonalizmi kitabının yazarı Richard Catom da bunu ifade etmektedir: “Azerbaycan Milli Hükümetinin da muhalifleri bunu kabul etiler ki bu bir yılda Rıza şahın 20 yıllık döneminden daha çok iş yapılmıştır.”³⁵¹ Bu söylenenler aslında Rıza Şah'ın Azerbaycan'a karşı ne kadar acımasız olduğunu göstermekteydi.

İkinci dünya savaşıyla İran'ın müttefik devletler tarafından işkâli sonucu Rıza şahın despotik iktidarı sonlanınca ülkede demokratik bir hava hakim oldu. Bu dönemde Güney Azerbaycan Türkleri de durumdan yararlanarak geçmiş rejimi ve merkezin siyasetlerin sorgulamayı çok açık ve net olarak yapıyorlardı.

“ (1942)1320.yılın açık siyasal ortamında bu sorular sorulmaktadır. Neden nüfusu Azerbaycan'ın 1/3 olan Tahran'a bütçeden, Azerbaycan'ın 20 katı pay ayrılıyor? Neden Azerbaycanlı merkezde oturanların masraflarını karşılamalıdır? Neden Azerbaycan'dan toplanan vergiler Tahran ve İran'ın başka yerlerine gönderilmelidir?”³⁵²

*“ Rıza şah Diktatörlüğü zamanında kimsenin dile getiremediği sorunlar artık açıkça konuşulmaya başlanılmıştır. Merkezden gönderilen yüksek rütbeli yöneticiler, devlet dairelerinde ki memurların zulmü, yerli yöneticilerden yararlanılmaması, İdarelerin yönetenlerinin Azerbaycan Türkçesi ile yabancı olması, Azerbaycan Türkçesine karşı baskı ve bu dilin eğitiminin yasak olması, Azerbaycancılara karşı tahkir, aşağılama ve köşeye itme çabaları yasal ve yasal olmayan mekanizmalar ile Toprak sahiplerinin zulmü ve toprak reformunun gerçekleşmemesi konuşulan konularıydı. Böyle bir ortamda Azerbaycanlı önde gelenler bu sorunları sıralayarak, Meşrutiyet yasaının Encümene Eyaleti ve Vilayeti maddesinin(yerel yönetim maddesi) uygulanmamasının bir gerekçesinin olmadığını düşünüyorlardı.”*³⁵³

Azerbaycanlıların çabası ile 19011 Meşrutiyet Anayasana yeleleştirilen bu maddeye göre bölge ve yerel yönetimlerin önemi artırılıyor ve yerel halkın ve siyasetçilerin merkezde alınan kararlara müdahalesi yasalaşıyordu. Bu yasaya göre Azerbaycanlılar bölgelerinin

³⁵¹ **Barnameh**, Hafe Nameh Khabi Tahliylı Moavanet Barnameriyzi va Nazarat Rahbardi Rais Cumhuri şomare275

³⁵² Dr.mojtaba Magsudi, Tahavolate siyasi ectemai iran 1320-1357, S:80

³⁵³ Dr.mojtaba Magsudi, Tahavolate siyasi ectemai iran 1320-1357 , S:80

ekonomik, sosyal gelişimi için gerekli gördükleri programları yapabiliyor ve. Bunun için bütçe bile ayırabiliyorlardı. Bu yasa hiç uygulanma fırsatı bulmadı. Rıza Şahın gelmesi ile de bu anayasa tam olarak ortadan kalkıp yeni bir anayasa ortaya koyuldu.

1945–1946 olaylarından sonra durum daha da vahimleşti. İran ordusu binlerce Azerbaycan Türkünü kat etti. Binlerce insan hapisanelere gönderildi. Yaranan siyasi baskı sonucu binlerce insan Azerbaycan ilini terke ederek Fars bölgelerine kaçmak zorunda kaldılar. Bunun yanı sıra binlerce Azerbaycan Demokrat fırkası sempatı Sovyet Azerbaycan'ına kaçtılar. Bu olaylar merkezi yönetimin daha vahşi bir asimilasyon uygulamasına neden olmuş ve bölgede yatırımlar düşmüş alt yapı bozulmuş ve Merkezi rejim daha planlı olarak bölgeni asimile etme programları hazırlamıştır.

3.3 GÜNEY AZERBAJYCAN'A YÖNELİK UYGULANAN AYRIMCI EKONOMİK POLİTİKALAR

Geçmiş Yüzyılda siyasi görüşünden aslı olmayarak devleti yöneten tüm hükümetler döneminde Azerbaycan'ın durumu tüm sahalarda özellikle ekonomide iyi olmamıştır. Azerbaycan yüzyılın başında İran'ın diğer bölgelerine göre daha iyi durumda olmasına rağmen, bölgenin durumu giderek daha kötüye gitmiştir. Yüzyılın başında Güney Azerbaycan'da 10 binin üzerinde nüfusa sahip olan şehir sayısı 12, İsfahan'da 5, Fars'ta 4, Kerman'da 3 ve Sistan Beluçestan'da 2 idi. Güney Azerbaycan nüfus artışı açısından birinci sıradaydı.1296(1918) yılına kadar nüfus fazlası Tiflis, Astarahan ve Bakü'ye göç ediyordu. Ama bundan sonra Tahran, Reşt, Gaem şehir, Behşehir, Maşhad, Ahvaz ve Abadan gibi şehirlerin sanayi merkezlerine göç ediyordular.1320(1942) de Azerbaycanlı işçi ve seyyar satıcıları İran'ın her yerinde görmek mümkündü.

1918 İran'ın genel olarak durumu çok kötüydü ve birçok insanın dünyanın başka bölgelerinde haberi bele yoktu. Ama Güney Azerbaycanlılar Tiflis, Bakü, Astarahan ve İstanbul gibi merkezlerde çalışıyor ve yaşıyorlardı. Bunu sonucu olarak ta oralardı fikri ve teknik bilgileri de Güney Azerbaycan bölgesine intikal ettiriyorlardı.

Ama 1942 geldiğimizde artık Rıza Şahın siyasetleri sonucu İran'ın diğer bölgeleri devlet yatırımları ve desteği ile gelişirken Güney Azerbaycan bölgesi kasıtlı bir biçimde geri kalmışlığa mahkûm ediliyordu. Bunun sonucu olarak ta Güney Azerbaycanlılar çalışma için düne kadar Güney Azerbaycan bölgesinden çok geride olan Farsistan bölgelerine göç etmek zorunda kalıyordu.

Azerbaycan'ın yüzyılın başında ki iyi ekonomik durumu Azerbaycan'ın siyasal ve toplumsal olarak ta etkin olmasına neden oluyordu. Öyle ki önemli siyasi gurup ve partiler da Azerbaycan'dan çıkıyordu. Bu gurupların en önemli dayanakları da yine Azerbaycan idi. Azerbaycan'ın bu durumuna karşı İran'ın başka bölgelerinde ki kötü durum o bölgelerde her türlü siyasi ve kültürel düşüncede yoksun idiler. Azerbaycan'li bir mühendis olan Haydar Emioğlu anılarında yazıyor: Sosyal Demokrat partisi için üye toplamak maksadıyla Maşhad'e gittim ama oranın insanları olgun olmadıkları için çaresizlikten Tahran'a dönüp Azerbaycanlıların Encümenini yaratım

Ama Rıza Şah'ın iktidarı ile birlikte Güney Azerbaycan bölgesi tüm alanlarda geri kalmaya mahkûm edilmiş bir bölge olarak her gün daha çok geriledi. Bu geri kalmışlığın planlı olduğu hakkında en önemli neden bekli de Rıza şah'ın Azerbaycanlıdan ve Azerbaycanlının siyası bilincinden nefreti ve Güney Azerbaycan Türklerinin İran'da ki Demokratik hareketlerin başını çekmelerinden kaynaklandığını söylememiz yanlış olmaz.

Ayrıca Rıza Şah ve Oğlu Mahammad Rıza Şah'ın siyası hocalarına göre Azerbaycan Türkleri Farslaştırılmalılar. Onlara göre Güney Azerbaycanlı kendisini Türk kimliğinin farkında olduğu sürece İran'ın birliği ve bütünlüğü tehlike altında olacaktır. Güney Azerbaycan Türklerini Fars yapmanın da yolu onları kendi bölgelerinde göçe ettirmek ve Fars bölgelerine çekerek Farslaştırmaktı. Bunun içinde Güney Azerbaycan bölgesi çalışma ve yaşam standardı olarak geliştirilmemeli ve buna mukabil Fars bölgeleri yatırımlar ile çok cazip hale getirilmeli ki Azerbaycan Türk daha iyi hayat şartları için Fars bölgelerine göç etsin.

Azerbaycan'da yatırım yapılması ve hatta var olan kaynakların Fars bölgelerine intikali İran İslam devriminden sonra daha da hız kazandı. Bu. Siyasi, kültürel, soysal ve ekonomik ayrımcılık sonucu milyonlarca insan Azerbaycan Türkü çalışma için. Daha iyi hayat şartları için ve diğer bölgelere nazaran Azerbaycan'da daha çok olan siyası baskıdan kurtulmak için Fars bölgelerine göç etmek zorunda kalıyorlar.

3.3.1 Sanayi

Kaçarlar döneminde Fars bölgelerinde hiç fabrika yok iken Azerbaycanlı girişimcilerin fabrikaları vardı. 1304 (1926) İran 5 büyük Fabrikadan 3 Azerbaycan'da ve 2 Tahran'da yerleşiyordu.³⁵⁴

Güney Azerbaycan 1300'e(1922) kadar İran'da var olan 5 büyük fabrikadan 3'e sahip iken ve Güney Azerbaycan'ın başkenti olan Tebriz'in 400 bin nüfus var iken İran'ın tartışılmaz ekonomik merkeziydi. Zaten bundan dolayı da İran'ın ve dünyanın en büyük kapalı çarşısı da bu şehirde yer alıyordu. Bu kapalı çarşıda yer alan Kervansaraylar, dükkânlar, camiler bunun açık göstergesidir.³⁵⁵

Ama Bu gün Güney Azerbaycan'ın en gelişmiş ve en çok sanayileşmiş şehri olan Tebriz, Tahran, İsfahan, Maşhad, Arak, karaj gibi Şehirlerden sonra yerleşmektedir.

İran'da 1328 den başlayarak Merkezi devletin kalkınma planı 7 yıllık devreler halinde uygulamaya konuldu. Bu planlama çerçevesinde hangi illere, hangi ekonomik dalarda yatırım yapılacağı belirlendi. Tarım, Sanayi, Turizm, Ulaştırma dalarında illerin ihtisaslaştırılması planlandı bu planlamadan Azerbaycan illerine düşün Tarım oldu.³⁵⁶

Tabi ki Azerbaycan Tarım merkezine de çevrilmedi. Belki Azerbaycan köyleri boşalarak Fars bölgelerinde yatırılan yatırım ile açılan Fabrikalarda işçi olarak çalışmaya başladılar.

İran yapılan tüm ekonomik kalkınma planlarında Merkeziyetçi yapıdan uzaklaşmaya vurgu yapılsa da eylemede ve uygulamada durum böyle devam etmez. Bu gün birçok ana sanayi olarak bilinen sanayi kompleksleri İran'ın etnik olarak Fars olan bölgelerinde yer almaktadır ve hiçbir stratejik işletme ve sanayi Güney Azerbaycan bölgesinde yer alamamaktadır. Ayrıca Güney Azerbaycan'da var olan birçok sanayi kompleksi başka bölgelere intikal ettirilmektedir. Güney Azerbaycan sanayisi devletin yersiz müdahillileri ile gelişmek yerine gerilemektedir.

³⁵⁴ Haftnameh Heydarbaba,27 azer 1386, Sale pancom. Şomare 192,S:3

³⁵⁵ Talanmış Azerbaycan, Tebriz, S:45

³⁵⁶ Talanmış Azerbaycan, Tebriz.2009,40

(1987)1365’de İran Sanayisinde yatırım oranı toplamda %8,8 düşerken Doğu Azerbaycan sanayisinde yatırım %58,9 düşmüştür.³⁵⁷Göründüğü üzere bu gerilemenin doğuracağı sonuç işsizlik ve bu işsizliğin getireceği sonuç ise iş aramak için gurbetlere yani Fars bölgelerine göç edip asımla olan, aşağılanan bir insan ordusudur.

Güney Azerbaycan’ın en gelişmiş bölgesi olan Doğu Azerbaycan ilinde 10 kişi ve üzerinde çalışan sanayi merkezi ve işletmesi toplamda 609 iken, İsfahan’da bu rakam 1785 işletmedir. Güney Azerbaycan’ın beş ilinde var olan toplam işletme sayısı 1554 iken İsfahan’da 1785 işletme vardır. Yani Güney Azerbaycan’ın 4 ilinden 231 işletme daha çok.³⁵⁸ Bu rakamlar yapılan ayrımcılığın hangi boyutlarda olduğunu açık bir biçimde göstermektedir.

Ayrıca Güney Azerbaycan özellikle Doğu Azerbaycan ili özel girişimcilik ile belirli bir düzeyde sanayileşmiştir. Bu bölge insanın yapısında olan bir özelliktir. Ama bunun tersine olarak Etnik olarak Fars bölgeleri özellikle Doğu Azerbaycan ili ile karşılaştırılabilecek olan tek il olması itibari ile devletin sonsuz himayesi ile geliştirilmiştir. Ama etnik olarak Türk olan bölgeler ise devletin özel teveccühüzlüğüne maruz kalmıştır. Fars bölgelerine devletin aşırı desteği ve Türk bölgelerine devletin aşırı teveccühüzlüğü tüm rakamlara yansımaktadır

Tablo 12

Bazı Fars ve Türk İllerinde Sanayi İşletmeleri Sayısı Karşılaştırması

Güney Azerbaycan ileri	Sanayi işletmeleri Sayısı	Fars İleri	Sanayi işletmeleri Sayısı	
Doğu Azerbaycan	609	Tahran	2504	
Batı Azerbaycan	493	İsfahan	1785	
Erdebil	82	Horasan Razavi	1037	
Zencan	172	Semnan	175	
Hamadan	198	Yazd	353	
Toplam	1554		5854	

Kaynak: Atlase Giyata şenasi Ostanahaye İran, Cadvale teedade marakeze sanaati 10 nafar karkon ve biştar ostanhaye keşvar, 1380

³⁵⁷ Rasol Mohammad Rezai, Mohammad Amin Hejazi. Barasiye baizi Canbehaye Egtesadi Sanaye Gazaie Ostone Azerbaycane Şargi, Seminare Tosee va Azerbaycan.(2) Tebriz,1372. S:809

³⁵⁸ Atlase Giyata şenasi Ostanahaye İran, Cadvale teedade marakeze sanaati 10 nafar karkon ve biştar ostanhaye keşvar, 1380

İran Sanayisi için eleman yetiştirmekle yükümlü olan, sanayinin çeşitli dalarında eleman yetiştiren eğitim kurumlarının sayısı ve yetiştirdikleri eleman sayısı bakımından da bu ayrımcılığı net olarak görebiliriz. Doğu Azerbaycan ilinde toplam eğitim görenlerin sayısı 1385(2006) yılında **12510** iken, İsfahan'da eğitim alanların sayısı **42066** kişi olmuştur. Yani 4 kat olmuştur. Simnan ili Batı Azerbaycan ilinin 1/6 nüfusuna sahip olmasına rağmen Batı Azerbaycan'da eğitim alanların sayısı **6112**, Simnan ilinde **6602** kişi olmuştur.

(2004–2005)1382–83'te 6 ilden oluşan Güney Azerbaycan'da bir Endüstri ve Teknoloji üniversitesi vardır. Lisans döneminde 1017 kişi, Yüksek lisans da 130 kişi ve Doktorada 3 kişi Toplamda 1150 kişi öğrenci vardır. Buna mukabil İsfahan'da Ki endüstri üniversitesinde ki öğrenci sayısı 8 kattır. 200 bin kişilik bir nüfusa sahip Olan Şahrud kentinde endüstri üniversitesinde ki öğrenci sayısı, 1 milyon 400 bin nüfusa sahip Tebriz Sahand üniversitesinin 5 katıdır.

Tablo 13

Örnek Türk ve Fars İllerinde Endüstri Üniversitelerinde Öğrenci Sayıları(2004–2005)

İller	Lisans Öğrenci Sayısı	Yüksek Lisans Öğrenci Sayısı	Doktora Öğrenci Sayısı	Toplam
İsfahan	6813	1506	273	8592
Şahrud	4523	201	43	5126
Tebriz	1017	130	3	1150

Kaynak: Barname, Şomareye 275-1383S:8

Buna ek olarak Şahrud'da 398 kişi iki yıllık öğrenci de bulunmaktadır.³⁵⁹ Yani o bölgede özel elaman yetiştirmeye gayret edilirken işsizlik nedeni göçün yoğun olduğu Güney Azerbaycan bölgesi ihmal edilmektedir.

Bu üniversiteler o bölgenin sanayisinin kalkınmasında oynadığı rol bakımında önemliler. Bu merkezleri Fars bölgelerinde yoğunlaştırmak ile Fars bölgelerine göçü artırarak asimilasyon çarkının işlemesine hız verilmek istenmektedir.

Tablo 14

Örnek Türk ve Fars Şehirlerinde Endüstri Üniüstelerinde Öğrenci Sayıları(2004–2005)³⁶⁰

Şehir	Nüfus (1385)	Öğrenci sayısı (1383)
Ardakan	60 bin kişi	898
Erdebil	413.669	1170
Yazd	423.006	2496
Zancan	341.801	1320
Kerman	496.684	4492
Hamadan	473.149	801

Kaynak: Talanmış Azerbaycan, Tebriz,2009 ve İran statistik kurumu verilerinden oluşturuldu.

3.3.2 Tarım ve Hayvancılık

Hava koşulları ve tarım uygun toprak kalitesi açısından Güney Azerbaycan coğrafyası İran'ın en iyi topraklarına ve en iyi hava koşullarına sahiptir. İyi derecede kar ve yağmur, sürekli akan ırmaklar ve yeteri kadar güneş ve yeteri kadar ekilebilir topraklar bölgeni tarım ve hayvancılık açısından eşsiz bir coğrafya kılmaktadır.

³⁵⁹ Barname, Şomareye 275-1383S:8

³⁶⁰ Talanmış Azerbaycan, Tebriz,2009 ve İran statistik kurumu verilerinden oluşturuldu.

Güney Azerbaycan bölgesi İran'ın tarım için elverişli toprakların %30 kendi coğrafyasında barındırmaktadır.³⁶¹

Doğu Azerbaycan İran toprakların %4,1 oluşturmasına rağmen ülkenin tarım alanlarının %12.7 sahiptir. İran'da Hayvansal ürünlerin %10.8, Bahçe ürünlerinin %12.7, Buğday'ın %11, Arpa'ın %10.1, Soğan'ın%43, Patates'in %29 ve Hayvan yeminin %15 bu ilde üretilmektedir.³⁶²

Güney Azerbaycan'ın diğer bir ili olan Zengan'da tarım, hayvancılık ve yeraltı kaynakları bakımından yüksek potansiyellere sahip bir ildir.Zengin'in topografik özellikleri sonucu bu ilin topraklarının 3/2 sulu tarım için müsait ve uygundur. Buğday, Arpa, Hayvan yemi, Patates, Domates, Soğan en çok üretilen tarım ürünleridir. Bu il İran'da en çok zeytinin üretildiği ildir. Üzüm üretiminde 8.sırada yer almaktadır. Ülke Buğdayının %2, Üzümün %5, Zeytinin %40 Zengan ilinde üretilmektedir. Ülke Hayvanların%2,4 Zengan ilindedir. Bu konuda Zengan İhraç eden bir ildir. Süt, Et, Tavuk, Yumurta, Bal gibi ürünlerde Zengan üretici bir ildir.³⁶³

Güney Azerbaycan'ın diğer bir ili olan Erdebil'de yine doğal zenginlikler açısından yüksek potansiyellere sahip olmak ile beraber tarım ve hayvancılıkta çok iyi potansiyellere sahiptir.

Erdebil 685 bin hektarlık tarım alanı ile yıllık 3 milyon ton tarım ürünleri meyve ve hayvancılık ürünleri üretmektedir. Bu il ülke tarım alanlarının %4.4 sahip olmak ile Mercimek, Kanola üretiminde 1. sırada, Patates üretiminde 2. sırada, yağlı çekirdeklerde üretiminde 3.sırada ve pamuk üretiminde 4. sırada yer almaktadır. Ayrıca şeker pancarı, tanelik Mısır, yemlik Mısır, hayvan yemi ve çeşitli meyvelerde bu ilde çok yüksek miktarlarda üretilip il dışına ihraç edilmektedir. Erdebil ili bütün potansiyellerine rağmen tarım makinelerinin eski olması, tarım alanlarının küçük parçalar halinde bölünmesi ve yeteri kadar yatırım yapılamaması sonucu hak ettiği kadar gelişmemiştir.³⁶⁴

³⁶¹ Talanmış Azerbaycan. Tebriz,2009.S:47

³⁶² Mohandis: Miylani. (İran Tarım Bankasının başkanı), Seminare Tosee va Azerbaycan.(2),Tebriz.1372, S:716

³⁶³ Gabeliyathaye Egtesadi Otsan Zangan,http://www.portal-zn.ir/index.php?option=com_content&view=article&id=237:1388-02-16-06-08-23&catid=41:1387-10-28-11-22-39&Itemid=53,(21.01.2010)

³⁶⁴ Ebtakar, Negahi be gabeliyathaye keşavarzi Ardebil. Sayı 933, 23/03/1386(2008)

Güney Azerbaycan'ın bu ili Hayvancılık açısından da önemli bir üretici konumundadır. 42 bin 700 ton Kırmızı et üretimi, 407 bin600 ton Süt, 22 bin ton Tavuk eti, 6 bin 400 ton Yumurta ve 2 bin 800 ton Bal üretimi ile il ihtiyacının çok üzerinde bir üretim gerçekleştirmektedir.³⁶⁵

Güney Azerbaycan'ın diğer bir ili olan Batı Azerbaycan 1 milyonluk tarıma uygun toprak sahasına sahiptir. Bu topraklardan 800 bin hektarında çeşitli tarım ürünleri ve meyveler yetiştirilmektedir.

Batı Azerbaycan İran toprakların %2.3 sahip olmasına rağmen ülkede tarımsal üretimin %5.6 gerçekleştirerek. Tarım ürünleri üretiminde ülkede 6. sırada yer almaktadır. Batı Azerbaycan ayrıca 17 bin 400 hektar Ormanlık alanıyla ülke ağaç üretiminde 2. sırada yer almaktadır.

Batı Azerbaycan Meyve üretiminde ülkede 3. sırada ve meyve suyu üretiminde 1. sırada yer almaktadır. Batı Azerbaycan 2.5 milyon hektarlık Merayasıyla hayvancılık açısından yüksek bir potansiyele sahiptir. Batı Azerbaycan 14 bin 785 süt ineği, 38 bin 363 bin Dana'ya sahiptir. Batı Azerbaycan ili Ülke hayvansal ürünlerinin %5.22 üreterek hayvansal üretimde 7. sırada yer almaktadır. Ayrıca 485 bin ton Süt üretimi ile kendi ihtiyacının çok üstünde bir üretim gerçekleştirmektedir. Bu ilin denize sahili olmamasına rağmen yıllık 12 bin ton deniz ürünleri üreterek su ürünleri üretiminde ülkede birinci sırada yer almaktadır. Batı Azerbaycan 2009 itibari ile 975 bin ton Elma, 212 bin ton üzüm ve 520 bin şeker pancarı ve 11 bin ton Bal üretmiştir.³⁶⁶

Batı Azerbaycan İran'da Camış(Manda) nüfusu, Su ürünleri üretimi ve Bal üretiminde 1.sırada, Şeker Pancarı, Yonca, Nohut ve koyunu nüfusu da 2. sırada, Ceviz, Yağlı çekirdekler, Kırmızı Et ve yerli İnek nüfusu da 3. sırada, Üzüm ve süt üretiminde 5. ve Buğday üretiminde 6.sırada yer almaktadır.³⁶⁷

Tarım alanlarının mekanizasyonu ve yenilenmesi için devlet programlarının %3.83 uygulanırken, Fars bölgelerinde bu programlarının uygulanması %80.25 oranında olmuştur.

³⁶⁵ Negahi be Gabeliyathaye keşavarzi ostane Ardebil, www.moghanidn.co.ir/persian/?news/view/1213080170
Erişim tarihi 05.06.2010

³⁶⁶ Keşavarzi mehvere Roşde egtesadi Azerbaycan Garbi, www.farmna.ir/Pages/News-2727.html,
1388.10.29(2009)

³⁶⁷ Tavanmandiyhaye keşavarzi Azerbaycan garbi, www.ormo.ir/1385-11-26-23.../262-1385-11-26-23-07-30.html

Yani mekanizasyon Fars bölgelerinde Güney Azerbaycan'a göre 24 kat daha fazla uygulanmıştır.³⁶⁸

Tarım alanlarının sulu yapma projelerinde de durum aynıdır. Güneye Azerbaycan'da ortalama sulu yapma ve su kanalları yapma oranı %19.83 iken Fars bölgelerinde bu oran %87.5 oranındadır.³⁶⁹

Tahminlere göre Doğu Azerbaycan ilinin 3,3 milyon metrekare Merası vardır. Bu meralar birinci derece meralardır. Ve çok iyi bir bitki örtüsüne sahipler. Bu da Doğu Azerbaycan ilinin Hayvancılıkta çok iyi bir konuma getiriyor.1371(1993) rakamlarına göre bu ilde toplam 7,2 koyun ve geçi,1.14 milyon inek. İlde toplam 13 milyon Hayvan mevcuttur ki bu da Ülkede var olan Hayvan sayısının %11,4 ve büyük baş hayvanlarda İnekte %13.32 ve Manda'da %53.23 ile ülkede birinci sırada ve koyun kuzuda %11.1 ikinci sırada yer almaktadır.³⁷⁰, İran ekonomisinin %10 Hayvancılık oluşturmakta ve 2,7 milyon kişi bu sektörde çalışmaktalar. Doğu Azerbaycan hayvancılık işletmesi açısından İran'da 3.sırada yer almaktadır. Doğu Azerbaycan ilinin 4,6 milyon Koyun ve Keçisi, 3 milyon İneği, Yıllık 45517 ton Kırmızı Et üretimi ile ülkenin toplam et üretiminin %9.69, 414850 ton Süt ile toplam süt üretiminin %9.22, 40562 ton Beyaz Et ile toplam beyaz et üretiminin %6.06, 50513 Yumurta ile toplam yumurta üretiminin %9,8 üretmektedir. Bunların yanında Deri, Katan üretiminde mevcuttur. Doğu Azerbaycan ilinin Toplam 12.71 milyon hayvanı vardır.³⁷¹Hayvancılık sektörünün bölgede ki gelişmişliği özel girişim ve coğrafyanın sunduğu imkanları değerlendiren bu özel girişimcilerin çabaların sonucu olmuştur.

Yukarıda getirdiğimiz rakamlar sadece bir örnektir. Güney Azerbaycan tüm tarımsal ürünler ve hayvancılık ürünlerinde kendi ihtiyacının üzerinde üretim yapmaktadır. Tarım alanlarında gerekli teçhizat, mekanizasyon ve modernizasyonun olmamasına rağmen durum bu iken, bölgenin potansiyelinin bu günkü çok çok üstünde olduğunu bilmek gerekiyor.

³⁶⁸ HafteNameye Barnameh, sale haftom. şomareye 271,Tahran.1386, s.18

³⁶⁹ Ettelat Gazetesi,Şomare 22403,.9.05.1384

³⁷⁰ Dr.İravni, Cahadesazandegi Bakan yardımcısı. Nagş va Ahamiyate Bakhşe keşavarizi dar farayand tosee Egtesadi, Ectemai ba estenad be keşavarzi. Magame Bağbani dar Azerbaycane Şargi, Seminare Tosee va Azerbaycan.(2),TebriZ,1372, s.750-51

³⁷¹ [http://www.tabrizcommerce.gov.ir/content/view/173/476/\(24.02.1387\)](http://www.tabrizcommerce.gov.ir/content/view/173/476/(24.02.1387))

3.3.3 Ulaştırma

Ulaştırma bir ülkede ve bölgede ki ekonomik ve sosyal gelişmişliğin en önemli göstergelerinden biridir. Yollar insan, mal, bilgi, kültür ve genel olarak Uygarlığın tüm unsurlarını taşır ve intikal ettirir.

2006 genel nüfus sayımına göre Şiraz'ın 1 milyon 210 bin kişi, İsfahan'ın 1 milyon 580 bin kişi, Maşha'ın 2 milyon 400 bin kişi ve Tebriz'in 1 milyon 380 bin kişi nüfusu vardır. Bunların şehir içi taşımacılığında ki otobüs sayısı da aşağıda ki gibidir.

Tebriz toplu taşıma idaresi başkanı: Şiraz'ın 700; İsfahan'ın 900, Maşhad'in 1400 otobüsü var ama Tebriz'in 550 otobüsü.³⁷²

1345(1967) de Güney Azerbaycan'ın merkezi olan Tebriz'in yol durumunun iyi olması bakımından İran'da 4.sırda iken 1375(1997) yılında 8.sırada yer almaktadır.³⁷³

Şehir içi ulaşımda raylı veya otobüs gibi toplu taşıma sistemlerinin olması o toplumun gelişmişliğinin ve refahının bir göstergesidir. Aynı çerçevede şahsı Araba sayısı da toplumda ki refah seviyesini ölçmekte önemli bir ölçüt olabilir.1385(2006) yılında Horasan Razavi'de 171084, Doğu Azerbaycan'da189457 ve Batı Azerbaycan'da93874 şahsı araba bulunmaktaydı. Simnan ilinin nüfusu Erdebil ilinin 3/1 olmasına rağmen şahsı araba sayısı Erdebil'de 17575 iken Simnan'da 16769 şahsı Araba bulunmaktaydı.³⁷⁴

Yani Simnanlılar Erdebillilere göre 3 kat daha çok arabaya sahipler. Refah seviyeleri daha yüksekti.Simnan ilinin kurak ve doğal kaynaklar açısından da zengin bir yer olmaması ayrıca üretken bir insan yapısına da sahip olmadığını dikkate allarsak durumu daha net algılayabiliriz.

Güney Azerbaycan coğrafisi İran'ı Avrupa, Kafkaslar ve Akdeniz'e bağlayan bir coğrafya olması nedeni ile aslında bu bölgedeki şehirlerarası ve transit yolların ülke çıkarları açısından daha çok olması ve önemsenmesi gerekiyor.

Güney Azerbaycan'ın iki ili olan Batı Azerbaycan ve Doğu Azerbaycan arasında ki kara yolunu 4 saatten 2 saat indirmek için Urmu gölü üzerinden bir köprü inşası planını 31

³⁷² Abrahamian.Y,İran Beyin Do Engelab, Ahmad Golmhammadi va Mohammad Ebrahim Fatahi(Çev),Tahran,Naşre Ney,1380.S:182

³⁷³ Talanmış Azerbaycan, Tebriz.2009.S:74

³⁷⁴ Barnameh. şomareye 220 sale 6 1386 S:9

sene sonra kamuoyunun baskısı sonucu gerçekleşti.31 sene önce başlayan bu yol sonunda planlandığı gibi değil. Belki Urmuye gölünün doğal yapısını bozma pahasına yapıldı. Bilimsel metotlardan uzak 31 sene gecikme ile yapılan bu yol sonucu bu gün Dünya'nın en büyük tuzlu gölereninden biri olan Urumiye tuzlu gölü kuruma tehlikesi ile karşı karşıya ve bölgenin elolojisi de çok ciddi tehlike altındadır. Ama buna mukabil olarak etnik Fars Bölgesinde 1500 kilometreyi aşan Demir yolu projesi 3 yıl içinde yapıldı.

Uçak seferleri sayısı de sosyal ve ekonomik refahın bir göstergesidir.1384(2006) yılında ki verilere göre Güney Azerbaycan'ın 6 ilinde 508000 sefer yapılırken, İsfahan'da 531000 sefer olmuştur ³⁷⁵

Tablo 15

Uluslar arası uçuşlarda ülke havaalanlarından Yapılan seferler sayıları

Fars Şehirleri	Uçuş Sayısı	Güney Azerbaycan Şehirleri	Uçuş Sayısı
İsfahan	45	Tebriz	13
Maşhad	75	Urumiye	3
Şiraz	98	Erdebil	0
Yazd	8	Hamadan	0
Toplam	226	Toplam	16

Kaynak: Salnameye Amarı keşvar 1384 S:429

Tablo da görüldüğü üzere 2005 itibari ile Fars etniğinin yaşadığı bölgelerde ki sefer sayıları Türk bölgelerinin kaç katıdır.

³⁷⁵ Salnameye Amarı keşvar 1384 S:429

Tablo 16

İç hatlarda taşınan yolcu sayısı(bin kişi)

Fars İlleri	Uçuş Sayısı	Türk İlleri	Uçuş Sayısı
İsfahan	531	Tebriz	311
Maşhad	1136	Urumiye	12
Şiraz	687	Erdabil	74
Yazd	125	Hamadan	3
Toplam	2479	Toplam	508

Kaynak: Salnameye Amarı keşvar 1384 S:429

Uçak kullanımı da direk onu kullanan insanların refah seviyeleri ve insanlara sunulan hizmetler ile ilişkidir. Yukarıdaki rakamlar etnik olarak Fars insanları için daha çok bu hizmetin sunulduğunu veya bu insanların daha yüksek bir refah seviyesine sahip olduklarını gösterir.

3.3.4 Maden ve Yeraltı kaynaklar

Güney Azerbaycan bölgesi yeraltı kaynakları bakımından zengin bir bölgedir. Altın, Petrol, Bakır, Çinko, Kurşun, inşaat taşları ve... Maddeler ve rezervleri bölgenin ihtiyacından fazla bulunmaktadır. Ama bu konuda da diğer konularda olduğu gibi planlama ve yatırımların yönlendirilmesi merkezi yönetimde olduğu için İran'ın Fars bölgelerine kıyasla bir geri kalmışlık söz konusudur.

Güney Azerbaycan'ın Erdebil ilinde yer alan Muğan 1 ve Muğan 2 petrol sahasında 4 milyar varil petrol rezervlerinin olduğu tahmin edilmektedir. Güney Azerbaycan'ın diğer bölgelerinde petrol konusunda hiçbir çalışma ve araştırma yapılmamıştır. Ama gayri resmi kaynaklara göre Güney Azerbaycan bölgesinde zengin gaz ve petrol kaynakları

bulunmaktadır. Ama İran rejimi bunların açığa çıkmasını siyasi nedenlerden dolayı istememektedir.

Dünyanın en büyük ve rezerv açısından en zengin Bakır madenlerinden biri Güney Azerbaycan'ın Varzigan bölgesinde yer almaktadır. Bu Madenlerin bulunduğu yerde Bakır işleyecek fabrika ve gerekli tesisat yerel makamların ve halkın tüm isteklerine rağmen kurulmamıştır. 20 yıla yakındır ki bu madenden ham taşlar alınarak 1500 kilometre uzakta yer alan Kerman eyaletinde ki Bakır fabrikasına taşınarak işlenilmektedir. Veya ham olarak ihrac edilmektedir. Bu kadar taşıma maliyetine katlanılarak ham bakırın o bölgeye taşınmasının hiçbir ekonomik açıklaması yoktur. Hatırlatmak gerekir ki:”İran’da Bakır üretiminin %40 Sungun madende yapılmaktadır”.³⁷⁶

İran’ın Bakır üretiminin %40 karşılamasına rağmen bu madenin Güney Azerbaycan bölgesine hiçbir ekonomik katkısı olmaz iken madenin yer aldığı bölgedeki eşsiz doğal ormanların ve doğanın yok olmasına da neden olmaktadır. bu maden istihdam açısından da bir yarar getirmemektedir. Çünkü burada çalışanların çoğu başka illerden getirilen elemanlardır.

Doğu Azerbaycan Valisi AliRıza Beygi İran milli Bakır şirketini Azerbaycan ilinde ki Sungun Bakır şirketine karşı adaletsiz davranışlarından dolayı eleştirerek. İran Bakır Üretiminin %40 oluşturan Azerbaycan’ın Sungun Bakır madenlerinden elde edilen gelirlerin başka yerlerde harcanmasına sert çıktı. Biz Azerbaycan Halkı Aynı Kerman (Fars dili bir il) gibi bizimle de davranılmasını istiyoruz. Biz bölge insanın istihdam edilmesini ve gençlerin bölgeden göç etmemelerini istiyoruz.³⁷⁷

³⁷⁶ Himayet gazetesi, şomare 2030.20,Tahran, mordad 1389

³⁷⁷ Entegad Şadid Ostandar Azerbaycan Şargı az Biadalatı Şerkat melli Mes İran,[www.tejaratvt.com/index.php?option=com\(01.03.1389\)](http://www.tejaratvt.com/index.php?option=com(01.03.1389))

Tablo 17

2006 İtibari ile Ülke Madenlerinde Yapılan Yatırımlar Göre Sıralama

İller	Ülkede Madenlerde yapılan Toplam Yatırımlarda ki Oranlar	Ülkede madenlerde yapılan Yatırımlara göre Sıralama
Doğu Azerbaycan	%1.5	16
İsfahan	%10.2	2
Batı Azerbaycan	%1	17
Yazd	%9.2	3
Zencan	%0.9	18
Simnan	%3.8	9
Gazvin	%0.9	17
Hamadan	%0.5	20
Tahrán	%5.8	5
Khorasan Razavi	%3.6	11
Erdebil	%0.2	24

Kaynak: Atlas Giyta Şenasi Ostanhaye İran.1385.S:28.Amar name sal 1372,1384

Göründüğü gibi Fars olan bölgeler ile Türk olan bölgeler arasında yatırım açısından bir uçurum mevcuttur. Bu rakamlarda bu farkın bilinçli ve programlı olduğunu görmek mümkündür.

3.3.5 Bayındırlık

Bayındırlık ve konut sektöründe de durum aynidir. Ve gelişme ibresi etnik olarak Fars olan şehirlerden yana olmuştur. Aşağıda 1385(2007) yılında illere göre verilen inşaat ruhsatı verileri bulunmaktadır.³⁷⁸

Tablo 18

Ülkede Verilen İnşaat Ruhsatı Karşılaştırması(2007)

İl	İl Nüfusu(1985)	1385 yılında verilen inşaat ruhsatı
Doğu Azerbaycan	3.603.456	9271
İsfahan	4,559,256	20523
Batı Azerbaycan	2,873,459	8085
Hamadan	1,703,267	3656
Zanacan	964,601	4317
Simnan	589,742	2003
Erdebil	1,228,155	3936
Yazd	990,818	5562

Kaynak: 1385 genel nüfus sayımı. Salnameye Amarı keşvar.1385.3 ve 9. cetvel

Bu yapılaşma devletin şehirleşme politikasının da göstergesidir. Devlet bu yapılaşırma ile ülkede insan yaşamı için doğal koşullar açısından uygun olmayan yerlere

³⁷⁸ 1385 genel nüfus sayımı. Salnameye Amarı keşvar.1385.3 ve 9. cetvel

yönlendirmesinin altında etnik bakış yatmaktadır. İran devleti kurak ve çöl koşularının hakim olduğu ama etnik olarak Fars olan bölgelere nüfusu kaydırarak Farsça konuşan İran milleti yaratmak istemektedir.

İran devleti büyük şehirlerin nüfusunu kontrol altına almak için büyük şehirlerin yanında uyudu kentler kurarak nüfusun yoğunluğunu istediği çerçevede kontrol etmek istemekte.³⁷⁹

Bu uyudu şehirlerde devletin iskân planlarından biridir. Bu uyudu şehirler ile devlet nüfusu belirli şehirlerin etrafında toplamak istemektedir. Aşağıda ki verilerde görüldüğü gibi İran Devleti Tahran etrafında ki uyudu şehirciklerde 1 milyon 360 bin kişi, İsfahan etrafında ki Şehircikler de 1 milyon 750 bin kişi, Maşhad etrafında ki uyudu şehirciklerde 800 bin kişi ,Arak'ta 370 bin kişi, BanddarAbbas'ta 300 bin kişiyi yerleştirmeyi planlar iken, İsfahan ve Maşhad boyutlarında olan ve Banddar Abbas ve Arak'a göre daha büyük olan ve nüfus yoğunluğunu İran'ın geneline göre yüksek olduğu Güney Azerbaycan bölgesinde sadece 250 bin kişilik uyudu şehirciği planlamıştır. Bunu tek nedeni devlete ki ırkçı bakıştır. Devletin planı nüfusu İran'ın merkezine yani Fars bölgelerine kaydırmaktır.

Tablo 19

Ülkede Uyudu Şehirlerin Sayısı ve Nüfus Kapasitesi Karşılaştırması

Şehir	Nüfus (bin kişi)	
Tahran		
Haştgar	500	
Parand	300	
Pardıs	200	
Stişhar	300	
Andiyşe	60	
Tahran Toplam	1 milyon 360 bin kişi	

³⁷⁹ Ettelate Egtesadi Siyasi,197-198,sale 18 şomareye 5-6,1382.Tahran.S.198

İsfahan		
Baharistan	300	
Maclis	500	
Puladşahr	500	
Şahinşahr	450	
İsfahan Toplam	1 milyon 750 bin kişi	
Maşhad		
Golbahar	400	
Binalud	400	
Maşhad Toplam	800 bin kişi	
Arak		
Mohajeran	70	
Amirkabir	100	
Zaviye	200	
Arak Toplam	370 bin kişi	
Bandar Abbas		
Alevi	300	
Tebriz		
Sahand	150	
Sis	100	
Tebriz Toplam	250 bin kişi	

Kaynak: Ettelate Egtesadi Siyasi,197-198,sale 18 şomareye 5-6,1382.Tahrán. S.198

Tablo 20Yoksular için İnşa edilen Konut sayısı³⁸⁰

İl	İl Nüfusu(1985)	1384 yılında inşa edilen konut
Doğu Azerbaycan	3.603.456	238
İsfahan	4,559,256	768
Batı Azerbaycan	2,873,459	768
Hamadan	1,703,267	256
Fars	4.336.878	840
Simnan	589,742	460
Erdebil	1,228,155	350
Khorasane Razavi	5.593.079	599

Kaynak: Salnameye Amari Keşvar. Cetvel şomare 9–17,1384.S:357

3.3.6 Yatırımlar ve Diğer Ekonomik Göstergeler

İran’da yatırımların planlaması ve uygulanması devletin kontrolünde olup, birçok büyük yatırımı devlet yapmaktadır. Özel sektöründe yatırımların doğal olarak devletin uyguladığı yasal mevzuat yön vermektedir. İllere göre yatırım kararı İran’da birçok bölge ülkesi gibi ekonomik kararlardan daha çok siyasi kararlar belirleyicidir. İran’da ki bu siyasi karar almalarında da en çok etnik sorunlar dikkate alınmakta ve devletin asimilasyon politikalarına uyan kararlar verilmektedir. Bunun içindir ki etnik olarak Fars olan bölgeler doğal yeteneklerinin üstünde yatırıma ve ilgiye mahzar olmaktadır.

“1368 ile 76(1980–1998) yılları arasında Refsancaninin Cumhurbaşkanlığı döneminde Kerman’da Doğu; Batı Azerbaycan, Zengan ve Erdebil illerinde ki toplam yatırımın 320 katı yatırım yapılmıştır.”³⁸¹

³⁸⁰ Salnameye Amari Keşvar. Cetvel şomare 9–17,1384.S:357

³⁸¹ Negahi be Avageb Ziyandar Mohacerathaye Pişbininaşode, Ettelat gazetesi şomare 23403,09.05.1384, S:5

Bu dönem İran'da yeniden yapılanma dönemi olarak bilinmektedir. Ve devrim sonrası ülkenin yeniden yapılanmasında en büyük yatırımlar yapılan yıllardır. Bu yıllarda Güney Azerbaycan'a yapılan yatırımlar çok düşük kalmış ve etnik Fars bölgeleri Devletin özel teveccühü alanında olmuştur.

1384.02.08 (2005.05.29) Cahane Egtesad Gazetesi raporuna göre:1384 (2005) yılında Toplam. 1765 milyon dolar değerinde 515 milli projeden Tahran 189 proje 942 milyon dolar değerinde, İsfahan 92 proje 466 milyon dolar değerinde, Horasan 47 proje 340 milyon dolar değerinde, Yazd 41 proje 244 milyon dolar değerinde, Kerman 24 proje 302 milyon dolar değerinde. Khuzestan 22 proje 250 milyon dolar değerinde, Erdebil 7 proje 62 milyon dolar değerinde yatırım yapılmıştır. Bu sadece 80 yıllık ayrımcılığın bir dönemidir 80 yıl bu durum devam etmiş ve etmektedir.³⁸²

GSYH üretiminde ki illerin payı o illerin ekonomik durumlarının göstergesidir. Tabi ki normal bir Ekonomide illerin performansı o illerin yatırımcılarının ve girişimcilerinin ekonomik performanslarına bağlıdır. Ama İran gibi ekonomisinin yaklaşık %70 devlet'ininde olan bir ülkede bu performans devletin yatırımları ve yarattığı imkânlar ile ilgilidir. İran'da üretilen GSYH içinde ki paylar olarak Fars bölgeleri ile Türk bölgeleri arasında ki karşılaştırma bu bölgeler arasında ki ekonomik durumun hangi yönde geliştiğini göstermek açısından önemli bir ölçüt olabileceğini görebiliriz. Doğu Azerbaycan %3.7, Batı Azerbaycan%1.5, Erdebil %0.9 Zengan %0.8 Kazvin %1.3, Hmadan %1. 4 ile en az GSYH payına sahipler.³⁸³ Buna mukabil olarak Huzistan %15, İsfahan %6.5, Horasan %5, Fars %4.5 GSYH en çok payları olan bölgelerdiler.³⁸⁴

Aynı istatistiklere göre Sanayi ve madden sektöründe Doğu Azerbaycan ilinin payı %3,Batı Azerbaycan%0.5, Erdebil%0.2, Zengan %0.4,Gazvin%1, Hamadan 0.5 iken Khuzestan ili %32, Tahran %11, İsfahan%7.2, Buşehir %6.7 oranındadır. Bunu nedenini devletin ekonomik planlamasında yatmaktadır. Ve İran ekonomisi bir devlet ekonomisi olduğuna göre devletin yatırımları çok önemlidir.³⁸⁵

³⁸² RuznameyeCahane Egtesad(2005.05.29)

³⁸³ Saman, Boltane Dakheli Moavaenate Omranı vezarate Erşad, Tahran, Şomare 11. Ordibehiş 1381

³⁸⁴ Abulgasem Taheri, Raveş Tahgig Dar Olume Siyasi, Taharn. Gamus 1384

³⁸⁵ Hosseyin Azimi, Pişnahad Khotote Asasi Olgui Barnamerizi dar İran bar Asasae Ganune Asasai Comhoriye Eslamiye İran, Sazemane Barname va Bodce, Taharn,

Bir Güney Azerbaycan illi olan Zengan'da kişi başına milli yatırım Sıfıra yakındır. Zengan ilinde hiçbir büyük Sanayi yoktur.

Alt yapı yatırımları için devlet tarafında ayrılmış bütçe ve ödeneklerinin verilmesi konusunda da bu ayrımcılık sürmektedir. Fars bölgesi olan İsfahan, Simnan, Horasan, Yazd ve Mazandaran illerinde %91 ve Fars ilinde %63 iken Güney Azerbaycan'ın Hamadan ilinde %14 ve Doğu Azerbaycan %19 Kazvin ile Zancan ilinde %6.7 ayrılan bütçe illere ihtisas etmiştir.³⁸⁶

3.4 GÜNEY AZERBAJYCAN'A YÖNELİK UYGULANANA AYRIMCI SOSYAL-KÜLTÜREL POLİTİKALARG

3.4.1 Toplumsal-Kültürel ve Ekonomik Bir Süreç Olan Olarak Asimilasyon

Konumuzun ana omurgasını oluşturan kavram olan asimilasyonun kavramının bilimsel olarak irdelenmesi önem arz etmektedir. Bu gereklilikten yola çıkarak asimilasyon kavramını kısada olsa eleleceğiz.

Asimilasyon, en az iki ayrı kültürel sistemin temasa geçmesi ile başlayan bir etkileşim sürecinin yönünü, eğilimini ifade eder. Bu etkileşim sonucu, bir kültürel sistemin başka bir (veya birden fazla) kültürel sistem veya sistemleri, giderek kendine benzetmesi ve kültürel egemenliği altına alması süreci meydana gelir. Asimilasyon süreci; bağımlı ve etkilenen kültür konumuna getirilmiş bir kültürün, başat kültür tarafından zorunlu olarak kendine özgü unsurlarından arındırılması, içinin boşaltılması, sonul amaçları ve onlara ulaşmayı sağlayan araçların ortadan kaldırılması ile birlikte; oluşturduğu boşluklara kendi unsurlarını, amaç ve araçlarını yeni dolgular olarak doldurup kendi bünyesine katması anlamında tanımlanabilir.

İran'da İrani(pers)kültürü ile Türk Azerbaycan kültürünü karşılaşması ile bu süreç işlemektedir. İran'da devletin bütün gücü ve imkânları Azerbaycan Türk kültürünün içinini boşaltıp İrani(farsı) kültür ile doldurulması ile karşı karşıyayız.

Asimilasyon, bağımlı ya da tabi kültürün maddi, teknolojik, normatif, ideolojik ve düşünce boyutlarının, ayrıca kendine özgü unsurlarının (dil, tarih, gelenek görenek vs.); başat

³⁸⁶ Bulten Khbaraiye Vezarete Sanaye ve Maden.şomarye23, Tahran, mehre 1387,

kültür tarafından zorla değiştirilip dönüştürülmesini ve kendi bünyesine katmasını sağlayan bir “özümleme” süreci olarak anlaşılabilir. Bu süreçte meydana gelen değişiklikleri, bağımlı kültür açısından “özümleme” süreci olarak tanımlamak mümkündür. Görüldüğü gibi asimilasyon etkenlik ve edilgenlik açısından iki yönlü (başat kültür açısından özümleme ve bağımlı kültür açısından özümleme) kültürel bir süreç olarak ele alınabilir.

Asimilasyon olgusu, Batı yazınında genelde Amerika, Almanya, Güney Afrika vs. örneklerinde görüldüğü gibi, göçmen ve yerli kültürler arasındaki etkileşim sonucu ortaya çıkan bir süreç olarak incelenen gelmiştir. Bu yaklaşım, iki yerli ve komşu (otokton) kültür arasında oluşan etkileşim sonucu ortaya çıkan asimilasyon süreçlerini önemli ölçüde ihmal ettiği bakımından sınırlı ve eksik görülebilir. Örneğin mekân olarak bugünkü İran; sınırları içinde bulunan yerli Güney Azerbaycan Türkleri, Farslar, Araplar, Beluçlar vs. gibi farklı etnik grupların tarihsel olarak kültürel etkileşim mekânını oluşturmaktadır. Ancak bu tür örneklerde asimilasyon süreci; yerli ve göçmen kültürleri arasında değil, iki (ya da daha fazla) yerli kültür arasında (ve genellikle tek yönlü olarak) gerçekleşmektedir.

Tabi ki bunun tek yönlü işleminin nedenini bu gün başat kültür olarak görünen İrani(Fars) kültürünün devletin tüm maddi ve manevi olanaklarını arkasına almasından kaynaklandığını vurgulamak gerekiyor.

Asimilasyon; “dışarıdan gelen birisinin, göçmenin ya da tali konumdaki bir grubun, egemen olan toplumla ayırt edilemez biçimde bütünleşmesi sürecini anlatmak için kullanılan, kültürlenme ile eş anlamlı bir terim. Robert Park gibi, insanların ırk ilişkilerini ele aldıkları Amerika’daki ilk incelemelerde, asimilasyon terimi, uymayla (tali konumdaki grubun, sadece egemen grubun beklentilerine uyum sağlamakla yetinmesi), rekabetle (ana akıma karşı kendi değerlerini kabul ettirmeye çalışmak), yok etme ve dışlamayla (tali konumundaki gruplar ile egemen gruplar arasında bir etkileşim alanı kalmaması) karşı karşıya konmuştu. Asimilasyon, tali konumundaki grubun egemen grubun değerleriyle kültürünü fiilen kabul edip içselleştirmeye” başlaması olarak tanımlanmıştır.³⁸⁷

İlk dönemlerde Robert E. Park ve Ernest W. Burgess’e (1921 ve 1930) göre ortak sınırlar içersinde bulunan farklı kültürel özelliklere sahip gruplar arasında oluşan kültürel dayanışma veya ortak kültürel yaşam içinde, farklı kültürlerin eriyip birleşmesi, bütünleşmesi süreci ya da Brewton Berry’ye (1951) göre kültürel mirasların eriyip birbirine karışması

³⁸⁷ Marshall, Gordon.(1999). *Sosyoloji Sözlüğü*. Çev. Osman Akınhay&Derya Kömürcü. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları

olarak tanımlanan asimilasyon; kültürleşme süreci ile eşanlamlı görünmekte ve zorlayıcı her hangi bir süreçten söz edilmemektedir.³⁸⁸

Yukarıda sözü edilen kültürleşme sürecinde herhangi bir zorlama olmadan zaman içinde kültürel etkileşim ve doğal seçim sonucu Berry’inde işaret ettiği gibi kültürel mirasların eriyip birbirine karışarak yeni bir kültürün ortaya çıkması söz konusudur. Devletlerin bir kültürü yasak kültür ve bir kültürü resmi kültür ilan etmeleri süreci resmi kültür lehine çevirerek bir kültürün diğerinde erimesini zorlaması ortak bir kültürün oluşumun engeller. Diğer taraftan gayri resmi ilan edilen kültürün mirasının silinmesine yol açar. İran örneğinde yapılmak istene Azerbaycan Türk körlünün mirasının yok edilmesi ve tamamı ile silinmesi amaçlanmaktadır.

John Cuber’e (1955) göre “asimilasyon; kültürel farklılıkların (ve rekabetlerin) yok olmaya eğildiği dereceli süreç olarak tanımlanabilir ³⁸⁹

Arnold Rose’a (1956) göre **asimilasyon**; bir kişi ya da grubun, başka bir sosyal grubun kültürüne kabul edilmesidir. Bu kabul edilmiş kesindir ve önceki kültürle herhangi bir ilişki kalmadığı gibi, önceki kültüre bağlılık da kalmaz.³⁹⁰

Fichter’e (1957) göre **asimilasyon**, “iki ya da daha fazla kişi veya grubun karşı tarafın davranış kalıplarını kabul ettikleri ve yerine getirdikleri sosyal bir süreçtir.” Bir kişi ya da azınlık kategorisinin bir grup ya da bir toplum içerisinde asimile edildiği sürecin, tek yönlü bir süreç olduğu düşünülemez. Bu karşılıklı bir ilişkidir. Bu ilişkide bir taraf diğer tarafa göre daha fazla etkilenen olabilir, ancak bu yine de karşılıklı bir ilişkidir.³⁹¹

Çizgisel asimilasyon (straight-line assimilation) kavramı, **Gans ve Sandberg**, tarafından ortaya atılır. Bu kavram Gordon’un asimilasyon şemasındaki statik unsura dinamik bir unsur eklemiştir. Buna göre her yeni kuşak, göç edilen toplumda yeni bir uyum aşaması gösterir.³⁹² **Alba ve Nee** asimilasyonu; “en genel olarak... Etnik/ırksal ayrımın ve onu

³⁸⁸ Gordon, Milton.(1964).*Assimilation in American Life: The Role of Race,Religion and National Origin* . New York: Oxford University Press.

³⁸⁹ (Gordon,1964:62-65).

³⁹⁰ (Gordon, 1964: 65-66).

³⁹¹ (Gordon, 1964: 65).

³⁹² Alba& Nee,1997:832.Alba,Richard & Nee,Victor.(19979). “Rethinking Assimilation Theory for a New Era of Immigration,”*International Migration Review*.Vol.31,No.4,Special Issue:Immigrant Adaptation and Native-Born Response in the Making of Americans,pp.826-874.published by:The Center for Migration Studies of New York,Inc.URL: <http://www.jstor.org/stable/2547416> (14.04.2009)

gösteren kültürel ve sosyal farklılıkların çöküşü ve son noktasında da yok oluşu olarak” tanımlamıştır.

Popenoe’ya göre “asimilasyon; bir azınlık grubunun başat toplum içerisinde emilme sürecidir” ve ‘bütünleşme,’ ‘amalgamasyon’ ve ‘kültürel çoğulculuk’ adlarını taşıyan üç kalıp içerisinde gerçekleşir. Amalgamasyon olgusu ise Park ve Burgess’e göre, “ırklar arası üreme (amalgamation), ırkların karışık üreme ve karışık evliliklerle eriyip birleşmesidir,” diye tanımlanmıştır.³⁹³

Asimilasyon kavramı daha çok azınlık guruplarla ilişkilendirilse de İran’da Azerbaycan Türklerine yönelik yaşanan asimilasyon sürecinde Azerbaycan Türklerini nüfus açısından azınlık kategorisine koymak mümkün değil. İran’da Güney Azerbaycan Türklerinin ve genel olarak çeşitli Türk guruplarının nüfusu resmi kültürün nüfusuna yakın bir nüfusu vardır.

Wilfid ve Zanden göre: kültürel ve sosyal yapıyı ayırdıkları gibi, asimilasyon sürecinin, kültürel ile sosyal boyutlarının da ayrımını çizerler. “Kültürleşme (acculturation) olarak da ifade edilen kültürel asimilasyon; farklı geleneklerden insanların ortak eylem, norm, dil ve giyim biçimlerine sahip olmaları sürecidir. Bütünleşme olarak da ifade edilen sosyal asimilasyon; farklı kurumlardan (sosyal yapılardaki) insanların ortak bir kurumsal yaşam içerisinde eriyip birbirine karıştığı süreçtir.”³⁹⁴

Poulton. Barışçı/yumuşak ve zorunlu olarak iki uç asimilasyon sürecinden bahseder. *Yumuşak asimilasyon* süreci; azınlık grubun mensup olduğu bağımlı kültürün belirli bir dönem içerisinde egemen grubun mensup olduğu başat kültür ile tercih hakkı olmadan dereceli olarak birleştiği, büyük ölçüde doğal bir süreç olarak nitelendirilmiştir. *Zorunlu asimilasyon* ise; bir azınlık grubun mensup olduğu bağımlı kültürün varlığının inkâr edildiği ve başka bir gruba mensup olduklarını ilan ettikleri için üyelerinin öldürüldüğü ya da hapsedildiği, kendi adetlerini ve kültürlerini terk etmeye ve yenilerini benimsemeye mecbur edildikleri bir süreçtir. Bu iki kutup arasında zor yoluyla değil, eğitim sistemiyle ve belirli bir azınlığın eğitim haklarının inkâr edilmesi ya da kısıtlanması yoluyla gerçekleştirilen başka

³⁹³ (Gordon, 1964: 62)

³⁹⁴Zanden, Vander&Wilfrid,James.(1983)American Minority Relations.4.Baskı.NewYork:Alfred A. Knopf

asimilasyon biçimleri de vardır. ³⁹⁵ Eisenstadt'a göre *sosyal asimilasyon*, “ayrı kimliklerin ve... Kurumsal ayrışmanın (institutional dispersion) tamamen yok edilmesidir.” ³⁹⁶

Khoobruy Pak'a (2001) göre “asimilasyon; azınlık grubun kültürünün yeni [başat] kültürün toplumsal-kültürel yapısı içerisinde yitimi ve üyelerinin başat kültürün üyelerine benzemesi sürecidir. Asimilasyon bir grubun kolektif kimlik ve belleğinin imhasını hedef almaktadır. ... Asimilasyoncu sistemler insan davranış ve ilişkilerini önceden belirlemeyi kendi görevleri olarak görmektedirler. ABD'deki eski geleneksel ‘eritme kazanı (melting pot)’ politikası asimilasyon yöntemlerinden bir örnektir³⁹⁷

İran'da Güney Azerbaycan Türklerine karşı uygulanan asimilasyonda yöntem olarak çeşitlilik söz konusudur. Devlet sadece bir yönetime dayalı bir asimilasyon programı uygulamamaktadır. Çeşitli kademelerde yumuşak asimilasyondan zorunlu asimilasyona kadar uzanan geniş bir ve çok açılı, çok yöntemli bir asimilasyon uygulamaktadır.

Somesan asimilasyonu zorunlu uyum olarak şöyle tanımlar: “Zorunlu uyum veya asimilasyon toplumdaki çeşitli azınlık grupların zaman içinde, kültürel olarak çoğunluğa benzemesi ve devlet politikaları ile bu yönde zorlanması anlamına gelir. Zorunlu uyum terimi önemli, çünkü çoğu siyasetçi ve sosyal bilimci, işin zorunluluk boyutuna değinmiyor veya yeterince vurgulamıyor; asimilasyonu, ‘çoğunluk kültüre bir şekilde uymak,’ ‘uyum sağlamak’ anlamında kullanıyor. Oysa bu ayrımı yapmak önemli; aksi halde asimilasyonu, entegrasyondan ayırt etmek mümkün değil.” ³⁹⁸

Asimilasyon süreci; **geniş anlamda**, başat konumda bulunan bir duyumsama-algılama etkileşimi özelliğine, değerler sistemine ve ilişkiler (içsel ve dışsal) ağına sahip dizgeli bir birimin; aynı özelliklere sahip başka bir birimi kendine benzetme ve kendi amaçları için işlevsel kılma sürecine bağlama çabası olarak; **dar anlamda** ise, başat kültürün idealize edilmesi ile siyasi iradenin planlı ve programlandırılmış bir biçimde uyguladığı baskıcı

³⁹⁵Poulton, Hugh.(1993)Balkanlar: Çatışan Azınlıklar, Çatışan Devletler. Çav. Yavuz Alogan. İstanbul: Sarmal Kitapevi

³⁹⁶Eisenstadt,S.N.(1995). The Absorption of Immigrants. Glencoe: The Free Press

³⁹⁷Aktaran: Daverniya,2006:71Daverniya, Abbas.(2006)Elel ve Saheshaye Teğyire Zabane-e Torkhaye Tehran(tahran Türklerinin dilerinin Değişiminin nedenleri ve Ölçütleri),Tahran. Yayınlayan Yazarın kendisi

³⁹⁸ Somersan, Semra. (2004). *Sosyal bilimlerde Etnisite ve Irk*. İstanbul. Bilgi Üniversitesi Yayınları.

stratejileri (ödüllendirme-cezalandırma) sonucu ortaya çıkan zorunlu kültür değiştirme ve toplumsallaştırma süreci olarak tanımlanabilir.

Bazı durumlarda zoraki asimile uygulayan taraf asimilasyonu haklı göstermek için bunu bir kültürleşme gibi sunmaktadır. Bunun içinde asimile edilmek istenilen kültür aşağılanarak başat kültürü üzerinde kültürleşmesi önermekte veya zorla uygulamaktadır.

3.3.2 Asimilasyon – Kültürleşme İlişkisi

Bazane devletler yaptıkları asimilasyonu meşrulaştırmak için asimilasyon ile kültürleşmeni birbirine karıştırmaktalar. Ama asimilasyon, kültürleşme deyildir. Her iki kültürel sürecin de gerçekleşmesi için en az iki kültürel sistemin birbirleriyle karışılması ve temas geçmeleri gerekmektedir. Dolayısıyla kültürler arası ilişki ve etkileşim gerekli koşuldur. Fakat etkileşimin biçimi ve niteliği farklıdır. Kültürleşmede kültürler arası ilişkide, karışıklı serbest alışveriş söz konusudur. Asimilasyonda ise, kültürler arası etkileşim ve ilişkinin yönü kültürlerden birinin diğeri üzerine planlı ve programlı bir biçimde baskısı ve içine işlenmesi söz konusudur. Dolayısıyla bir kültürel sistemin diğerini yutması ve özümsemesi amaçlandırılır. Asimilasyon kültürleşme sürecinin olası biçimlerinden biri olabilir.

Gordon'un da belirttiği gibi ilk dönemlerde bu iki kavram anlam bakımından örtüşüyor gibi gözüküyordu. Fakat daha sonra kültürlerarası etkileşimi konu edinen sosyal antropologlar '**kültürleşme**' kavramını, sosyologlar ise '**asimilasyon**' kavramını sık kullanmaya başladılar. Gordon'a göre kültürleşme kavramını yeğleyen antropologlar, kültürler arası temasların sonunda 'kültürel davranışlarda meydana gelen değişiklikleri temel konu olarak ele alırken; sosyal yapı, sosyal ilişkiler ve sosyal konumlarda meydana gelen değişiklikler fazla dikkat çekmemektedir.³⁹⁹

Asimilasyon ve kültürleşme birbirinden farklı süreçlerdir. Bazen varsayıldığı gibi asimilasyon, kültürleşmenin son aşaması değildir.⁴⁰⁰ Kültürleşme ve asimilasyonun belirgin özellikleri tablo 20'deki biçimde karışlaştırılabilir.⁴⁰¹

³⁹⁹ Gordon1964: 60–62

⁴⁰⁰ Tekse, Raymond H.C & Nelson, Bardin H.(1974)"Acculturation and Assimilation: A Clarification." American Ethnologist.Vol.1,No.2,pp.351–367.Blackwell Publishing on behalf of the American Anthropological Association.URL: [http://www.jstor.org/stable/643554\(04.07.2008\)](http://www.jstor.org/stable/643554(04.07.2008))

⁴⁰¹ Teske & Nelson, 1974: 365

Tablo 21

Kültürleşme ve asimilasyonun belirgin özellikleri

KÜLTÜRLEŞME	ASİMİLASYON
Dinamik bir süreçtir.	Dinamik bir süreçtir.
Hem birey hem grup süreci olarak ele alınabilir.	Hem birey hem grup süreci olarak ele alınabilir.
Doğrudan temas içerir.	Doğrudan temas içerir.
İki yönlü olabilir.	Tek yönlüdür.
Değerlerin değişimini gerektirmez; buna rağmen değerler kültürleşebilir.	Değerlerin değişimini gerektirir.
Referans grup değişimi gerektirmez.	Referans grup değişimi gerektirir.
İçsel değişim gerektirmez.	İçsel değişim gerektirir.
Grup dışının onayını gerektirmez.	Grup dışının onayını gerektirir.

Kaynak: Teske & Nelson, 1974: 365)

3.4.3 Kültür ve eğitim

Güney Azerbaycanlılar için beklide en sıkıntılı alan Eğitim ve Kültür alanıdır. İran 1906–1911 Meşrutiyet Anayasasında resmi dil Farsça ilan edilmesi ile İran’da yaşayan diğer halkların dilleri bir nevi gayri resmi sayılmıştır. Ama 1925 kadar diğer dilere karşı bir yasak söz konusu olmamıştır. Ama 1925 Rıza Şah iktidarı ile birlikte diğer dilere özellikle İran’da nüfusları Farslar kadar olan Türklerin dilinin eğitime ve bu dilde kültürel ve bilimsel üretime yasak getirilmiştir. Türk dili Yabancı bir dil ve İran’a saldıran vahşi Orta Asya kavimlerinin dili olarak kabul edilmiştir. İran’da yaşayan Türklerin ise aslında Fars oldukları ve bu vahşi kavimlerin saldırıları sırasında dillerin zorla Türkçeleştirildiği savunulmuştur. Buna mukabilde bu yabancı dilde eğitimin ve kültürel üretimin anlamsız olduğu vurgulanmıştır.

İran İslam Devrim ile beraber Türkler bu ayrımcılık ve ırkçı yaklaşımın son bulmasını umut etmişler. Bu umutları çok zayıf seviyede de olsa devrim anayasasında aksını bulmuş ve yeni anayasada yinede Fars dilin tek resmi dil ilan edilmesine karşın, diğer dilerinde bu dil kenarında kullanılabileceği dile getirilmiştir. Ama uygulamada bu hiçbir zaman gerçeğe geçmemiştir. Bu anayasal hakkı isteyenler ise devrim ve ülke düşmanı olarak devrim mahkemelerinde yargılanmışlar. Güney Azerbaycan'ın merkezi olan Tebriz Bir zamanlar İran'ın Kültür başkentiydi. İlk modern okular ve kültürel faaliyetler bu kente yapılıyordu. Ama bu gün Güney Azerbaycan kentleri İran'ın etnik olarak Fars şehirlerinde olan Kültürel faaliyetlerin çok çok gerisinde kalmaktalar.

Modern Dünya'nın tüm göstergelerini ilk olarak Güney Azerbaycanlılar İran'a getirmişler. İlk basım evi, ilk gazete, ilk Yabancı kitap tercümesi, ilk Sinema, ilk modern okular, ilk kız okulu, ilk tiyatro, ilk körlere okulu, ilk roman, ilk Fotoğrafçılık, ilk mekanize tarım, ilk uçak kaptanı, ilk modern para basımı, ilk modern belediyecilik, ilk polis idaresi, ilk ansokopedi, ilk çocuk edebiyatı, ilk olarak modern hastane, modern tıp ve benzerleri Güney Azerbaycan'ın başkenti Tebyiz'de olmuştur.

1380(2002) yılında Doğu Azerbaycan 46, Bati Azerbaycan 8, Erdebil 7 ve Zengan 'da 4 kitap basılmış. Bu rakam Tahranda Tahran'da 1896 kitap olmuştur.⁴⁰²

Hatırlatmak gerekir ki İran'da kitap basımı için Kültür bakanlığında izin alınması gerekmektedir. Kültür bakanlığının yerel idarelerinin kontrolü başkent Tahrana göre daha sıkıdır. Türkçe kitapların izin alması da çok zor ve imkânsız gibidir. Ayrıca Azerbaycan ve Türklük konusu ile ilgili kitapların izin alama şansları sıfıra yakındır.

⁴⁰² Saman Boltan Dakheliye, Moavenate Omraniye Vezarate Erşad, Tahran, Ordibehşt 1381,şomare 11.S:15

Tablo 22

İran’da Türk ve Fars İllerindeki Sinam ve Kütüphane Sayılarının Karşılaştırması(2002)

İl	İl Nüfusu(1985)	Kütüphane sayısı	Sinema sayısı
Doğu Azerbaycan	3.603.456	47	25
sfahan	4,559,256	135	103
Batı Azerbaycan	2,873,459	39	16
Hamadan	1,703,267	32	21
Zanacan	964,601	22	18
Simnan	589,742	72	20
Erdebil	1,228,155	28	13
Yazd	990,818	91	72

Kaynak: Saman Boltan Dakheliye, Moavenate Omraniye Vezarate Erşad, Tahran, Ordibehşt 1381,şomare 11.S:15

Güney Azerbaycan’ın kültür ve bilim alanında ki geçmişi ile bu günü arasında hiçbir uyum yoktur. Geçmişi çok parlak bir kültürel ve bilim merkezi olan bölge bu gün hiçte iyi durumda değildir.“700 sene önce Robe Reşiydiye ilim merkezi kâğıt üretim merkezi 60 bin ciltlik kütüphanesi ile büyük bir ilim kompleksi olarak Tebriz’de yerleşiyordu, bu komplekste dünyanın çeşitli yerlerinden gelen 6–7 bin öğrenci ve hoca yaşıyordu.”⁴⁰³

Geçmişi bu olan bölgede ki durum bu gün hiçte iç açıcı değildir. Birçok bilim adamı ve Edebiyatçı, tiyatrocu, sinemacı İran’ın diğer bölgelerine nazaran Güney Azerbaycan bölgesinde ki baskıların ağırlığından kaçmak için Güney Azerbaycan’ı terk etmek zorunda kalıyorlar.Azerbaycan’da birçok tarihi eser yok edilmektedir. Dünyada sadece Pterzburg’da eşi olan Erk Amfi tiyatrosu devrimin ilk yıllarında dinamit ile patlatılarak yeryüzünden

⁴⁰³ Talanmış Azerbaycan, Tebriz.2009,S:25–26

silinmiştir. Veya birçok tarihi eser devletin bilinçli ihmali sonucu yok olmaya terk edilmiştir. Güney Azerbaycan İran'da ilk sinema ve tiyatronun ışık gördüğü yer olmuştur.1945–1946 İran'ın en büyük tiyatro salonu Tebriz'de bulunmaktaydı. Ve Türkçe tiyatro yapılıyordu. Ama bu gün birçok Güney Azerbaycanlı tiyatrocü Güney Azerbaycan'dan kaçmak zorunda kalmış ayrıca Türkçe tiyatroya da devlet izin vermediği için tiyatro sektörü Güney Azerbaycan'da yok olma durumundadır. Unutmamak gerekir ki İran'da sinema ve tiyatronu işletmelerinin birçoğu devlet kontrolünde ve devlet tarafından maliyeleştirilmekteler. Veya devletin güvendiği şahıslar çalıştırmaktalar. Ayrıca Güney Azerbaycan'da Türkçe Sinema ve tiyatro yasak olması sonucu bu sektör ekonomik olarak yok durumdadır. Bu nedenden dolayı birçok sanatçı Güney Azerbaycan bölgesini terk etmek zorunda kalmaktadır. Bu göçlerin sonucu olarak ta halkın kültürel seviyesi olumsuz yönde etkilenmekte ve sektör tamamen yok olmuş durumdadır.

Güney Azerbaycan'ın Merkezi olan Tebriz'in İran'da ilk modern okulun ve İran'da 2.üniversitenin açıldığı yer olmasını, ilk romanın yazıldığını, ilk basım evinin kurulduğunu ve kültürel olarak 80 sene önce İran'ın en gelişmiş bölgesi olduğunu düşündüğümüzde bu günkü gelinen durumu anlamak daha kolay olacaktır. Aşağıda Yüksek eğitim ve temel eğitim ile ilgili veriler durumu açıklar niyetlidir.

82–83(2004–2005) yıllarında Doğu Azerbaycan ilinde toplam 10854 kişi yüksek öğretim için kabul olunmuş iken, bu Rakam İsfahan için 22617 kişi yani nerdeyse 2 katıdır. Aynı dönemde Doğu Azerbaycan'da toplam 396661 kişi eğitime meşgul iken İsfahan için bu rakam 79858 bin kişi olmuştur. Eğitim görevlisi ve eğitim elemanı sayısı Doğu Azerbaycan için 2918 iken İsfahan için 5359 olmuştur.⁴⁰⁴

⁴⁰⁴ Mino Gıyasi, Amarae Amuzesh Aliye İran ,Sale tahsiliye 1382-83 Vezarate olum Tahgıyvat va fanavari, goruhe pajoheshhaye Amarı ve informatık, çape aval, Gasedak, Tahran, 1383.

Tablo 23

Çoğunluğu Türk ve Çoğunluğu Fars olan Üç Örnek il Arasında, 2004–2005 Eğitim Yılında, Yüksek Eğitimi Kazanlar ve Yüksek Eğitim Alanların Karşılaştırılması

	Kazvin	Hamadan	Simnan
Üniversiteyi kazanan sayısı	6313	6997	5242
Okumakta olan öğrenci sayısı	20208	28356	21397
Eğitiminin tamamlamışlar	2385	2959	2653
Öğretim üyesi ve görevlisi sayısı	1425	1585	1419

Kaynak: Mino Giyasi, Amarae Amuzesh Aliye İran, Sale tahsiliye 1382–83 Vezarate olum Tahgıygat va fanavari, goruhe pajoheshhaye Amarı ve informatık, çape aval, Gasedak, Tahran, 1383

Çoğunluğu Türk olan Hamadan'ın yaklaşık 4 ve Kazvin'in nüfusu, çoğunluğu Fars olan Simnan'ın 2 katı olmaktadır.

Tablo 24

Bir Fars İli olan Mazandaran ve Bir Türk İli olan Batı Azerbaycan Arasında 2004–2005 Eğitim Yılında, Yüksek Eğitimi Kazanlar ve Yüksek Eğitim Alanların Karşılaştırılması

	Batı Azerbaycan	Mazandaran
Üniversiteyi kazanan sayısı	8301	14152
Okumakta olan öğrenci sayısı	29705	48315
Eğitiminin tamamlamışlar	3711	7868
Öğretim üyesi ve görevlisi sayısı	1785	2964

Kaynak: Mino Giyasi, Amarae Amuzesh Aliye İran ,Sale tahsiliye 1382-83 Vezarate olum Tahgıygat va fanavari,goruhe pajoheshhaye Amarı ve informatık,çape aval, Gasedak, Tahran, 1383

Hatırlatmak gerekir ki Batı Azerbaycan'ın nüfusu Mazandaran ilinden daha fazladır.

Merkezi devletin eğitim politikaları çerçevesinde Fars etniğın yoğun olduğu illerde üniverste eğitimi için daha fazla yatırım yaptığı ve bu yerleri eğitim merkezine çevrimek politikası sonucu bu gün Fars etniğının yaşadığı bölgeler bu açıdan daha avantajlı duruma gelmişler. Aşağıda Güney Azerbaycan'ın en gelişmiş şehri olan Tebriz ile Fars şehirlerinin bazı yıllara göre karşılaştırılması durumun nasıl değiştini açıkca ortaya koymaktadır.

Tablo 25

Seçilmiş Yıllara Göre (1957–1967–1987) İran Şehirlerin Yüksek Eğitimde Karşılaştırmalı Üstünlük Avantajları

1335(1957) yılı

Şehir ismi	Karşılaştırmalı üstünlük avantajı	
Tahran	254.2	100 üzerinden
Tebriz	180.1	100 üzerinden
İsfahan	121.3	100 üzerinden

1345(1967) yılı		
Şehir ismi	Karşılaştırmalı üstünlük avantajı	
Tahran	263.7	100 üzerinden
Tebriz	137.8	100 üzerinden
İsfahan	132	100 üzerinden
1365(1987) yılı		
Şehir İsmi	Karşılaştırmalı üstünlük avantajı	
İsfahan	270.1	100 üzerinden
Tahran	197.4	100 üzerinden
Ahvaz	222	100 üzerinden
Maşhad	150.1	100 üzerinden
Tebriz	146.9	100 üzerinden

Kaynak: İran statistik merkezi açıklamalı verileri,1335.1345.1365 yılları

Doğu Azerbaycan ilinin Eğitim göstergeleri ve indeksleri 1384(2006) yılında 0.825 dir. sadece Doğu Azerbaycan'a eşdeğer olan bir il olan İsfahan'dan değil belki Doğu Azerbaycan'dan nüfus ve coğrafya olarak daha küçük olan Sınman 0.871,Yazd 0.871, Qum 0.861, Fars 0.865, İylam 0.861, Buşehir 0.866. Lorestan 0.834 , Kohkiloye 0.862 ve Hormozgan 0.834 olan bu illerden daha kötü durumdadır. Güney Azerbaycan'ın başka illerinin durumu bundan iyi değildir.⁴⁰⁵

⁴⁰⁵ Yırvran Abrahamian, Magalati dar Cameşenasi siyasi İran, Tahran,Şiraze yayınları,1376,S:189

Tahran, Yazd, Simnan ve İsfahan, okuma yazma bilmeyen kalmadı diye tören düzenlenir iken, Doğu Azerbaycan Okuma yazma bilmeyen sayısında İran'da birinci sırada yer almaktadır.⁴⁰⁶

Tablo 26

Bazı Türk Ve Fars İllerinde Yüksek Eğitim Görmüşlerin Sayısal Karşılaştırması

İl	İl Nüfusu(1985)	100 bin kişide Öğrenci sayısı(1380)
Doğu Azerbaycan	3.603.456	1117
İsfahan	4,559,256	1708
Batı Azerbaycan	2,873,459	892
Kerman	2,652,413	1188
Hamadan	1,703,267	813
Gilan	2,404,861	1276
Zanacan	964,601	800
Simnan	589,742	1636
Erdebil	1,228,155	722
Yazd	990,818	1653

Kaynak: Aireza Alavi tabar, Olguye Moşarekate Şahrından dar edareye umure Şahrha, Celd 2, Tahran, 1380.S:51 ve 1385 genel nüfus sayımı

Ortalama öğrenci sayısı Yazd ve Simnan gibi illerde Güney Azerbaycan illerine göre iki katıdır.

⁴⁰⁶ Markaze Amar İran, Natayec Tafziyli sarşomari umumi nufus va maskan 1365, Şakhes Maziyat Nesbi Amalkard Şahri

Sosyal kalınmanı programını yaoan devletir. Devlet siyasal politiklari ve milli statejileri çerçevesinde bu kalkınma pıanlarını yapar.aşağıda ki verilerden devletin ÷lkede yöreler ile ilgili,etnikler ile ilgili nasıl bir düşünce ve pıanlama içinde olduğu açıkca görünmektedir.sol tarafta Türk etniğini ve sağ tarafta Fars etniğinin yaşadığı bölgelerin kalkınma kat sayısı görünmektedir.bu rakamlar Fars etniğinin yaşadığı bölgelerin daha yüksek kalkınma katsayısına sahip olduğunu açıkca ortaya koymaktadır.

Tablo 27

Sosyal kalkınma katsayısı(2000)⁴⁰⁷

Doğu Azerbaycan	388	→	İsfahan	616
Batı Azerbaycan	150		Fars	467
Hamadan	304		Gilan	422
Zancan	324		Yazd	615
Erdebil	212		Simnan	565
Gazvin			Gum	551

Kaynak: Aireza Alavi tabar, Olguye Moşarekate Şahrından dar edareye umure Şahrha, Celd 2,Tahran,1380.S:51 ve 1385 genel nüfus sayımı

⁴⁰⁷ Aireza Alavi tabar,Olguye Moşarekate Şahrından dar edareye umure Şahrha ,Celd 2,Tahran,1380.S:51 ve 1385 genel nüfus sayımı

SONUÇ

İran'da ulus_devlet oluşumu tek dil, tek din, tek mezhep ve tek ırk anlayışına dayanarak tasarlandığı için, tüm devlet planlamaları da bu görüşe göre yapılmış ve yapılmaktadır. Bunu yaşamın bütün alanlarında görmek mümkündür. Bu anlayışa göre vatandaşlar birinci dereceli Fars olan, Arı ırkından olan veya Başka ırktan olup ta kendi kimliğinden vaz geçerek Fars, Arı ırklı kimliği kabul edenler ve ikinci dereceli vatandaşlar Fars olmayanlar olarak ayrılıyordular. Bu anlayıştan yola çıkarak İran nüfusunu büyük bir kısmını oluşturan Türkler ve nüfus olarak Türklerden daha az olan Araplar öteki olarak tanımlanıyordular.

Bu anlayışın Güney Azerbaycan Türklerinin aleyhine getirdiği siyasi ekonomik ve kültürel ayrımcılıklar Kendisini İslami rejim olarak niyetlendiren İran İslam Cumhuriyeti tarafından da devam ettirilmektedir. Tüm siyasi ve ekonomik kararlar bu çerçevede alınmaktadır. Bunu içinde İran'ı bir dilden ve ırktan olmayan Güney Azerbaycan Türklerini İran'ı bir ırka çevirmek için 1925 beri devam eden politika İran'da ki Azerbaycan Türklerini asimile etmek, Farslık ve İranlılık potasında eritmek olmuştur. Bu amaca uygun olarak tüm doğal ve insani avantajlarına rağmen Güney Azerbaycan insanın ve bölgesinin gelişimini engellemek, İran'da devletçiliğin ana amaçlarının biri olmuştur. Bunun için ilk adım olarak İran'da ilk modern kendi eğitim kurumlarına sahip olan Azerbaycan Türklerinin Türk dilinde eğitimleri 1925 ten başlayarak yasaklanmıştır. Bu yasaklama ile beraber Azerbaycan Türklerini kendi kimliklerinden uzaklaştırmak ve onlara Fars ve Arı ırkına mensup bir kimlik yaratmak için, Türklerin vahşi bir kavim oldukları ve Azerbaycan Türklerinin bu vahşi kavimden olamayacağını ileri sürdüler. Bu tez göre Azerbaycanlılar aslında Fars dilinin eski bir şivesini konuştuklarını ve Moğolların saldırısıyla dillerinin Türkleştiğini ama kendilerinin orijinal Arı ırklı olduklarını ileri sürdüler. Bu akıl ve mantık dışı, bilmesel olmayan tezi desteklemek için bilimsel bulgular bile hazırlayıp geniş bir literatür yaratılar. Okullarda Azerbaycan Türkçesinde konuşan çocuklara işkence eder gibi fiziki cezalandırmalar yapıldı. Parasal cezalar kesildi. Devlet en acımasız memurlarını Azerbaycan'a göndererek Güney Azerbaycan'daki siyasi, ekonomik ve toplumsal baskını artırarak bölgeni yaşanılmaz hale getirdi.

Bunun amacı ise İnsanların daha rahat yaşaması için bölgeni terk ederek, devletin ayrımcı politikaları sonucu daha iyi koşullarda olan Fars bölgelerine göç etmesiydi. Bu göç sonucu yabancı bir coğrafyada, Türkler aleyhinde aşağılayıcı ve suçlayıcı olan bir kültürde

Türklerinin yaşaması için kendi kimliklerinden vaz geçerek, Devlet ve Fars bölgelerinde yaratılmış olan resmi ve o bölgede onay gören ve değer olan kültürde asimile olmalarıydı. Devletin eğitim Radyo, TV ve diğer tüm imkânları kullanarak yarattığı İrkçı ortam sonucu Türk olmak bir tahkir gibi tanıtılırdı. Türkçe konuşmak geri kalmışlığın, modern olmamanın simgesi haline getirildi. Kendi Türk kimliklerine direneler için cezalar ve aşağılamalar ve kendi kimliklerinden vaz geçenler için ödüllendirmeler bir resmi politika haline geldi.

Bu politika tüm Rıza Şah ve oğlu döneminde bir devlet politikası olarak uygulandı. İran İslam devriminin ilk yıllarında bu devlet politikası devre dışı kaldı. Ama devrim tekmelerini sağlamlaştırınca Arı ve Fars ırkçılığı Şiilikle de desteklenerek devam etti ve etmektedir. Güney Azerbaycan Türklerine karşı yapılan bu ırkçı ayrımcılıklara ve içi Farslık ile doldurulmuş İranlılık üst kimliğine karşı Güney Azerbaycan Türkleri tepkisiz kalmadılar. Güney Azerbaycan Türkler bu üst kimliği sürekli olarak sorgulayıp karşı koymaya çalıştılar. Güney Azerbaycan Türkleri 1900'lerden başlayarak oluşturulmaya çalışılan İranlılık üst kimliğini sorgulayan ve ona karşı dayanan ilk Fars olmayan etnik olmuşlar.1920 Şeyha mahommad Hıyabani Güney Azerbaycan Topraklarında Azadistan özerk devletini kurarak,1945 de Seyid Cafar Pişeveri Demokratik Azerbaycan özerk devletini kurarak.1980 Güney Azerbaycan'ın başkenti sayılan Tebriz'in İslam devrimine karşı ayaklanarak özerklik istemesi,ve 1990'dan başlayan Güney Azerbaycan'a yönelik kültürel ve ekonomik baskıları ve ayrımcılıkları sona erdirmeye ve özerklik isteme mücadelesi devam etmiştir.Bu direnişler, ayaklanmalar Fars İranlı üst kimliğini kabul etmemin göstergesidir.

Tüm bu direniş ve ayaklanmalara rağmen Güney Azerbaycan Türklerine karşı Farslaştırma ve asimilasyon politikaları her yönlü olarak devam etmektedir..1990'lara kadar İran merkezi devlet asimilasyonda göreceli bir başarı sağlasa da 1990'lardan itibaren bu asimilasyon politikalarının Güney Azerbaycanlılar tarafında daha açık bir şekilde eleştirildiği ve buna karşı konulduğuna tanık olmaktayız. Bu sorgulama ve asimilasyona karşı koymanın son örneği 2006'da onlarca kişinin ölümü, binlerce insanın tutuklanması ile sonuçlanan Ayaklanmalar olmuştur. Bu ayaklanmaları Güney Azerbaycan'ın bütün şehirlerinde bir hafta devam etmiştir. Bu ayaklanmaları her zamanki gibi İran merkezi yönetimi şiddete başvurarak cevaplandırmıştır.

İran İslam cumhuriyeti İslami ideolojisine rağmen Güney Azerbaycanlıları Farslaştırmak için tüm Sosyo-ekonomik araçları seferber etmiş görünmektedir. Özellikle ekonomik araçlar bu konuda çok ve sürekli kullanılan bir araç olmuştur. Merkezi yönetim

etnik olarak Fars olan bölgelere milli bütçeden daha çok pay ayırarak, özel yatırımları etnik olarak Fars bölgelerine yöneterek Fars bölgelerinin ekonomik ve sosyal gelişimini sağlamıştır. Devletin özel ilgisi ile geliştirilen Fars bölgeleri nüfus göçü için bir çekim merkezine çekilirken, Devletin özel engellemeleri ile gelişimi engellenen Güney Azerbaycan bölgesi ise göç gönderen bölge olmuştur. Bu göçler sonucunda milyonlarca insan yabancı oldukları kültürde içinde yer almak zorunda kalmışlar. Daha önce söylediğimiz gibi zaten yıllardır çeşitli devlet imkanları kullanılarak Türkler hakkında gerçek dışı ve olumsuz olarak yaratılan imajdan dolayı Fars bölgelerinde Türklere karşı bir önyargı mevcuttur. Fars bölgesine Ekonomik zorluklardan dolayı veya daha çok gelişmek için göç etmek zorunda kalan Azerbaycan Türkü sadece orada çalışmakla değil bekli o var olan önyargı da yıkmak zorunda kalıyor. Ama sürekli olarak her gün Devletin desteği ile yeniden üretilen ve İran Kültürünün bir parçası haline gelen bu ırkçı önyargını yıkmak mümkün olmadığı için kendi kimliğini gizletme ve yeni Fars kimliğini edinme yolluna gidiliyor. Böylece amaçlanan asimilasyon gerçekleşmiş oluyor.

çok karmaşık öğelerden oluşan bu asimilasyon politikasının ekonomik ayığının izini çok şeffaf olmayan devlet yapısı ve bilgi edenime zorluklarına rağmen bir nebze de olsa bulmak mümkündür. Ekonomik politikaların ve kararların bir asimilasyon aracı olarak kullanımı bu gün hala İran İslam cumhuriyeti tarafından Güney Azerbaycan'a karşı yürütülmekte olan asimilasyon da uygulanması devam etmektedir. İran İslam Cumhuriyeti savunduğu İslami değerlerin tam teresine olarak bu asimilasyonu uygularken dini ve mezhebi motifleri de es geçmemektedir. Geçmiş Şahlık rejiminden farklı olarak asimilasyonda mezhepten de yardım almaktadır.

İran İslam rejimi bu siyasetlere itiraz edenleri, var olan ırkçı içerikli milli kimliği sorgulayanları ülkenin düşmanları, Amerikan ve İsrail elamanları olarak niteleyerek kendisini kamuoyunda haklı göstermeye çalışmaktadır. Ama tüm bu çabalara ve tüm baskılara rağmen Fars olmayan etnikleri başında Azerbaycan Türkleri olmakla beraber çok ciddi olarak bu ırkçı milli kimliği kabul etmemekte ve sorgulamakta kararlı görünmektedirler. Giderek bu mesele İran'ın en önemli meselesi haline gelmektedir. Bu meselenin çözümü ise İran'da demokrasinin yerleşmesi ve konunu tarafları olan Fars olmayan etnikler, özellikle Türkler ile merkezi devletin diyalogu sonucu barışçıl yollardan geçmektedir. Bu mesele insan hak ve özgürlükleri açısından da önemli olmak ile beraber bölgede(Orta Doğu ve Kafkaslar) ki barışın ve işbirliğinin de gelişmesi açısından önemi yadsınamaz derecededir.

KAYNAKÇA

Amir Hassanpour, Nationalism and language in Kurdistan, 1918–1985, (San Francisco Mellen Research University Press, c1992)

Atlase Giyata şenasi Ostanahaye İran, Cadvale teedade marakeze sanaati 10 nafar karkon ve biştar ostanahaye keşvar, 1380

Atlas Giytaşenasi Ostanahaye İran sale 1385, Vahede Pajoheş va Talif Giyta şenasi, Taharn, Hamun, 1385

Amir Asadollah Alam, Gofteguhaye man ba şah. Abdolreza Huşang Mahdavi. 1. cilt, Tahran, Tarhe No yayınları, 1373

Atlas Giyta Şenasi Ostanahaye İran. Tahran, 1385

Abrahamian. Y. İran Beyin Do Engelab, Ahmad Golmhammadi va Mohammad Ebrahim Fatahi(Çev), Tahran, Naşre Ney, 1380

Abrahamian. Y. Magalati dar Cameşenasi siyasi İran, Tahran, Şiraze yayınları, 1376

Abrahamian, Y. Khomeinism, Essays on the Islamic Republic, Berkely and Los Angeles, University of California Press, 1993

Ann Katharine Swynford, Lambton, Nazariyeye Dovlat dar İran, Çengiz Pahlavan(Çev),Tahran, Naşre Giv, 1379

Aireza Alavi tabar, Olguye Moşarekate Şahrından dar edareye umure Şahrha ,Celd 2,Tahra Abulgasem Taheri, Raveş Tahgig Dar Olume Siyasi, Taharn. Gamus 1384

Cami, Gozashte Çerage rah Ayande, Enteşarat Gognus, Tahran, 1367

Cemil, Hasanlı, **Soğuk Savaşın İlk Çatışması İran Azerbaycanı**, İstanbul, 2005

Dr.Hamid Abrişami, Egtesade İran, Tahran, Şerkate enteşarat elmi va farhangi, 1375

Dr. Fatollah Sadat; Amir huşang Amini, Coğrafiyaı Egtesadi İran, Tahran, Enteşarat daneşkadeye Ertebatat ectemai, 1350

Prof.Dr. Aygün Atar ,-iran'in etnik yapısı, Divan yayıncılık, Ankara,2006

David Menashri,"khomeini's politiks Toward Ethnic and Religious Minorities"in Esman and Rabinovch,

Dr.Bager Ageli, Şarhe recale siyasi nezami Moaser İran.1. cilt. Tahran, Enteşarate Goftar ba hamkariye Naşer Elm,1380

Eisenstadt,S.N.(1995). The Absorption of Immigrants. Glencoe: The Free Pres

Farzanfar, Rahmesh. Ethnic Groups and the State: Azeris, Kurds and Baluch of Iran. Ph. D.thesis, MIT.1992

Farahnaz Şakuri. Amaliyate Çakme. C. M. Woodhouse Tahran, Naşre Nur,1367, orjinal isim(Sometings Ventured)1982 London

Gordon marshall, sosyoloji sözlüğü, Osman akınay. Derya kömürcü(Çev),Ankara, Bilim ve Sanat yayınları, 1999

Girshman. A."iran az ağaz ta İslam" Dr. Mohhamad Moin (Çev),2.baskı. Tahran. bongahe tarcüme va naşre kitab,1966

Gordon, Milton.(1964).*Assimilation in American Life: The Role of Race,Religion and National Origion* . New York: Oxford University Press.

Jeymz bill,ogab ve şir, mahvash golami(çev),Tahran,naşre kobe,1371,1.cilt ve ikinci cilit

Khosrow Pourmemar of Pars Nemoogar brokerage, interviewed by Firouz Sedarat, Reuters English Service, October 18, 2001

kitabı amalkarde tafsili sanat ve madan dar sale 1387.moavenate barnamerizi ve tosey ve fan avari-daftar amar ve faravari dadeha.mehir 1388

Lambton, Ann. K.s"continuity and in medieval persia. Aspects of Administrative, Economic and social History, 11th-14th century"İ. B.tauris,(U.K,1988)

Lambton, Ann. K.s,Seyri Dar tarikhe İran Bad az eslam, Yagub jand(Çev),Tahran, enteşarate Amir kabir, 1985

Mahammad Goli Macd, Gahti Bozorg, Mahammad Karımı (Çev)Tahran, Moaseseye Motaleat va Pajoheşhaye Siyasi,1387

Nafısı, Said"tarikhe ectemai İran az engeraz sasaniyan ta engeraze omaviyan" Tahran. enteşarate muaseseye motaleat va tahgıgat ectemai daneşkadeye adebiyat Daneşgahe, 1342

Majid Tehranian, "Power and Purity: Iranian Political Cultur, Comunication, and Identity", in Ramin Jahanbegloo, ed. Iran between Tradition & Modernity, (Toronto: Lexington Books, 2004)

Minoo Giyasi,Amarae Amuzesh Aliye İran ,Sale tahsiliye 1382-83 Vezarate olum Tahgıygat va fanavari,goruhe pajoheshhaye Amarı ve informatık,çape aval, Gasedak, Tahran, 1383

M. E. Resulzade, Kafkasya Türkleri, İstanbul, 1993

Nikki R.Keddie- İran Doran Qacar ve Bar Amadan Rezakhan, Mehdi Hagiygathah(Çev),Tahran, gognus yaynıları, 1381

Poulton, Hugh.(1993)Balkanlar: Çatışan Azınlıklar, Çatışan Devletler. Çav. Yavuz Alogan. İstanbul: Sarmal Kitapevi

Robert G.Wirsing, Thebaluchis Question in Pakistan,(Lahore: Vanguard,1992)

Roberts, j.c” history of the world”penguin books (U.K,1990)

Ruhullah Khomeyni ,Kaşfol Asrar,Tahran.1322

Ruhullah Khomeyni, Velayet Fagih Hokomete Eslami. Tahran

S. Aliyarlı, Azerbaycan Tarihi, Bakü, 1996

Selig Harrison,Nightmare in Baluchistan,Foreign Policy,32(Fall 1978)

Said Berzin, zendegi nameye siyasi mohaned Mehdi Bazergan, 2.baskı, Tahran, neşre merkez,1374

Sayahat nameye Şarden-Tercüme Mohammad Abbasi, celd 10.Tahran 1335-nakıl Abazar Vardasbi –Ellale kondi va napeyvastegi Takamole Cameye Feodal

S. Sertçelik, “Rus İmparatorluğunun Avrupa Yakasında Yaşayan Türklerin Demografik

Sadeg Ziyba Kalam, Ma çegone ma shodim Riyşe yabi ellale agab mandegi dar iran,4.baskı, , enteşarate rozane, Tahran, 1377

Somersan, Semra. (2004). *Sosyal bilimlerde Etnisite ve Irk*. İstanbul. Bilgi Üniversitesi Yayınları

S. Sertçelik, “Rus İmparatorluğunun Avrupa Yakasında Yaşayan Türklerin Demografik Dağılımı Ve Çarlık Rusyasının Türklere Yönelik Politikaları”, *Türkler*, c.7

Will Kymlicka, "Liberal Multiculturalism: Western Models, Global Trends, and Asian Debates", in Will Kymlicka and Baogang He, eds, *Multiculturalism in Asia*, (Oxford: Oxford University Press, 2005), 28Tahran, Naşre Giv, 1379, S:30,Sayı3,90–125

William__Sullivan eski ABD İran elçisi, Sir Anthony Parsons eski İngiltere İran elçisi. Hatıralar, Şah devrilmesi sırları ve İngiltere ile ABD'nin İran İslam devriminde ki rolleri, Mahmud Tolui(Çev), Tahran, Enteşarate Elm, ,1372, S: 94–95

W.Floor, industrializtion in İran 1900–1941,Occasional Papers Series,no.23,(University of Durham Pres,1984),58–63,cited in Atabaki

Zanden, Vander&Wilfrid, James.(1983)*American minority Relations*.4.Baskı. NewYork: Alfred A. Knopf Z. M. Bünyadov, Y. B. Yusifov, *Azerbaycan Tarihi*, 1994

Vezarate rah ve tarabari-ketabe came amarı hamlonagle keşvar dar sale 1387-hamolnagle reyli-fasle 3

GAZETELER

sarmaye, sarmaye, sayı 921,15 Dey 1387

sarmaye şomarye1085,22 mordad,1388

Soheyil Gazetesi. 3.yıl.74.sayı,1986.yıl. Tebriz

Sarmayeh sayı 919, 12, 10,1387

Sarmaye,7 Dey 1387.Sayı 914

sarmaye, sayı 1113,24 Şahrivar 1388

sarmaye şomarye1085,22 mordad,1388

Donayeye Egtesad, sayı 941, 6.02.1385

Donyaye Egtesad,16 Bahman 1387

Jamejam 1388 Dey. 20

Ebtekar, Negahi be gabeliyathaye keşavarzi Ardebil. Sayı 933, 1386/03/23
(2008)

Ettelat sayı 24687,21 bahman, Tahran,1388

Ettelat, Şomare 22403, 9.05.1384

hamşahri-şenbe 31 khordad 1382-sale yazdahom- shomareye 3083

Ettelat şomareye 22403,Pazar 9 mordad 1384

Donayeye Egtesad, sale 5 şomareye 1349,8 mehir.1386

Resalat.1387.11.16(Nim Negahi be Movafagiyathaye 30 Saleye Talaşgaran
Arseye Naft va Gaz, Zeyneb Miyri)

Himayet, şomare 2030.20,Tahran, mordad 1389

Jamejam 1388 Dey. 20

Hadaf va Egtesad, Sanate Nsaci çeşm be yarı masulan,sayı 1780

Heydarbaba,29 Şahrivar, Sale Sevom. Şomare 84

Heydarbaba,27 azer 1386 ,Sale pancom.Şomare 192

DEĞİLER

Alireza Kazeroni, Negarişı bar esterateji toseeve egtesadi Azerbaycan
şargi, seminare Azerbaycan ve tosee(1), Tebriz, 1372

Barnameh, sale haftom. şomareye 271,Tahran.138

Barnameh, Hafe Nameh Khabi Tahliyli Moavanet Barnameriyzi va
Nazarat Rahbardi Rais Cumhuri şomare275

Barnameh, Hafe Nameh Khabi Tahliyli Moavanet Barnameriyzi va
Nazarat Rahbardi Rais Cumhuri şomare242

Barname, Şomareye 275-1383

Amar name sal 1372,1384

Amalkarde Şerkathaye Biyme Dolati, FaslNameye Biyme, Vezarate Omur Egtesadi Va Darai, 01. 05 .1387

Amalkarde Bankhaye Dolati va Khususi Dar ostanha, Faslnameye Bank, şomareye 13, Vezarate Omur Egtesadi Va Darai, 01.05. 1387

Ahmad Aşraf ve AliBenu Azizi –Tabagat ectemai dar doreye Pahlavi, Emad Afrug(Çev),faslname Rahbord numara 2 zemestan 1372

Bayır, E.(1999)Fars Milliyetçiliğinin Gelişimi ve Güney Azerbaycan'da Milli Direniş Hareketi, Avrasya Dosyası, cilt 5

Bulten Khbariaye Vezarete Sanaye ve Maden.şomarye23, Tahran, mehre

Cafar şahabulmol fard-Brasye avamel khoşsali va chegonegi mogabele ba an, macaleye

Dr.Parviz Dalirpoor, Bohranhaye devlet -mellat sazi va esterejihaye tosee dar İran, Ettelat Siyasi egtesadi, sayı 217–218,1384

Dr.İravni, Cahadesazandegi Bakan yardımcısı. Nağş va Ahamiyate Bakhşe keşavarizi dar farayand tosee Egtesadi, Ectemai ba estenad be keşavarzi. Magame Bağbani dar Azerbaycane Şargi, Seminare Tosee va Azerbaycan.(2),Tebriz,1372

Ettelate Egtesadi Siyasi,197-198,sale 18 şomareye 5-6,1382.Tahran

ettelat egtesadi va siyasi-şomareye 201–202,1383

Mahnameye Egtesadi ve Mali Beynalmollal Egtedad İran-sale davazdahom-şomareye 131.january,2010, Tahran

Mahnameye Egtesadi ve Mali Beynalmollal Egtedad İran-sale davazdahom-şomareye 131.january,2010, Tahran

Marate Tabii ru be zaval, macaleye Sonbole,1369

Mahnameye Egtesadi ve Mali Beynalmollal Egtedad İran-sale davazdahom
Mahnameye Egtesadi ve Mali Beynalmollal Egtedad İran-sale
davazdahom-şomareye 131.january,2010, Tahran

Mahnameye bime şodegan,Sazeman Tamin Ectemai Moavenat Egtesadi va
Barnameh riyzi,Tır 1387

Negahi be Avageb Ziyambar Mohacerathaye Pişbininaşode, Ettelat gazetesi
şomare 23403,09.05.1384

Negahi be Avageb Ziyambar Mohacerathaye Pişbininaşode, Ettelat gazetesi
şomare 23403,09.05.1384

Vezarate Cahad Keşavarzi-moavenate umure barname riyzi, egtesadi ve
beynalmelali-daftar amar va fanavari, celd aval, sale zerai, 1385–86

Salnameye Amari Keşvar. Cetvel şomare 9–17,1384

Salnameye Amari keşvar.1385

Saman, Boltane Dakheli Moavaenate Omrani vezarate Erşad, Tahran,
Şomare 11. 02.1381

Salnameye Amari keşvar 1384

Sazemane havaşenasiye keşvar. tahlile şarayete ab va havaye
keşvar(naşriye 13 marbut be mahhaye esfand 1385 leğayat esfande 1386)

RAPOR

Sanaye ve Maden Bakanlığı, kitabi amalkarde tafsili sanat ve madan dar sale
1387.moavenate barnamerizi ve tosey ve fan avari-daftar amar ve
faravari dadeha.mehir 1388

Gozareş Ecmali Şenasai Manateg Mahrum Keşvar, Marhalaye 6, Vezarate Barname va Bodce, Tehran,1367

Farid Dehgani-nazere elmi mohandes Mohammad Hasan Moadi Rudsari ,Barasiye miyzane zakhayere maadani iran va mogayeseye an ba jahan,majlese shuraye eslami.1384.daftare motaleat zirbonyadi

Farid Dehgani-nazere elmi Mohandes Mohammad Hasan Moadi Rudsari, Barasiye miyzan zakhayere maadani iran va mogayeseye an ba jahan -majlese shuraye eslami.1384.daftare motaleat zirbonyadi,

Hosseyin Azimi, Pişnahad Khotote Asasi Olgui Barnamerizi dar İran bar Asasae Ganune Asasai Comhoriye Eslamiye İran, Sazemane Barname va Bodce, Taharn,

INTERNET

Alba&Nee,1997:832.Alba,Richard&Nee,Victor.(19979)“Rethinking Assimilation Theory for a New Era of Immigration,”International Migration Review.Vol.31,No.4,Special Issue:Immigrant Adaptation and Native-Born Responese in the Making of Americans,pp.826-874.published by:The Center for Migaration Studies of New York,Inc.URL: <http://www.jstor.org/stable/2547416> (14.04.2009)

Alireza, Kermani
[khttp://www.radiofarda.com/content/f4_Iran_IMF_report_Shahin_Fatemi/2004863.html](http://www.radiofarda.com/content/f4_Iran_IMF_report_Shahin_Fatemi/2004863.html)

[http://alef.ir/1388/content/view/67506/\(17.01.1389\)](http://alef.ir/1388/content/view/67506/(17.01.1389))

Amalkard Vezarat Rah dar Tranziyt,
<http://www.ravy.ir/content1857892.html>(26.11.1387)

Abolfaz Monşi,Tavan Saderati Petroşimi İran Az Negah Yunido,
<http://ppg.itan.ir/?ID=1008,1383.1.25>

Amir Reza Haşemi www.talanews.com/fa/articles/.../643-2010-04-08-09-48-44.html(Muhandis:Seyid, 1388.dey 29

Ali Azarvaş,Khorak %0 darsad Snaat Morğdari Vabaste be Varedat ast, <http://vetnews.ir/article/cId2/576/> ,09.22.2009

Anar İnan Matlube Bazarhaye Cahani-Caygahı ke rogabı ziyadi darad,<http://www.irna.ir/View/FullStory/?NewsId=993310&IdZone=4>, 1388.12.13

Ahmad Aşraf, Hoviyete İrani Be se Ravayat, İnan name,sale 24.1387, <http://www.fis-iran.org/fa/irannameh/volxxiv/iranianidentity> (erişim tarihi)14.08.2009)

Barasiye vaziyat bazar şakar dar keşvar, [http://www.dolat.ir/NSite/FullStory/?id=178468\(03.04.1388\)](http://www.dolat.ir/NSite/FullStory/?id=178468(03.04.1388))

Başgah Khabarnegaran,Caşne Gilas,(23.04.1387) <http://www.yjc.ir/News/PrintPages.aspx?NewsID=65083>

Cumhuriye İslami Haber ajansi,İnan sevom Tolid Konande Gilas dar Cahan,(23.04.1989) www.irna.ir/View/FullStory/?NewsId=1225947&IdZone=36

Cahangir Amuzegar,negahi be Egtesad siyasiye İnan pas az engelabe Eslami, sale 18,2000. bonyade motalet İnan <http://www.fis-iran.org/fa/irannameh/volxviii/post-revolution-economy>

Cavad Oci,görüşme,Gazeteciler, <http://www.farsnews.com/newstext.php?nn=8812220754> , 88.12.22

Caygah İnan dar Bazar Saderat Gaz Cahan,<http://www.ebtekarnews.com/Ebtekar/News.aspx?NID=10819>(04.12.1384)

Çeşmandaze Sanat Petroşimi İran,Hoseyin
Lotfi(Çev)<http://www.hamshahrionline.ir/News/?id=88267>,18.
03,1388

Dr. Ali Akbar Qaradağı,görüşme,Farmiran.(10.11.1386)
<http://www.farmiran.ir/mosahebeh/?aid=80>

Dr.Ardaşir Saad Mahammadi(İran Bakır Sanayısı Milli Şirketinin
Başkanı).Haftenameh Madan va Tose, Taharan,27.04.1389

Dr.Ali Sarpanah.Görüşme,Khabargozarı Egtesad İran,
http://www.econews.ir/fa/NewsContent-id_110348.aspx , 08.06.1388
Dr.Svante E. Cornell; Azerbaycan Cunubi Kanune Bohran,Aydın
Güneyli(Çev)
<http://www.11007.baybak.com/?p=4711>

Dr .Huşang Şahabi,Nagze Bipayan Goge Başar dar İran, Harvard
University.27 April.2007.
http://www.sazegara.net/persian/archives/2007/05/070508_050806.html

Entegad Şadid Ostandar Azerbaycan Şargı az Biadalatı Şerkat milli Mes
İran,[www.tejaratvt.com/index.php?option=com\(01.03.1389\)](http://www.tejaratvt.com/index.php?option=com(01.03.1389))

Eynullah Khalac,Barasiye Asar Egtesadi va Ectemai va Ziyet Muhiyti
Cangal, www.spac.ir/barnameh/313/p-4.htm

Farahnaz Haşemi, Sanate Şakar tahte Feşar
Varedat.<http://www.hamshahrionline.ir/News/?id=35279>(22.07.1386
)

Sabte Rekord Cadid Peyk Masraf dar Sale 88 ww Şirket milliye pakhşe
faravardehaye nafti İran-Amarname Msraf Faravardehaye Nafti
Enerjiza-1386

farsnews.com/newstext.php?nn=8812220754, 88.12.22
Gozareş takan dahande az vaziyate Bernc dar keşvar,
[http://www.econews.ir/fa/newscontent-id\(26.07.1388\)](http://www.econews.ir/fa/newscontent-id(26.07.1388))

Gozareş Salaneye Azadi Mazhab baakhsh marbut be İran,
<http://www.america.gov/st/democracyhr-persian/2009/october>

Cameye Ahle Sonat Agvam va
Entekhabat, www.farsi.sunnionline.us/Various-things/Editorial/1476---.html(09.03.1388)

Gozareş Bank Cahani darbareye Egtesad
İran, www.tabnak.ir/fa/pages/?cid=94898(04.02.1389)

Gasemian, Ali, Mehr, http://www.mazpaper.com/ir/index.php?option=com_content&view=article&id=89:1388-02-02-09-14-49&

Goşte Gosfand,
<http://www.roostanews.ir/?lang=fa&p=content.body&id=4839>,
19.01.1389

Gozareşi az Amalkard Sazeman Zamin şenasi va Ekteşafat Maadani
Keşvar, http://www.donya-e-egtesad.com/Default_view.asp?@=5984
,06.06.1385

Gabeliyathaye Egtesadi Otsan Zangan, http://www.portal-zn.ir/index.php?option=com_content&view=article&id=237:1388-02-16-06-08-23&catid=41:1387-10-28-11-22-39&Itemid=53, (21.01.2010)

Hamid Reza Ansari, görüşme, İsna haber ajansı,
<http://www.farmiran.ir/news/?id=1829>, 24.2.1386
iran-infos.com/content/view/438/5/(06.10.1385)

<http://www.farsnews.com/newstext.php?nn=8812220754>, 88.12.22

İran Sevomin Navgan Haml va Nagl Havai Khavarmiyane ra
darad, www.iraneconomist.com(23.01.1389)

- İran Dovomin Darande Zakhayer naft Cahan,
[http://www.iraneconomist.com/economic/industry-energy-automobile/24710----88--\(01.10.1388](http://www.iraneconomist.com/economic/industry-energy-automobile/24710----88--(01.10.1388)
- İran Milli jeoloji bilimleri veri
 merkezi, [www.ngdir.ir/minemineral/PMineMineralListAllComment.a
 sp?PId](http://www.ngdir.ir/minemineral/PMineMineralListAllComment.asp?PId)
- İran Hicadahomin Khodrosaze Bozorg Donya,
[http://www.iraneconomist.com/economic/industry-energy-automobile/25072-2010-04-26-11-25-49.html\(06.02.1389\)](http://www.iraneconomist.com/economic/industry-energy-automobile/25072-2010-04-26-11-25-49.html(06.02.1389)
- Keşavarzi mehvere Roşde egtesadi Azerbaycan Garbi,
www.farmna.ir/Pages/News-2727.html, 1388.10.29(2009)
- Muhendis Mahammad Karimzadeh Agda, Barasiye Vaziyate va Nagşe
 Cnagalha va Marate İran, <http://soils.blogfa.com/post-35.aspx>
- Mohammad Amcad, Tarikhe Egtesade Siyasi İran, Dr. Hoseyin
 Moftakhari(Çev) www.porsojoo.com/fa/node/74007,S.116-135
- Mohammad Hidra Hatami, Khodkavai Danehaye Rogani Zire Sayeye
 Gandom Mah Şod, [http://www.khabaronline.ir/news-
 1239.aspx\(06.10.1387\)](http://www.khabaronline.ir/news-1239.aspx(06.10.1387))
- Mogayeseye Masaraf Saraneye Kalahaye Asasi dar İran va Cahan,
<http://www.sarmayeh.net/ShowNews.php?39766>, 22.01.1388.sayı
 982
- Mahammad Karimzadeh agda, Barasiye vaziyat va nagşe Cnagalha va
 Marate dar İran. [http://soils.blogfa.com/post-35.aspx\(08.05.1388\)](http://soils.blogfa.com/post-35.aspx(08.05.1388))
- Mahammad Mehdi Rezai, Ahamiyete Masrafe Abziyan va Rahhaye
 Afzayesh an dar
 iran. [http://jkmt.ir/index.php?option=com_content&view=article&id=
 4523:1388-07-17-07-17-15&catid=15&Itemid=8](http://jkmt.ir/index.php?option=com_content&view=article&id=4523:1388-07-17-07-17-15&catid=15&Itemid=8)

Mir Gorban Hoseyni Firuz Kuhi.,moşkelat ve narasaihaye Nezam bankdari keşvar javanemrooz.com/articles/Science/comercial/.../article-1888.aspx(28.07.1388)

Mahammad Navars,<http://news.gooya.com/politics/archives/027881.php> (8 April 2005)

Negahi be Gabeliyathaye keşavarzi ostane Ardebil, www.moghanidn.co.ir/persian/?news/view/1213080170
Erişim tarihi 05.06.2010

Negahdar Eskandari,Görüşme, Khbargozari Mohiyte Ziyst, www.hamshahri.org/news-101772.aspx (28.11.1388)

Nagşe Naft dar Egtesad İran, Amin Sabeti,<http://aminsabeti.net/1388/11/oil-role-in-iran-economic/>

Reuters- Reza Tagizadeh, Kaheş Zarfiyat Tolid Naft İran,<http://www.persian.rfi.fr>,(16.03.2010)

Reza Tavakoli-Farhad sabtan,Agaliyate Bahaian va Takhalofate hogoge bashari İran http://zamaaneh.com/humanrights/2009/01/post_324.html(09.10.2009)

Kiomarse Fatolah Kermanşahi,Saderat 352 milyon dolar Miyve dar sal 88, www.khabaronline.ir/news-61069.aspx(21.02.1389)

Sazemane Bazergani Kerman.Gozareşe Ecmali Vaziyate Tolid va Saderat Khorma dar Keşvar va Osatne Kerman ,<http://www.cokp.ir/farsi/gozaresh3.asp>(09.10.2009)

Sanaye Nasaci va Puşak 9 darsad Eştegal Hozeye Sanat va Madan keşvar ra dar Ekhtiyar darad,
[www.mim.gov.ir/index.php?name=news&file=article&sid,\(01.05.1387\)](http://www.mim.gov.ir/index.php?name=news&file=article&sid,(01.05.1387))

Seyed Emami, <http://www.daneshenaft.ir/vision.asp?contentid=2927> Hoseyin
Şirket mellīye pakhşe faravardehaye nafti İnan, Amarname Msraf
Faravardehaye Nafti Enerjiza-1386

Seyed Reza Nurani, Şabakeye Khabari Sanaye Gazai İnan, (1388.11.11)
,www.foodna.ir/14133-fa.html

Kiomarse Fatolah Kermaşahi, Saderat 352 milyon dolar Miyve dar sal 88,
[www.khabaronline.ir/news-61069.aspx\(21.02.1389\)](http://www.khabaronline.ir/news-61069.aspx(21.02.1389))

Sasan Setobr- Mavane Rafe Tabiz az Agaliyatha dar İnan (bakhşe Haştom). Tabiz Aleyhe
[www.foroneiran.com/index.php/article/more/4005/,\(11.08.2009\)](http://www.foroneiran.com/index.php/article/more/4005/,(11.08.2009))

Sasan Setobr- Mavane Rafe Tabiz az Agaliyatha dar İnan (bakhşe Çaharom) Negahi kotah be bafte ectemai İnan Ta zamane Reza şah,
[www.foroneiran.com/index.php/article/m_archiv/2009/06/\(08.06.2009\)](http://www.foroneiran.com/index.php/article/m_archiv/2009/06/(08.06.2009))
9

Sasan Setobr- Mavane Rafe Tabiz az Agaliyatha dar İnan (bakhşe Haştom). Tabiz Aleyhe
[www.foroneiran.com/index.php/article/more/4005/,\(11.08.2009\)](http://www.foroneiran.com/index.php/article/more/4005/,(11.08.2009))

Tekse, Raymond H.C & Nelson, Bardin H.(1974) "Acculturation and Assimilation: A Clarification." American Ethnologist. Vol.1, No.2, pp.351-367. Blackwell Publishing on behalf of the American Anthropological Association. URL:
[http://www.jstor.org/stable/643554\(04.07.2008\)](http://www.jstor.org/stable/643554(04.07.2008))

The world factbook.İran, <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/ir.html>(20.09,2009)

Iran: Freedom of Expression and Association in the Kurdish Regions
Tavanmandiyhayе keşavarzi Azerbaycan garbi, www.ormo.ir/1385-11-26-23.../262-1385-11-26-23-07-30.html

The world factbook.İran, <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/ir.html>(20.09,2009)

The world factbook.İran, <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/ir.html>(20.09,2009)

Vaziyat Tolid Tala dar
İran, www.jamejamonline.ir/papertext.aspx?newsnum=100901647657(27.12.1387)

Varedate Gandom Az marze 3 milyon ton migozarad,
<http://www.khabaronline.ir/news-14301.aspx>(18.05.1388)

Varedate Çay az daraya pancare,
http://www.aftab.ir/articles/economy_marketing_business/import_export/c2c1193224989_tea_p1.php

<http://www.shana.ir/152766-fa.html> , 20 .01,1389

Wolf-Dieter Roth,Aya Naft İran Tamam Mişavad,İran-infos.com(Çev)
<http://iran-infos.com/content/view/438/>,26.12.2006

worldfood.ir(14.07.1388)

yusef Azizi Bani, www.roozonline.com/persian/archive/.../-
83ea6f9feb.html (23.01.1388)

Yek Milyon Hektar Zamin Zire Keşt Zeyton Garar Migirad.
http://.worldfood.ir, 3.12.1387

Zaribe Khodkavai gazai keşvar az
marze, <http://www.rajanews.com/detail.asp?id=24296> , (15 Bahman
1387)

Vaziyate Tolid va Masraf Şir dar
Keşvar, <http://www.spac.ir/barnameh/291/p6.htm> (10.01.1389)
www.hrw.org/.../iran-freedom-expression-and-association-kurdish-regions,
January 9, 2009

www.aftabnews.ir/vdcexz8o.jh8fni9bbj.html

<http://www.iranian.be/news/2005/06/000746.htm> , 06-06-2005

<http://www.mfa.gov.ir/cms/cms/tokyo/fa/IranOderThanHistory/>
(04.010.2009)

<http://www.mfa.gov.ir/cms/cms/Tehran/fa/Tourism/>

[http://www.maj.ir/portal/File/ShowFile.aspx?ID=1d736e36-b87a-4ced-
9441-e312eac52203](http://www.maj.ir/portal/File/ShowFile.aspx?ID=1d736e36-b87a-4ced-9441-e312eac52203)

<http://www.mfa.gov.ir/cms/cms/Tehran/fa/Tourism/>

<http://www.sci.org.ir/portal/faces/public/sci/sci.negahbeiran/sci.Population>
(İran istatistik kurumu.2007)

<http://www.mehrnews.com/fa/newsdetail.aspx?NewsID=1009899>(
۱۳۸۸/۱۰/۱۲ Tahrar)

[http://www.sci.org.ir/portal/faces/public/sci/sci.negahbeiran/sci.Population\(Iran\)](http://www.sci.org.ir/portal/faces/public/sci/sci.negahbeiran/sci.Population(Iran)) (statistik kurumu 2007)

[http://www.sci.org.ir/portal/faces/public/sci/sci.negahbeiran/sci.Population\(Iran\)](http://www.sci.org.ir/portal/faces/public/sci/sci.negahbeiran/sci.Population(Iran)) (statistik kurumu 2007)

[http://www.sci.org.ir/portal/faces/public/sci/sci.negahbeiran/sci.Population\(Iran\)](http://www.sci.org.ir/portal/faces/public/sci/sci.negahbeiran/sci.Population(Iran)) (statistik kurumu 2007)

<https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/ir.html>
<http://www.assc.ir/newsdetail-fa-544.html> (06.09.1387)

www.asriran.com/fa/pages/?cid=69253(21.01.1388)

<http://www.mim.gov.ir/index.php?name=news&file=article&sid=2054>

<http://www.hadafnews.com/HadafNews/Template1/News.aspx?NID=18441389.02.2>

www.foodna.ir/14133-fa.html(11.11.1388)

[http://itpnews.com/fa/news/content6.121388.](http://itpnews.com/fa/news/content6.121388)

[http://itpnews.com/fa/news/content6.121388.](http://itpnews.com/fa/news/content6.121388)

[http://itpnews.com/fa/news/content6.121388.](http://itpnews.com/fa/news/content6.121388)

<http://www.iranian.be/news/2005/06/000746.htm> , 06.06.2005
[http://www.ipiran.com/cgi-bin/aut_khabargozari.pl?cmd=show&uid=M\[ELPGOMDKT\[IWKOQVBPNQBPOBYJIV\(10.11.1387\)](http://www.ipiran.com/cgi-bin/aut_khabargozari.pl?cmd=show&uid=M[ELPGOMDKT[IWKOQVBPNQBPOBYJIV(10.11.1387))

[http://www.ipiran.com/cgi-bin/aut_khabargozari.pl?cmd=show&uid=M\[ELPGOMDKT\[IWKOQVBPNQBPOBYJIV\(10.11.1387\)](http://www.ipiran.com/cgi-bin/aut_khabargozari.pl?cmd=show&uid=M[ELPGOMDKT[IWKOQVBPNQBPOBYJIV(10.11.1387))

<http://itpnews.com/fa/news/14.8.1387>

[http://www.ipiran.com/cgi-bin/aut_khabargozari.pl?cmd=show&uid=M\[ELPGOMDKT\[IWKOQVBPNQBPOBYJIV\(10.11.1387\)](http://www.ipiran.com/cgi-bin/aut_khabargozari.pl?cmd=show&uid=M[ELPGOMDKT[IWKOQVBPNQBPOBYJIV(10.11.1387))

<http://www.sarmayeh.net/ShowNews.php?28774>

<http://www.tdca.ir/main/index.php?Page=definition&UID=117261388.06.04>

[http://www.edia.ir/vdchkzn6.23n6qdf2.html\(24.09.1388\)](http://www.edia.ir/vdchkzn6.23n6qdf2.html(24.09.1388))

[www.aftabnews.ir/vdcdzx0fzyt0zs6.2a2y.html\(09.04.1389\)](http://www.aftabnews.ir/vdcdzx0fzyt0zs6.2a2y.html(09.04.1389))

www.khabaronline.ir/news-60633.aspx,19.01.1389

[http://www.aftabnews.ir/vdcewe8o.jh8fxi9bbj.html\(22.01.1389\)](http://www.aftabnews.ir/vdcewe8o.jh8fxi9bbj.html(22.01.1389))

<http://iscanews.ir/fa/PrintableNewsItem.aspx?NewsItemID=25697513/08/1387>

http://www.tebyan-hamedan.ir/iran/archives/post_168.php.htm , _____ 19 Dey 1384

[http://iscanews.ir/fa/PrintableNewsItem.aspx?NewsItemID=256975\(13.08.1387\)](http://iscanews.ir/fa/PrintableNewsItem.aspx?NewsItemID=256975(13.08.1387))

<http://www.tinn.ir/vdccx1qs.2bqim8laa2.html> 17.01.1389

[http://www.mrt.ir/new/static/aim-duty.asp\(ulaşım \(04.10.2009\)](http://www.mrt.ir/new/static/aim-duty.asp(ulaşım)

[http://www.airport.ir/HomePage.aspx?TabID=4788&Site=airport&Lang=fa-IR\(ulaşım \(10.08.2009\)](http://www.airport.ir/HomePage.aspx?TabID=4788&Site=airport&Lang=fa-IR(ulaşım)

<http://upto.ir/fa/pages/?cid=92> ,29 Azar 1388

<http://www.tinn.ir/vdcdjk0f.yt0s56a22y.html> ,4.02.1389

<http://www.sarmayeh.net/ShowNews.php?8795> , sayı 788,(30 .04. 1387)

<http://biziran.ning.com/profiles/blogs/1999960:BlogPost:3085>

<http://www.gostareshonline.com/auto/42183-.html>(24.01.1389)

www.iraneconomist.com/economic/bazaar-money-stock/23345---5---.html(18.12.1388)

<http://www.iraneconomist.com/economic/ecnomy-bazaar/24808-.html>(31.01.1389)

<http://www.sarmayeh.net/ShowNews.php?20263> , 5Aban 1387sayı 864
www.fararu.com/vdcdoo0k.yt0xn6a22y.html(02.05.1389)

<http://www.iraneconomist.com/economic/ecnomy-bazaar/24901-----112-.html>(03.02.1389)

<http://www.iraneconomist.com/economic/ecnomy-bazaar/24944-2010-04-24-08-48-53.html>(04.01.1389)

<http://www.tabrizcommerce.gov.ir/content/view/173/476/>(24.02.1387)